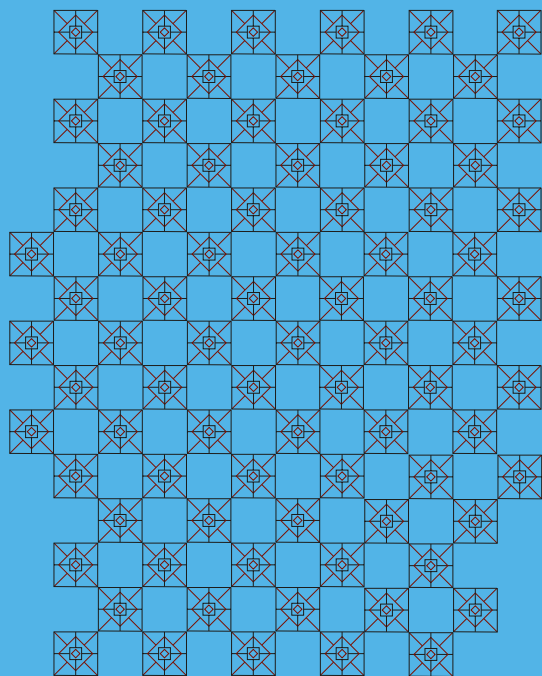
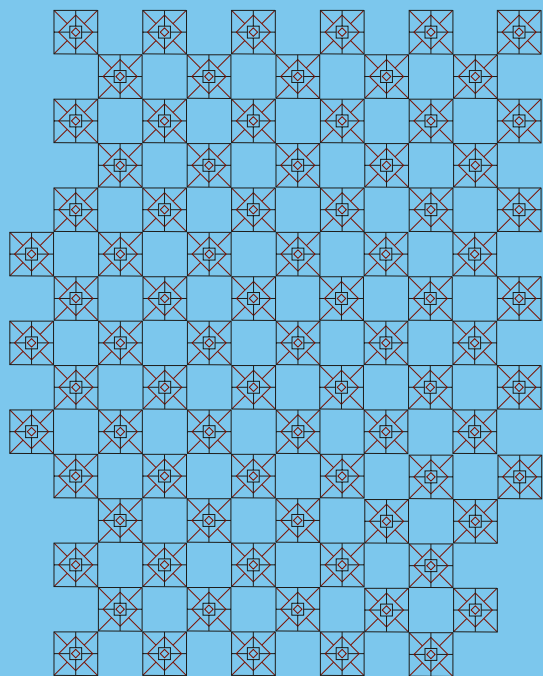

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinarstvo in
sorodna področja*

II/1

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinarstvo in
sorodna področja*

Glasiló Združenja za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive

Mednarodni uredniški odbor: dr. Peter Mikša (SI) (ODGOVORNI UREDNIK),
dr. Kornelija Ajlec (SI) (GLAVNA UREDNICA),
Maja Vehar (SI) (TEHNIČNA UREDNICA),
Jure Bežan (SI) (TEHNIČNI UREDNIK),
dr. Matija Zorn (SI),
dr. Petra Testen (SI),
dr. Božo Repe (SI),
dr. Yoshitome Kota (JP),
dr. Sanja Petrovi Todosiyevi (SRB),
dr. Slobodan Markovi (SRB),
dr. Ivan Lakovi (MNE).

Strokovna sodelavka: mag. Ana Marija Lamut

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji. Prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 12. junija 2019.

Prevodi: FuroCat d.o.o. (angleščina)
Naslovnica: Tjaša Krivec
Oblikovanje in oprema: Jure Stušek
Prelom in tisk: PODOBA d.o.o., Celjska cesta 7, SI-3250 Rogaška Slatina
Naklada: 100 izvodov

Cena izvoda: 15 €
Letna naročnina: 25 €

Izdaja: Združenje za promocijo kulturne
dediščine, raziskav in novih
tehnologij – Retrospektive
Slovenska cesta 9b, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

info@retrospektive-journal.org
www.retrospektive-journal.org

ISSN: 2630–3426 (TISKANA IZDAJA)
2670–4013 (SPLETNA IZDAJA)

KAZALO VSEBINE

<i>Razprave</i>	7
ODNOS PARTIZANSKEGA ZDRAVSTVA DO SPOLNEGA IN REPRODUKTIVNEGA ZDRAVJA NA SLOVENSKEM	8
<i>Maja Vehar</i>	
SLOVENCİ IN PANEVROPSKA UNIJA – ANALIZA OBDOBJA MED OBEMA VOJNAMA	36
<i>Domen Kaučič</i>	
PODPIS SPORAZUMA O ZAPOSLOVANJU IN SOCIALNEM ZAVAROVANJU MED ZVEZNO REPUBLIKO NEMČIJO IN SOCIALISTIČNO FEDERATIVNO REPUBLIKO JUGOSLAVIJO (1964– 1968)	58
<i>Jure Bežan</i>	
RAZVOJ SLOVENSKE GEOGRAFIJE – OBDOBJE MED KONCEM PRVE SVETOVNE VOJNE IN OSAMOSVOJITVIJO SLOVENIJE	81
<i>dr. Drago Kladnik</i>	
<i>Nove tehnologije</i>	145
DELO S PDF DATOTEKAMI	146
<i>dr. Bojan Balkovec</i>	
KONTAKTI AVTORJEV	159

Retro **SPEKTIVE**

Razprave

ODNOS PARTIZANSKEGA ZDRAVSTVA DO SPOLNEGA IN REPRODUKTIVNEGA ZDRAVJA NA SLOVENSKEM

PARTISAN HEALTHCARE'S ATTITUDE TOWARDS SEXUAL AND
REPRODUCTIVE HEALTH IN SLOVENIA

UDK: 618:94(497.4)''1941/1945''

Maja Vehar

IZVLEČEK

Na Slovenskem je na zdravstvenem področju pomembno vlogo v času druge svetovne vojne odigrala partizanska zdravstvena služba. Članek obravnava, kakšen odnos je imela slednja do spolnega in reproduktivnega zdravja. Na podlagi arhivskega in časopisnega gradiva ter že objavljenih raziskav in spominske literature prikazuje, kako je partizansko zdravstvo skrbelo za porodno pomoč in zdravljenje spolnih bolezni ter kakšen odnos je imelo do umetne prekinitve nosečnosti. Orisuje tudi, kakšni so bili njihovi načrti za omenjena področja po koncu vojne.

Ključne besede: partizansko zdravstvo, splav, spolne bolezni, porodništvo, druga svetovna vojna, Slovenija.

ABSTRACT

In Slovenia, the partisan medical service played an important part in healthcare during World War II. The article discusses the attitude of

the partisan medical service towards sexual and reproductive health. Based on archival material, newspapers and the already published studies and commemorative literature, the article illustrates how the partisan healthcare provided help during childbirth and the treatment of sexually transmitted diseases, as well as its attitude towards the artificial termination of pregnancy. It also outlines partisan plans for the above-mentioned areas after the end of the war.

Keywords: partisan healthcare, abortion, sexually transmitted diseases, obstetrics, World War II, Slovenia.

UVOD

Druga svetovna vojna je kot najbolj uničevalna vojna v zgodovini dodobra predrugačila podobo sveta. Po navedbah Keitha Lowa je v njej življenje izgubilo od 35 do 40 milijonov oseb.¹ Od teh jih je v Jugoslaviji, kot je zapisal Jozo Tomašević, zaradi vojne umrlo 1.027.000,² med njimi je bilo tudi 99.935 Slovenk in Slovencev.³ Vojna pa ni terjala le smrtnih žrtev, ampak je vplivala tudi na zdravstveno stanje tistih, ki so jo preživeli. Na Slovenskem je tako, kot navaja Božo Repe, utrpelo »poškodbe na zdravju in telesu« 50.187 oseb⁴ – številka bi bila zagotovo višja, če bi upoštevali tudi dolgoročne posledice vojne na zdravje posameznika.⁵ Vsekakor so tako kratkoročne kot dolgoročne zdravstvene posledice vojne vplivale na, kot piše Michel Foucault, preobrat v percepciji zdravja ter organizaciji zdravstvenega sistema.⁶ Na Slovenskem je pri tem pomembno vlogo odigralo partizansko zdravstvo, v katerem je v času vojne delovalo več kot 3000 zdravstvenih delavcev.⁷ Nekateri med

1 Lowe, Keith. *Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Modrijan, 2015, 36.

2 Tomašević, Jozo. *War and revolution in Yugoslavia, 1941-1945: occupation and collaboration*. Stanford: Stanford university press, 2001, 718–750.

3 Podatek je bil pridobljen na portalu Sistory, kjer se nahaja baza smrtnih žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem, ki jo na podlagi sistematičnega pregledovanja literature, časopisov, arhivskega ter drugega dokumentarnega gradiva pripravljajo na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Baza je bila zadnjič posodobljena 29. avgusta 2019. Več na: Sistory: Žrtve. <http://www.sistory.si/zrtve> (dostop: 16. september 2019).

4 Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015, 330.

5 Raziskave vplivov vojne na posameznikovo zdravje so bile v tujini že narejene. Leta 2012 je npr. nastala raziskava o vplivu druge svetovne vojne na socialno-ekonomski status in zdravje starejših posameznikov v Evropi, pri kateri so avtorji upoštevali predvsem vojne izkušnje oseb zajetih v analizo (npr. razlastitev, lakota, udeležba v bojih): Kesternich, Iris, Bettina Siflinger, James P. Smith in Joachim K. Winter. »The Effects of World War II on Economic and Health Outcomes across Europe.« Dostopno na: <http://ftp.iza.org/dp6296.pdf> (dostop: 16. september 2019). Nekateri raziskovalci se osredotočajo tudi na posledice vojne v prenatalni dobi: Heijmans, Bastiaan T. H et al. »Persistent epigenetic differences associated with prenatal exposure to famine in humans.« *PNAS*, 105/44 (2008), 1046–1049.

6 Foucault, Michel. »The Crisis of Medicine or the Crisis of Antimedecine?« *Foucault Studies*, 1/1 (2004), 5–6.

7 225 zdravnikov in zdravnic, 50 medicinskih sester in 5 medicinskih tehnikov, 267 študentov in študentk medicine, 3105 pomožnih sanitetnih delavcev in delavk (bolničarji, higieničarji, nosači ranjencev, osebje v bolnišnicah), 96 farmacevtov in farmacevtoev in 69 dentistov in dentistik. Jerina Lah, Pavla. »Partizansko zdravstvo.« V: *Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: Slovenski zbornik 2007*, uredili Janez Stanovnik, Slavko Grčar in Hardvik Pirnovar, 255–256. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007, 255–256.

njimi so prevzeli vodilno vlogo tudi pri načrtovanju zdravstvenega sistema. Franc Novak,⁸ Božena Grosman,⁹ Pavel Lunaček,¹⁰ Marjan Ahčin¹¹ idr. so na primer pomembno prispevali k oblikovanju varovanja reproduktivnega in spolnega zdravja, ki bo glavna tema pričujočega članka. V njem bom namreč na podlagi arhivskega in časopisnega gradiva ter že objavljenih raziskav in spominske literature predstavila, kako je partizansko zdravstvo skrbelo za porodno pomoč in zdravljenje spolnih bolezni ter kakšen odnos je imelo do umetne prekinitve nosečnosti. Orisala pa bom tudi, kakšni so bili njihovi načrti za omenjena področja po koncu vojne.

OSNOVE POTEZE PARTIZANSKEGA ZDRAVSTVA

Partizansko zdravstvo na slovenskem se je pričelo snovati pozno spomladi 1941. Aleš Bebler se je namreč takrat sestal s petimi ljubljanskimi

8 Dr. Franc Novak – Luka (1908–1999) je bil zdravnik in ginekolog. Medicino je študiral v Ljubljani in Beogradu. Izpopolnjeval pa se je tudi v Parizu in Švici. V Ljubljani je v času okupacije organiziral zbiranje sanitetnega materiala. V partizane je vstopil leta 1942. Od novembra 1943 je bil načelnik sanitetnega oddelka glavnega štaba NOV. Po drugi svetovni vojni je v Beogradu delal na Vojno-medicinski akademiji, nato pa je leta 1955 postal predstojnik Ginekološko-porodniške klinike v Ljubljani. Rogers, Lindsay. *Partizanski kirurg*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018, 203.

9 Dr. Božena Grosman – Vida (1903–1987) je bila pediatrija in političarka. Po končani gimnaziji se je odločila za študij medicine na Dunaju, ki ga je končala leta 1929. Leta 1938 je opravila specialistični izpit iz pediatrije. V času druge svetovne vojne je delovala kot zdravnica v partizanski bolnišnici Spodnji Hrastnik, vodila dežji dom v Gravinu ter opravljala delo zdravnika internista v vojaški bolnišnici v Splitu. Po vojni je postala predstojnica otroškega oddelka v mariborski bolnišnici, med letoma 1947 in 1950 pa je na Ministrstvu za ljudsko zdravstvo LRS načelovala Oddelku za zaščito mater in naraščajca. Od leta 1950 do upokojitve (1962) je delovala na ORL-kliniki, kjer je ustanovila tudi otroški oddelek. Več v: Kranjc – Simoneti, Stanka. »Prim. dr. Božena Grosman, specialistka za otroške bolezni.« *Studia Historica Slovenica* 13/2–3 (2013), 699–708.

10 Dr. Pavel Lunaček – Igor (1900–1955) je bil zdravnik, ginekolog in porodničar. Najprej je študiral gozdarstvo, nato pa medicino v Zagrebu, Gradcu in Beogradu. V partizane je odšel leta 1942 in imel vodilno vlogo pri organiziranju konspirativnih partizanskih bolnišnic. Po vojni je postal predstojnik Ginekološko-porodniške klinike v Ljubljani ter predavatelj na Medicinski fakulteti. Rogers, *Partizanski kirurg*, 204.

11 Marjan Ahčin (1903–1988) je bil zdravnik in politik. Medicino je študiral v Zagrebu. V partizane je stopil leta 1941, ko je postal član matičnega zdravniškega odbora OF. V času vojne je zasedal vodilna mesta na področju zdravstva in sanitete (načelnik sanitetnega odseka in zaledne sanitete pri Glavnem štabu itd.). Minister za zdravstvo vlade LRS je bil od leta 1945 do leta 1950, ko je prevzel ministrovstvo na Ministrstvu za socialno varstvo LRS. Leta 1951 je postal odgovoren za ustanovitev Centralnega higienskega zavoda Slovenije, ki ga je vodil do upokojitve leta 1961. SBL: Marjan Ahčin. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi000240/> (dostop: 16. september 2019).

zdravniki,¹² ki so v okviru prvih nalog pričeli preučevati razpoloženje med zdravniki, razširjati ideje Osvobodilne fronte (OF) ter pritegovati zanesljive zdravnike k sodelovanju.¹³ Avgusta 1941 se je izoblikoval zdravniški matični odbor OF,¹⁴ ki je skupaj s terenskimi odbori organiziral zbiranje sanitetnega materiala in zdravil ter prirejal strokovne tečaje za zdravstvene delavce. S prihodom večjega števila zdravnikov spomladi 1942 v partizanske enote so se pričele vzpostavljati tudi organizirane zdravstvene dejavnosti v bojnih enotah (sanitetni referenti v brigadah) in nastajati mreža partizanskih bolnišnic¹⁵ – skupno jih je bilo več kot 240. Največja skupina, ki jo je vodil Pavel Lunaček, je nastala v Kočevskem rogu (Slovenska centralna vojna partizanska bolnišnica – SCVPB) in je imela 25 postojank.¹⁶

Za boljši pregled in organizacijo zdravstvene službe je bil januarja 1944 ustanovljen Sanitetni oddelek pri Glavnem štabu NOV in POS.¹⁷ Znotraj slednjega sta poleg finančnega, organizacijsko-personalnega, higiensko-epidemiološkega in sanitetno-preskrbovalnega odseka delovala tudi dečji odsek, ki je imel sekcije za dečje jasli, vrtce, pionirska taborišča in dečje sanatorije, ter mediko-evakuacijski odsek. Slednji je imel sekcijo za bolniške ustanove, znotraj katere je deloval referat za bolnice, ki je vključeval tudi venerologijo in ginekologijo.¹⁸

Poleg vojaškega zdravstva se je znotraj OF organiziralo tudi civilno zdravstvo, za katerega je skrbela vojaška zaledna oblast, po kapitulaciji Italije odsek za zdravstvo pri upravni komisiji osvobojenega ozemlja, od marca 1944 pa odsek za zdravstvo pri predsedstvu SNOS, ki ga je vodil dr. Marjan Ahčin. V okviru okrajnih in okrožnih odborov OF je prej

12 To so bili: dr. Damjana Bebler, dr. Božena Ravnihar, dr. Božena Sernec, dr. Andrej Župančič in dr. Mavricij Neuberger, kasneje še dr. Peter Držaj in dr. Marjan Južnič.

13 Repe, *S puško in knjigo*, 157.

14 Njegovi člani so bili dr. Bogdan Breclj, dr. Pavel Lunaček, dr. Mavricij Neuberger, dr. Franc Novak, dr. Božena Ravnihar.

15 Fajdiga, Mirko. *V objemu človečnosti. Partizansko zdravstvo na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana: Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, 1998, 9–10.

16 Repe, *S puško in knjigo*, 159.

17 Fajdiga, *V objemu človečnosti*, 9–10.

18 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 34, Shema – Sanitetni oddelek Komande Slovenije.

omenjeni odsek vzpostavil zdravstvene odseke s sanitetnimi referenti. Tako je npr. v belokranjskem, dolenjskem in ribniško-notranjskem okrožju v krajevnih ambulantah delovalo 16 zdravnikov, 54 babic in večje število bolničark. Vzpostavljene pa so bile tudi civilne bolnišnice, npr. v Trebnjem, Starem trgu pri Ložu in Kanižarici.¹⁹

Poleg kurativnih in preventivnih dejavnosti so znotraj OF nastajali tudi predlogi in načrti za razvoj zdravstvene službe po koncu vojne. Tako je npr. znotraj posvetovalnega organa im. Zdravstveni svet 12 zdravnikov različnih strok obravnavalo vprašanja preventivnega in kurativnega zdravstva.²⁰ Predlogi pa so nastajali tudi v okviru Znanstvenega inštituta pri IOOF,²¹ ki ga je vodil Fran Zwitter.²²

SKRB ZA MATER IN OTROKA OB PORODU

Posvečanje skrbi za zdravje matere in otroka ob porodu je narekovala visoka umrljivost otrok. Leta 1939 je npr. v Združenem kraljestvu znašala 5,4 odstotka,²³ v Kraljevini Jugoslaviji 13,23 odstotka,²⁴ na Slovenskem pa 10,9 odstotka.²⁵ K zniževanju slednje je deloma pripomogla tudi strokovna pomoč ob porodu. V okviru partizanskega zdravstva je lahko

19 Fajdiga, *V objemu človečnosti*, 17.

20 Prav tam.

21 Znanstveni inštitut pri IOOF je bil ustanovljen 13. januarja 1944 z odlokom IO. Kasneje je bil preimenovan v Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS. SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 4, Poročilo znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS o delu za januar+april 1944, 25. 4. 1944.

22 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 4, Pismo Pavla Lunačka Sanitetnemu oddelku Glavnega štaba NOV in POS, 31. 1. 1944.

23 Odstotek je bil izračunan na podlagi števila umrlih do enega leta starosti ter števila živorojenih leta 1939 v Združenem kraljestvu, ki so dostopni na spletni strani Office for National Statistics: Vital statistics in the UK: births, deaths and marriages – 2018 update. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/datasets/vitalstatistics/populationandhealthreferencetables> (dostop: 20. avgust 2019). Graf, ki prikazuje gibanje umrljivosti v Združenem kraljestvu od leta 1930 do danes pa je dostopen na Closer: Infant mortality rate. <https://www.closer.ac.uk/data/infant-mortality/> (dostop: 20. avgust 2019).

24 Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem. Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945-1953*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005, 253.

25 SI AS, 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije, št. 29, 331, 235/49, Zaščita matere in otroka: umrljivost dojenčkov; SI AS, 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije, šk. 41, 420, Zdravstveno stanje dojenčkov in malih otrok: zaključki na osnovi statistične obdelave za l. 1950.

slednjo civilno prebivalstvo poiskalo v ambulantah in bolnišnicah, ki so delovale v okviru okrajnih in okrožnih odborov.²⁶ Partizansko zdravstvo pa ni namenjalo porodne pomoči zgolj civilnemu prebivalstvu, temveč tudi nosečim partizankam. Sprva so jih sprejemali oddelki SCVPB. Januarja 1944 sta tako v SCVPB rodili prvi partizanki, njuna poroda pa je vodil vodja SCVPB, Pavel Lunaček – Igor.²⁷ Zaradi vedno večjega števila porodov in želje po nujenju boljših pogojev porodnicam (pogosto so namreč morali otroke oddajati v rejo) je leta 1944 zaživela ideja o partizanski porodnišnici.

Porodnišnico z oddelkom za novorojenčke in dojenčke²⁸ je vzpostavila upravnica bolnišnice Spodnji Hrastnik, Božena Grosman – Vida.²⁹ Baraka, ki je imela porodno sobo, kopalnico in prostor za matere in dojenčke, je bila zgrajena aprila 1944, septembra pa so dodali še eno barako, ki je bila namenjena septičnim porodom.³⁰ Bolnišnica Spodnji Hrastnik je tako dobila internistični oddelek, ki ga je vodila Cirila Maselj – Mica, ter porodniški oddelek pod vodstvom Božene Grosman.³¹ Njegovo podobo je slednja opisala takole:

»Ponosno se je dvigala lepa stavba nekoliko višje od ostalih barak. Skozi kopalnico, v kateri je bil zraven emajlirane otroške kopalne kadi nameščen še porcelanast umivalnik z za silo napeljana tekočo vodo in naravnim odtokom, se je prišlo v porodno sobo. V njej je bila razen preiskovalne mize in police z instrumenti postelja za mater in otroška zibelka za novorojenčka. Poleg tega prostora je bila dnevna soba, ki je imela na drugi strani še poseben vhod naravnost od zunaj. V njo je vodilo nekaj stopničk. V tej sobi je stalo dvanajst postelj s posteljnimi omaricami za matere in dvanajst ličnih otroških posteljic,

26 Fajdiga, V objemu človečnosti, 17.

27 Konjajev, Zora. *Zvestoba Hipokratu. Spomini in pričevanja partizanskega zdravnika dr. Luke akademika Franca Novaka (1908–1999)*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine, 1999, 141.

28 Kranjc – Simoneti, »Prim. dr. Božena Grosman«, 700.

29 Kalinšek, Ivan. *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975, 49.

30 Grosman, Božena. *Partizanska zdravnica*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985, 47, 53.

31 Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*, 49.

v sredini druge stene pa omara z dvanajstimi predali. Mogoče je videti smešno, da to posebej omenjam, a za nas je bilo to takrat že nezaslišano razkošje. /.../ Vso notranjo opremo so partizani naredili sami; postelje, jaslice za sončenje, merilno korito za dojenčke, lončeno peč, okvirje slik, stojalo za cvetlice in cvetlične lonce. Razen otroške kopalne kadi smo dobili tudi pravcato otroško tehcnico. Iz zavezniških padal, belih in barvanih, smo sešili ne le slamnjače, rjuhe, prevleke za blazine, prte in prtčke, ampak tudi zavese, stenske obloge in posteljna pregrinjala. Vse barve so se lepo ujemale. Zelo smo bili ponosni na vse to! Res da nismo imeli ne elektrike ne tekoče vode, a vendar čistoča v gozdni porodnišnici ni zaostajala za tisto v tedanjih bolnišnicah.»³²

Nad porodnišnico, ki je bila zagotovo posebnost, je bil navdušen tudi novozelandski zdravnik in partizanski kirurg, Lindsay Rogers, ki je od julija 1944 deloval v Kočevskem rogu:

»Naslednji dan smo obiskali bolnico, ki mi je bila največje odkritje med vsemi, kajti tu v divjini, obkoljeni od nemških divizij /.../ je stala brezhibna majhna porodnišnica. /.../ Vsaka posteljica je imela list s podatki o teži, količini zaužitega mleka pri vsakem obroku, o pridobljeni teži, o materinem zdravstvenem stanju in različnih drugih medicinskih podrobnostih.»³³

Skupno se je do konca vojne v okviru postojank SCVPB rodilo 54 otrok, največ med njimi (45) se jih je rodilo v Spodnjem Hrastniku.³⁴ Njihova umrljivost je bila nizka, po izračunih Božene Grosman 5,6 odstotka,³⁵ čeprav so pogoji, v katerih se je porodnišnica nahajala, napovedovali

32 Grosman, Božena. Nekoč je bilo. *Iz spominov partizanske zdravnice*. Ljubljana: Zavod Borec, 1967, 54–56.

33 Rogers, *Partizanski kirurg*, 206–207.

34 Štangelj, Blaž. »Partizanska bolnica in porodnišnica Spodnji Hrastnik v Kočevskem rogu.« Dostopno na: https://fototekamnzs.com/2015/08/10/partizanska-bolnica-in-porodnisnica-spodnji-hrastnik-v-kocevskem-rogu/#_ftn10 (dostop: 12. september 2019).

35 Grosman, *Partizanska zdravnica*, 52.

drugače. K nizki umrljivosti je prispevala prizadevnost osebja, med njim je bila tudi babica Gita Hariš, da bi razmere v porodnišnici čim bolj približati mirnodobskim. Matere so tako z novorojenčki v porodniški sobi ostale do deset dni po porodu, nato so jih skupaj z novorojenčki preselili v dnevni prostor. V času svojega bivanja v porodnišnici so se pripravljale na materinsko vlogo: *»Naše matere, ki so večinoma še neizkušene, je bilo treba za materinstvo šele vzgojiti, saj so imele več izkušenj s puškami kakor pa z otroki.«*³⁶ Tako so večkrat na teden zanje prirejali predavanja o pravilni negi, prehrani in vzgoji otroka. Sodelovale pa so tudi pri praktičnih nalogah, npr. izdelavi opreme ter oblačil za dojenčke, pri katerih so morale pokazati dobršno mero iznajdljivosti.³⁷

Kljub prizadevanjem pa je vojna vseeno narekovala življenje v porodnišnici. Bili so odvisni od oskrbe s sanitetnim materialom, hrano in vodo. Kljub pomanjkanju slednje so stremeli k zagotavljanju osnovnih načel higijene: *»Otroke smo kopali in jim vsak dan prali plenice, dasi nam je vode večkrat primanjkovalo celo za kuhanje, saj smo imeli samo deževnico, ki se je po lesenih žlebovih stekala v kadi.«*³⁸ Zaradi lege je primanjkovalo tudi svetlobe, zato so več skrbi posvečali tudi temu, da so dojenčki bili dovolj časa izpostavljeni svežemu zraku in soncu: *»Vsak je razen svoje posteljice imel še platneno stajico za sončenje, ki je bilo nujno potrebno. /.../ Da nam tako ne shirajo naši dojenčki, smo jih pustili ležati na prostem po cele dneve.«*³⁹ Poleg sončenja je bilo pomembno tudi dojenje. Pri tem je Božena Grosman vztrajala:

»Tudi če se je kateri materi zdelo, da ima premalo mleka /.../, je šele po daljšem opazovanju otrokovega uspevanja smela dodajati kravje mleko. Verjetno bi ti otroci partizanstvo težko preživeli, če bi ne bili naravno hranjeni. A dojenje je bilo nujno potrebno tudi zaradi

36 Grosman, *Nekoč je bilo*, 57.

37 Grosman, *Partizanska zdravnica*, 50.

38 Prav tam, 49.

39 Prav tam, 51.

morebitnih hajk, kajti kje naj bi takrat mati dobila drugo hrano za dojenčka.»⁴⁰

Otroke je bilo zaradi vojnih razmer potrebno privaditi tudi na red in tišino: »Nismo smeli dovoliti, da jih razvajajo z zibanjem in pestovanjem. Glede tega sem imela težave celo s komisarjem Stanetom Kebrom in bolničarjem Tinetom Smrkoljem /.../, ki sta poleg puške le prerada vzela v roke kakšnega otročička.»⁴¹

Jeseni 1944 je bila vodja porodnišnice, Božena Grosman, premeščena v Italijo,⁴² kjer je v Gravini vzpostavila centralni jugoslovanski partizanski dečki dom in ga vodila do premestitve v Split.⁴³ Vanj so pripeljali tudi matere in otroke iz Spodnjega Hrastnika.⁴⁴ Tu so ostali do decembra 1944, ko so jih prepeljali v Split in nato razmestili po različnih krajih. Slovenke so z otroki npr. odšle v Novi Grad, kjer so dočakale konec vojne.⁴⁵ Do takrat je delovala tudi bolnišnica v Spodnjem Hrastniku,⁴⁶ ki danes ne stoji več. Pravzaprav sta danes od postojank SCVPB ohranjeni le dve – in sicer bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrastnik.⁴⁷ Spodnji Hrastnik je bil nasprotno prepuščen zobu časa in pozabi spomina. Znanstvenoraziskovalne ekipe so ga sicer obiskale nekajkrat, a se je od 80. let 20. stoletja nanj pozabilo. Lokacijo je na podlagi pregleda obstoječih virov ponovno našel Blaž Štangelj leta 2015. Od bolnišnice je

40 Prav tam, 49.

41 Prav tam, 51.

42 Vodenje porodnišnice je prevzela Božena Sernec. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*, 49.

43 Kranjc – Simoneti, »Prim. dr. Božena Grosman«, 700.

44 Grosman, *Partizanska zdravnica*, 67.

45 Grosman, Božena. *O zdravstveni zaščiti matere in otroka*. Ljubljana: Ministrstvo za ljudsko zdravstvo v Ljubljani, 1947, 8.

46 Nosečnice in matere z otroki so po ukazu z 8. februarja 1945 evakuirali v Italijo. Štangelj, Blaž. »Spodnji Hrastnik – bolnica in porodnišnica v Kočevskem rogu 1943–1945.« *Klio* 15/1 (2016), 65.

47 Štangelj, »Partizanska bolnica in porodnišnica Spodnji Hrastnik«.

ostalo bore malo, tako nam danes o njej pričajo le še arhivski dokumenti, fotografije in spominski zapisi.⁴⁸

ODNOS DO UMETNE PREKINITVE NOSEČNOSTI

Drugo področje reproduktivnega zdravja, s katerim so se ukvarjali znotraj partizanskega zdravstva, je bilo vprašanje umetne prekinitve nosečnosti. Slednja je bila pred začetkom vojne na Slovenskem opredeljena kot kaznivo dejanje, kazen je doletela tako osebo, ki jo je izvedla, in žensko, ki se je zanjo odločila. Mogoče jo je bilo mogoče opraviti le zaradi zdravstvenih razlogov, o njihovi utemeljenosti pa je odločala zdravniška komisija.⁴⁹ Število splavov je bilo kljub restriktivni zakonodaji visoko. Ana Zalokar, predsednica ljubljanske sekcije Združenja univerzitetno izobraženih žena Jugoslavije, je npr. navedla podatek, da se je pred vojno 32,5 odstotkov nosečnosti končalo s splavom.⁵⁰ Po podatkih Nataše Budna Kodrič pa je bilo v Kraljevini Jugoslaviji v 30. letih opravljenih okoli 100.000 splavov letno.⁵¹ Zaradi zakonskih omejitev so bili splavi večinoma opravljeni ilegalno in nestrokovno – kar je rezultiralo v številnih zdravstvenih zapletih.

Zaradi takšnih razmer je v času med obema vojnoma v sklopu ženskega emancipacijskega gibanja prišlo do več zahtev po spremembi restriktivne zakonodaje. Omiljenje slednje oz. legalizacija splava je npr. postala ena od zahtev nekaterih ženskih društev, ki so med obema vojnoma delovala na Slovenskem. Zveza delavskih žena in deklet se je zanjo zavzemala že v 20. letih. Ženski pokret, ki ga je vodila

48 Štangelj, Blaž. »Nekaj iz življenja v partizanski bolnici in porodnišnici Spodnji Hrastnik v Kočevskem rogu in stanje bolnice v desetletjih po koncu 2. svetovne vojne.« Dostopno na: <https://fototekamnzs.com/2015/08/24/nekaj-iz-zivljenja-v-partizanski-bolnici-in-porodnisnici-spodnji-hrastnik-v-kocevskem-rogu-in-stanje-bolnice-v-desetletjih-po-koncu-2-svetovne-vojne/> (dostop: 13. september 2019).

49 Rožman, Sara. »Geneza pravice do umetne prekinitve nosečnosti v nekdanji Jugoslaviji.« *Ars&humanitas*, 3/1-2, 303.

50 Takač, Iztok. »Pol stoletja načrtovanja družine v Mariboru.« V: *50 let načrtovanja družine v Mariboru*, uredil Iztok Takač, 31–176. Maribor: Univerzitetni klinični center, 2007, 36.

51 Budna Kodrič, Nataša. »Feministične zahteve.« V: *Splošno žensko društvo 1901–1945: od dobrih deklet do feministk*, uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 35–43. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, 41.

Angela Vode,⁵² pa je leta 1933 organiziral v Ljubljani javno zborovanje za legalizacijo splava iz socialnih vzrokov.⁵³ Za začasno legalizacijo splava se je zavzemala tudi Vida Tomšič. Na 5. državni konferenci KPJ v Dubravi pri Zagrebu leta 1940 je predstavila referat o vedno bolj pereči problematiki ženskega vprašanja. Med zahtevami se je dotaknila tudi materinstva, pri katerem je zahtevala zaščito mater pred in po porodu, izenačitev zakonskih nezakonskih otrok ter dovolitev splava, dokler ne bodo razmere takšne, da splav ne bo več potreben.⁵⁴

Tako kot pred vojno je vprašanje splava ostalo aktualno tudi v času vojne. Točnih podatkov o številu splavov, ki so bili izvedeni na Slovenskem v času vojne, nimamo. Nam pa gradivo partizanskih bolnišnic razkriva, da so v njih zdravniki opravljali tudi ta poseg. V postojankah SCVPB so tako na primer operativno zdravili dva splava, konservativno pa 17 krvavitev iz maternice. Ali je šlo za spontane oziroma umetno sprožene splave iz gole statistike ni razvidno.⁵⁵ Je pa znano stališče, ki ga je zavzelo partizansko zdravstvo do umetnega splava zaradi socialnih indikacij.⁵⁶ Zaradi prej opisanih zahtev in dejstva, da je socializem v svoji ideologiji izpostavljal enakost in enakopravnost spolov,⁵⁷ so se namreč zavedali, da se bodo morali opredeliti tudi do vprašanja legalizacije splava. Slednjo nalogo je v okviru znanstvenega inštituta pri OF prevzel Pavel Lunaček. Mnenje je predstavil decembra 1943 v prispevku *Umetni splav in socialna indikacija*, ki ga je nekoliko predelal decembra 1944. V članku je umetni splav zaradi socialnih indikacij, ki je bil v večini držav prepovedan, predstavil kot pereč problem, ki ga bi bilo ob koncu vojne potrebno rešiti, določene smernice pa sprejeti že v času vojne. Menil

52 Stališča o splavu je predstavila v delu: Vode, Angela. *Spol in usoda. 1. del*. Ljubljana: Žena in dom, 1938.

53 Jeraj, Mateja. »Slovenska ženska društva med obema vojnama (1918–1941). *Arhivi*, XXIII/2 (2000), 58.

54 Tomšič, Vida. *Ženska, delo, družina, družba*. Ljubljana: Komunist, 1978, 21.

55 Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*.

56 Socialna indikacija splava (medicinski termin) obsega sledeče situacije: stanovanjska stiska, ekonomske težave, razdor v družini, osebe in družinske težave, alkoholizem itd.

57 Žensko vprašanje je bilo opazna partijska programska točka, ki je bila utemeljena na leninističnem pojmovanju vloge žensk v razrednem boju. Barič–Deželak, Vida. »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji, 1941–1945.« V: *Naše žene volijo!*, uredila Milica G. Antić, 21–42. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999, 23.

je, da ima pri tem prednost mnenje ginekologa-porodničarja, ki lahko opazuje posledice umetnega splava na večjem številu primerov.⁵⁸

Pri preučevanju škodljivosti splava za ženske ga je zanimal vpliv umetnega splava na žensko telesno, reproduktivno in duševno zdravje. Pri pojasnjevanju nevarnosti splava za življenje ženske je uporabljal statistične podatke o umrljivosti ob splavu (1,29 odstotka) in porodu (0,73 odstotka) Državne bolnice za ženske bolezni v Ljubljani od leta 1920 do leta 1936, ki pa zaradi zajema različnih podatkov niso bili primerljivi. Zavedal se je, da bi šele primerjava strokovno izvedenih in nadzorovanih porodov in splavov prinesla realno oceno, ki pa je bila v obravnavanem obdobju nemogoča, saj je bil splav v večini držav prepovedan. Poleg statistike se je naslonil še na izkušnje Sovjetske zveze,⁵⁹ ki je leta 1936 splav iz socialnih indikacij ponovno prepovedala: *»Lahko sklepamo, da splav ni prepovedan samo iz političnih razlogov in zaradi izboljšanih gospodarskih razmer, marveč tudi zaradi tega, ker so bile ugotovljene negativne posledice zaradi splavljanja, pri prizadetih ženskah.«*⁶⁰

Splav je odsvetoval tudi zaradi vpliva na zdravje, saj so ga pogosto spremljali abscesi, vnetja, krvavitve ter zraščanja jajcevodov, kar je lahko v nekaterih primerih privedlo v izvenmaternično nosečnost ali trajno neplodnost. Slednja naj bi prizadela 14 odstotkov žensk, ki so se odločile za splav. Le pri dveh do desetih odstotkih teh pa so neplodnost uspešno zdravili. Z neplodnostjo je povezoval tudi vpliv splavov na duševno zdravje žensk:

»Za žensko, ki splavi v prvi nosečnosti, predstavlja splav navadno težko psihično travmo. /.../ Umetni splavi pri poznejših nosečnostih imajo na psihično stanje žene v glavnem bolj posreden vpliv in sicer v toliko, v kolikor je splav povzročil jalovost. Klic po otroku je tako

58 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Umetni splav in socialna indikacija, 23. 12. 1944.

59 Sovjetska zveza je kot prva država na svetu novembra 1920 legalizirala splav na zahtevo ženske v prvih treh mesecih nosečnosti. Leta 1936 je bil splav ponovno kriminaliziran. Leta 1955 pa ponovno dovoljen. Več v: Besemer, John F. *Socialist population politics: The political implications of demographic trends in the USSR and Eastern Europe*. New York: Routledge, 1980.

60 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Umetni splav in socialna indikacija, 23. 12. 1944.

*silovit, da bi jalove žene brez otrok darovale svoje najdražje, ako bi
mogle še enkrat roditi.»⁶¹*

Če se je z vplivi splava na žensko ukvarjal podrobneje, je pri vplivu splava na bodoči naraščaj zapisal le, da naj ne bi imel vpliva. Je pa omenil, da literatura, ki mu je bila dostopna, povezuje splav ter downov sindrom. Poleg tega se je ukvarjal tudi z vprašanjem, ali bi bil splav upravičen zaradi težkih razmer v času vojne: *»Res je, da živimo v težkih razmerah, vendar nas izkušnja uči, da lahko poskrbimo za noseče ženske, da lahko nudimo porodnicam in otročnicam vso potrebno pomoč. Noseča aktivistka osvobodilne fronte /.../ naj ne skrbi, kje in kako bo rodila.«⁶²*

Opravljanje splava zaradi socialnih vzrokov je zato označil kot neopravičljivo dejanje, uboj živega bitja (kot začetek življenja je vzel oploditev jajčeca), ki ga je izenačil z detomorom:

»Ako ne dovolimo detomorstva zaradi slabih socialnih razmer, tudi ne smemo dovoliti ubijanja plodu z umetnim splavom zaradi socialne indikacije. Ako bi hoteli gledati na problem strogo racionalno bi bilo detomorstvo iz socialne indikacije vsekakor bolj na mestu, ker pri tem ne bi oškodovali ženskega organizma in bo odstranili samo 'nepriliko užitka.«⁶³

Podobno konzervativno mnenje so zavzeli tudi udeleženci seje upravnikov bolnišnic in sanitetnih referentov na Sanitetnem oddelku Glavnega štaba NOV in POS. Tudi tu so kot edini utemeljeni vzrok za opravljanje umetnega splava navedli medicinske indikacije.⁶⁴

61 Prav tam.

62 Prav tam.

63 Prav tam.

64 SI AS, Arhiv Republike Slovenije, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 56, Seja na Sanitetnem oddelku Glavnega štaba NOV in POS, 19. 3. 1944.

ZDRAVLJENJE SPOLNIH BOLEZNI

Tretje področje spolnega in reproduktivnega zdravja, ki se ga je dotikalo partizansko zdravstvo, so bile spolne bolezni. Te so zaradi posledic (v nekaterih primerih tudi smrti), ki so zmanjševale učinkovitost vojske, terjale resno postopanje. Da njihov vpliv ni bil zanemarljiv, je vidno iz ameriškega primera.⁶⁵ Po podatkih WW2 US Medical Research Centre je npr. v ameriški vojski v času druge svetovne vojne zaradi spolnih bolezni dnevno z dela izostalo 18.000 oseb. Problem je bil tudi, ker je bilo njihovo zdravljenje dolgotrajno – zdravljenje gonoreje je pred razvojem učinkovitejših načinov zdravljenja trajalo 30 dni, sifilisa pa pol leta.⁶⁶ Razmere so se zaradi preventivnih dejavnosti, uvedbe centrov za hitro zdravljenje (Rapid Treatment Centers) in napredkov v zdravljenju (npr. zdravljenje sifilisa s penicilinom)⁶⁷ izboljšale šele sredi leta 1944. Takrat je npr. zdravljenje gonoreje v povprečju trajalo 5 dni, oblike zdravljenja pa so dopuščale, da so pacienti med zdravljenjem še vedno opravljali delo.⁶⁸

Za stanje na Slovenskem tako točnih in podrobnih podatkov nimamo, tako npr. ni znano točno število spolnih okužb v času vojne. Iz statističnih podatkov pa lahko vidimo, da so jih zdravili tudi v okviru partizanskega zdravstva. V postojankah SCVPB so npr. zdravili 32 primerov spolnih bolezni (kar je predstavljalo 1,9 odstotka internističnih in drugih obolenj zdravljenih v SCVPB).⁶⁹ Najpogosteje so pri pacientih po besedah Vlada Milavca odkrivali gonorejo, sifilis in mehki čankar, redkeje pa klamidijski limfogranulom.⁷⁰ Poleg slabe osebne higiene, spolne promiskuitete, strategij preživetja (npr. prostitucija) itd. so del krivde za širjenje veneričnih bolezni pripisovali tudi okupatorju: *»Že pred vojno smo opazovali širjenje spolnih bolezni v nekaterih krajih. To so bili*

65 Več o tem v: Strom, Claire. »Controlling Venereal Disease in Orlando during World War II.« *The Florida Historical Quarterly*, 91/1 (2012), 86–117.

66 WW2 US Medical Research Centre: Venereal Disease and Treatment during WW2. <https://www.med-dept.com/articles/venereal-disease-and-treatment-during-ww2/> (Dostop: 13. 9. 2019).

67 Cutler, John C. in R. C. Arnold. »Venereal Disease Control by Health Departments in the Past: Lessons for the Present.« *AJPH*, 78/4 (1988), 374.

68 WW2 US Medical Research Centre: Venereal Disease and Treatment during WW2.

69 Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*, 167.

70 Milavec, Vlado. »Spolne bolezni.« *Partizanski zdravstveni vestnik*, 1/7 (1944), 1.

predvsem letoviščarski kraji ter večja mesta ter trgi. Vsem je znano, da so fašistični okupatorji demoralizirali del ženske mladine in zelo razširili venerične bolezni.»⁷¹

Širjenje spolno prenosljivih bolezni so v okviru partizanskega zdravstva skušali omejiti s kurativno in preventivno dejavnostjo. V sanitetnih šolah so se npr. posvečali predvsem izpopolnjevanju znanja o dveh najpogostejših boleznih, sifilisu in gonoreji.⁷² Za borce so občasno organizirali predavanja im. higienska ure, v katerih je bila predstavljena tudi skrb za osebno higieno, ki je zmanjševala možnost širjenja nalezljivih bolezni.⁷³ V *Partizanskem zdravniškem vestniku*⁷⁴ pa je izšel prispevek Vlada Milavca, ki je bralcem poleg prej omenjenih bolezni predstavil tudi mehki čankar. Poleg načinov prenosa ter simptomov bolezni pa še načine zdravljenja in preventive. Za zdravljenje sifilisa so uporabljali kombinacijo neosalvarsana in bizmuta, za bolezen v kasnejših fazah pa tudi zdravljenje z malarijo.⁷⁵ Za zdravljenje gonoreje so uporabljali sulfamide, v težjih primerih pa tudi zdravljenje z raztopino srebrnih soli in diatermijo.⁷⁶ Mehki čankar pa so zdravili s karbolno kislino.⁷⁷

Nabor preventivnih ukrepov je bil manjši. Vlado Milavec je za preprečevanje prenosa gonoreje svetoval uporabo kondomov ter vbrižgavanje močne raztopine srebrne soli takoj po spolnem odnosu.⁷⁸ Pri sifilisu in mehkem čankarju konkretnih sredstev ni poznal, omenjal je le »mazanje ogroženih delov telesa /predvsem spolovila/ z raznimi maščobami pred občevanjem«,⁷⁹ kar pa je označil za skrajno

71 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Zdravstvena zaščita našega naroda, 16. 11. 1944.

72 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 44, Oficirska sanitetna šola. 4. 12. 1944; SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 44, Učni program divizijske sanitetne šole XV. divizije; SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 45, Program sanitetne šole VII. Korpusa NOV in POJ, 28. 11. 1944.

73 Ikovic, Anotn in Marjan Linasi. *Koroško partizansko zdravstvo*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985, 243.

74 Izhajal je od januarja 1944 do aprila 1945 (10 števil) in je bil namenjen izobraževanju zdravstvenih delavcev. Repe, *S puško in knjigo*, 159.

75 Milavec, »Spolne bolezni«, 6–7.

76 Prav tam, 9.

77 Prav tam, 11.

78 Prav tam, 9.

79 Prav tam, 5.

nezanesljivo metodo. Kot edino zares zanesljivo preventivo je ponujal izogibanje spolnim odnosom⁸⁰ s sumljivimi osebami, mednje je npr. uvrščal prostitutke in promiskuitetne osebe, ter moralno (pre)vzgojo. Bralce je opozarjal tudi na možnost, da se mnoge osebe ne zavedajo lastne okuženosti, nekatere pa o tem lažejo: »Tudi se nikakor ne smemo zanašati na to, češ saj ta ali oni sveto trdi, da je zdrav ali zdrava, saj se nič ne vidi, da bi bil bolan. Izrek 'omnis lueticus mander' – vsak sifilitik je lažnivec – precej točno drži pri vsakem spolno bolnem.«⁸¹

NAČRTI ZA POVOJNO ZDRAVSTVO

Načrtovanju na področju varovanja reproduktivnega in spolnega zdravja je bilo v času vojne znotraj partizanskega zdravstva namenjeno kar nekaj pozornosti.⁸² Že na prvem sestanku znanstvenega inštituta, ki je potekal v Črnomlju 22. februarja 1944, je bila namreč kot ena od nalog določena izdelava zakonskega osnutka in pravilnika za zdravstvena področja, ki imajo največji vpliv na zdravje skupnosti, predvsem na zdravje sedanjega in bodočega naraščaja.⁸³ Posledično je bil v načrtih velik poudarek na ginekologiji ter porodništvu.⁸⁴ Načrt za slednji področji je pripravil Pavel Lunaček. Kot enega glavnih ciljev je izpostavil koncentracijo porodov v porodnišnicah.⁸⁵ Takšen trend je bil viden tudi drugod, v Združenem kraljestvu je npr. leta 1930 na domu

80 Opozarjal je tudi na možnost prenosa sifilisa ter gonoreje na druge načine (npr. uporaba istega pribora, kozarca, brisače, dojenje, poljubljanje, dotikanje), kot potencialne prenašalce pa označil brivce, zdravnike, zobozdravnike in babice. Milavec, »Spolne bolezni«, 5.

81 Prav tam, 11.

82 Izboljšanje zdravstvenega varstva mater in otrok je bilo del prizadevanj za reševanje ženskega vprašanja – seveda znotraj proletarske revolucije. Več o boju in uresničevanju ženske enakopravnosti v: Deželak-Barič, Vida. »Uresničevanje ženske enakopravnosti na Slovenskem med drugo svetovno vojno in takoj po njej.« *Borec*, LXI/657-661 (2009), 253–268.

83 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 4, iz I. sestanka članov Zdravstvenega inštituta v Črnomlju, 22. 2. 1944.

84 Trend povečevanja porodov v porodnišnicah je bil viden že v času med obema vojnoma – leta 1900 je imela ljubljanska porodnišnica 200 porodov, v letih pred drugo svetovno vojno pa okoli 2000. SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in babištvo, 7. 10. 1944.

85 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in babištvo, 7. 10. 1944.

rodilo 90 odstotkov porodnic, medtem ko je leta 1955 odstotek slednjih znašal le še 33,4 odstotka.⁸⁶

Da bi bila ta čim bolj uspešna, je Lunaček predvideval, da bi morale biti delovanje porodnišnic dovolj kvalitetno, njihova kapaciteta ter strokovni kader zadostna ter lokacija primerna. Posledično bi morale biti dobre tudi prometne povezave.⁸⁷ Pomembno oporo porodnišnicam bi namreč nudile reševalne postaje, ki bi morale poskrbeti, da bi nosečnice pravočasno prispele v porodnišnico. Tako bi morale reševalne postaje razpolagati z različnimi vozili ter nekaj posteljami, če bi nosečnico porod prehitel. Porodnice, ki bi lahko reševalno postajo o pričetku poroda obvestile tudi preko telefona, bi na poti do porodnišnic spremljale babice, ki bi imele za vsak primer tudi torbo z vsemi potrebnimi pripomočki za izvedbo poroda na poti.⁸⁸

Stremeli so tudi k temu, da bi porodnica opravila vse porode v isti ustanovi. Poleg tega so za boljšo dostopnost informacij o predhodnih porodnih predvidevali tudi uvedbo knjižice porodov in splavov. V načrtu je bilo zajeto še zmanjšanje notranjih pregledov porodnic, saj je zaradi njih pogosto prihajalo do okužb in zapletov. Problem so bile predvsem notranje preiskave izven zavodov, ki so jih vršile babice na terenu. Pravilnik jim namreč ni zaukazoval uporabe sterilnih rokavic in razkuževanja rok, ki so bile v veliko primerih neurejene in poškodovane. Problem je bil tudi, ker so babice opravljale tudi druga dela – npr. oskrbovanje ran – in s tem prenašale okužbe na nosečnice. Zaradi takšnih situacij so se pojavljale težnje, da bi po koncu vojne delo babic strokovno nadzorovali ter ga omejili na normalne porode, delo v porodnišnici in reševalnih postajah⁸⁹ ter obiskovanje (in s tem nadzor) nosečnic zadnji mesec pred porodom in po porodu.⁹⁰ Preurejeno zdravstveno varstvo mater in otrok naj bi po načrtih vključevalo tudi

86 Leachman, Carly-Emma. »Most women give birth in hospital – but it's got more to do with World War II than health.« Dostopno na: <http://theconversation.com/most-women-give-birth-in-hospital-but-its-got-more-to-do-with-world-war-ii-than-health-110647> (dostop: 16. september 2019).

87 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in babištvo, 7. 10. 1944.

88 Prav tam.

89 Prav tam.

90 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Zdravstvena zaščita našega naroda, 16. 11. 1944.

obvezne posvetovalnice za nosečnice, ki bi promovirale dojenje, bodočim materam dajale navodila in nasvete ter spremljale njihovo zdravje (odkrivanje in terapija bolezni).⁹¹

Takšnemu predlogu je bila zdravniška srenja večinoma naklonjena.⁹² Vodilni na področju zdravstvenega varstva mater in otrok so bili namreč mnenja, da bi takšna prenova zdravstvenega sistema (ter socialnega sistema na sploh) pripomogla k izboljšanju razmer na področju zdravstvenega varstva mater in otrok:

»Riziko poroda bodo s tem znižali na minimum. Iz porodnišnic bodo odpuščali krepke dojenčke. Če bomo dosegli še to, da ne bo več dveh vrst mater, enih, ki so se otrok razveselile in drugih rev, katerim silijo v najlepšem trenutku ženskega življenja v oči solze iz strahu pred zlobo soljudi in iz skrbi radi negotove bodočnosti, bo porast rojstev velikanski in porodniško vprašanje bo pravilno rešeno.«⁹³

Zavedali so se, da bi v povojnih razmerah bilo potrebno okrepiti tudi socialno varstvo mater in otrok ter spremeniti odnos do nezakonskih mater,⁹⁴ medtem ko obstoječe zakonodaje o splavu, naslanjali so se predvsem na izkušnje Sovjetske zveze,⁹⁵ niso nameravali spreminjati: *»Baša za porodnice bo v prvih mesecih po vojni nekoliko težje. /.../ Nikakor pa ne moremo pričakovati, da bodo po vojni tako težke gospodarske prilike, da ne bi mogli prehraniti naših nosečih žensk, porodnic, mladih mater in našega naraščaja.«⁹⁶*

Poleg porodništva in splava so se ukvarjali tudi z vprašanjem omejevanja spolno prenosljivih bolezni po vojni. Kot predlog se je npr. pojavljalo obvezno zdravniško pregledovanje pred poroko. Po mnenju

91 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 34, Preuredite otroškega skrbstva, 31. 7. 1944.

92 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Pismo Pavla Lunačka Doretu, 5. 4. 1945.

93 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in ginekologija, 29. 9. 1944.

94 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Umetni splav in socialna indikacija, 23. 12. 1944.

95 Več o tem v: Simić, Ivan. *Soviet Influences on Postwar Yugoslav Gender Policies*. Palgrave Macmillan, 2018.

96 SI AS, Arhiv republike Slovenije, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Umetni splav in socialna indikacija, 23. 12. 1944.

Franca Novaka bi v primeru odkritja okužbe bilo potrebno sklenitev zakonske zveze prepovedati.⁹⁷ Na podlagi ugotovitev Marjana Ahčina, ki je kasneje postal minister za ljudsko zdravje in se je v enem izmed svojih referatov podrobneje ukvarjal s spolnimi boleznimi, je nastal predlog, da bi se po vojni v okviru vsakega zdravstvenega zavoda organiziral oddelek za venerične bolezni. Znotraj slednjega bi delovala zakonska posvetovalnica, ki bi vsako osebo v okrožju pred sklenitvijo zakonske zveze pregledala (odkrivanje sifilisa in gonoreje), podatke o spolnih boleznih pa vnašala na kartotečne liste.⁹⁸

Tako spolnim boleznim kot tudi splavom in nepravilnemu ravnanju med in po nosečnosti pa so se načrtovali zoperstaviti tudi z vzgojo. Vse prej omenjene teme so se namreč prepletale znotraj načrtovane spolne vzgoje, ki so jo dojemali predvsem kot vzgojo za starševstvo. V sklopu skrbi za bodoče generacije so tako predvideli tudi prizadevanja za izkoreninjanje vraževerja ter neprimerne vzgoje mladih v šolah. Menili so, da bi bilo potrebno v vseh vrstah šol namenjati pozornost tudi higieni, nalezljivim boleznim, alkoholizmu ter negi dojenčkov in otrok:

»Vsi se spominjate strahot naše vzgoje v ljudskih in srednjih šolah, ko nismo slišali iz ust učiteljev in staršev niti ene besede o vprašanih, ki mladino tako zgodaj zanimajo in o katerih dobi mladina čisto napačna pojasnila od večkrat pokvarjenih tovarišev. Vsi opominjajo, koliko mladih energij je izgubljenih zlasti v pubertetni dobi, ko mladina nima možnosti zdravega udejstvovanja in nima pravih pojmov o gotovih vprašanih o pravem času.«⁹⁹

Vzgoja za starševstvo naj bi se odvijala na različnih ravneh – individualno in skupinsko, v okviru zdravstvenih domov, šolstva in na terenu.¹⁰⁰ Pomembno vlogo bi pri tem odigrale tudi posvetovalne ambulate za nosečnice, ki bi se morale po predlogu Franca Novaka

97 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in ginekologija, 29. 9. 1944.

98 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Zdravstvena zaščita našega naroda, 16. 11. 1944.

99 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 4, Iz I. sestanka članov Zdravstvenega inštituta v Črnomlju, 22. 2. 1944.

100 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 34, Preuredite otroškega skrbstva, 31. 7. 1944.

ustanoviti v bolnišnicah¹⁰¹ in po predlogu Milana Peruška¹⁰² tudi na ravni zdravstvenih zavodov (zdravstveno središče vsakega okrožja) ter zdravstvenih domov (na ravni okraja).¹⁰³ Posvetovalnice in porodnišnice bi morale nuditi tečaje za bodoče matere.¹⁰⁴ Tako je npr. Lunaček predvideval, da bi imela vsaka porodnišnica predavalnico, ki bi omogočala tudi kino-predstave vzgojnih filmov, ki bi si jih lahko ogledale tudi nosečnice in otročnice. Na voljo pa jim bi bila tudi knjižnica.¹⁰⁵ Znotraj porodnišnice pa bi se morale vzpostaviti tudi stalne šole, v katerih bi porodničar, pediater, ftiziolog,¹⁰⁶ in venerolog poučevali »čakajoče noseče in pokretne otročnice¹⁰⁷ o dolžnostih materinstva, o dojenju, o nevarnostih splavljanja, o raku ženskih spolnih organov, o spolnih boleznih itd.«¹⁰⁸

ZAKLJUČEK

Skoncem druge svetovne vojne je na slovenskem prišlo do vzpostavitve novega družbeno-političnega sistema – socializma. Posledično sta se do določene mere spremenila tudi zdravstvena zakonodaja in sistem.¹⁰⁹ Na področju varstva spolnega in reproduktivnega zdravja so se nekateri načrti oblikovani že v okviru partizanskega zdravstva izpolnili – njihovi snovalci so namreč prevzeli pomembne položaje v zdravstvu in zdravstveni politiki. Od obravnavanih tematik sta bila največ prizadevanj deležna porodništvo in pediatrija. Visoka umrljivost dojenčkov, ki je leta

101 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in ginekologija, 29. 9. 1944.

102 Po drugi svetovni vojni je bil profesor na Medicinski fakulteti, in sicer na Katedri za ustne bolezni in parodontologijo.

103 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Zdravstvena zaščita našega naroda, 16. 11. 1944.

104 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in ginekologija, 29. 9. 1944.

105 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in babištvo, 7. 10. 1944.

106 Ftiziologija je veja medicine, ki se ukvarja s preučevanjem, zdravljenjem in preprečevanjem pljučne tuberkuloze.

107 V porodnišnici naj bi ostale vsaj 10 dni.

108 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in babištvo, 7. 10. 1944.

109 Več o zdravstveni zakonodaji do druge svetovne vojne v: Premik, Marjan. »Razvoj zdravstvene zakonodaje, veljavne za območje Slovenije, do druge svetovne vojne.« *Zdravstveno varstvo*, 44/1 (2005), 41–49.

1946 v Ljudski republiki Sloveniji znašala 9,5 odstotka¹¹⁰ – kar je močno presegalo umrljivost dojenčkov (tri do pet odstokov) v Združenem kraljestvu in Skandinaviji – je namreč zahtevala hitro ukrepanje.¹¹¹ Da bi se razmere izboljšale, se je v skladu z zveznimi navodili¹¹² pričela širiti mreža zdravstvenih ustanov, namenjenih zdravstvenemu varstvu mater in otrok. Leta 1947 je v LR Sloveniji delovalo 36 posvetovalnic za noseče žene, 38 posvetovalnic za dojenčke in majhne otroke, 35 poliklinik za dojenčke in majhne otroke, 37 šolskih poliklinik, štirje dečji domovi, štiri otroške bolnišnice ter štiri porodnišnice.¹¹³ V slednjih se je koncentracija porodov postopoma povečevala. V letu 1944 je v porodnišnicah in bolnišnicah LRS rodilo manj kot 10 odstotkov vseh porodnic, v letu 1953 pa 54 odstotkov.¹¹⁴ Poleg zdravstvenega varstva mater in otrok je bilo deležno pozornosti tudi zdravljenje spolnih bolezni.¹¹⁵ Leta 1948 je bila izdana Uredba o zatiranju spolnih bolezni, ki je velevala brezplačno zdravljenje spolnih bolezni. Slednje je potekalo v okviru antiveneričnih dispanzerjev, ki so bili organizirani na ravni okrajev.¹¹⁶ Njihova naloga

110 SI AS, 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije, št. 29, 331, 235/49, Zaščita matere in otroka: umrljivost dojenčkov; SI AS, 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije, šk. 41, 420, Zdravstveno stanje dojenčkov in malih otrok: zaključki na osnovi statistične obdelave za l. 1950.

111 Najslabše so bile razmere v Ilirski Bistrici, kjer je bila leta 1949 umrljivost dojenčkov kar 21,9 %. Bole, Cita. »Za nadaljnjo poglobitev zdravstvenega varstva matere in otroka.« *Medicinska sestra na terenu*, III/3, 122.

112 »Splošna navodila o organizaciji zaščite in povzdige ljudskega zdravja.« *Uradni list FLRS*, IV/48 (1948), 652–660.

113 Grosman, *O zdravstveni zaščiti matere in otroka*, 23–24.

114 SI AS, 1821, Zveza ženskih društev Slovenije, šk. 1, 37, Poročilo o problematiki zaščite matere in novorojenčka v LRS, 1954.

115 »Uredba o zatiranju spolnih bolezni.« *Uradni list FLRJ*, IV/99 (1948), 1622–1623. Leto 1949 so izšla: »Splošna navodila o prijavljanju, pregledu, zdravljenju in evidenci spolno bolnih oseb.« *Uradni list FLRJ*, V/56 (1949), 836–838. Konec leta 1950 je vodstvo antiveneričnih dispanzerjev, ki je delovalo na Dermatološki kliniki v Ljubljani, izdalo navodila o organizaciji in delu antiveneričnih dispanzerjev v LRS. SI AS, 229, Ministrstvo za ljudsko zdravstvo Ljudske republike Slovenije, šk. 7, 147, Navodila o organizaciji in delu antiveneričnih dispanzerjev, 29. 12. 1950.

116 Okraji Tolmin, Nova Gorica, Slovenj Gradec in Ptuj so imeli po dva dispanzerja, medtem ko v Kamniku, Grosupljem, Trebnjem, Novem mestu in Murski Soboto antiveneričnega dispanzerja ni bilo. Delo dispanzerjev sta nadzorovala centralna antivenerična dispanzerja, ljubljanski ter mariborski. Predvidevali pa so tudi ustanovitev centralnih dispanzerjev v Ajdovščini, Celju in Novem mestu. SI AS, 229, Ministrstvo za ljudsko zdravstvo Ljudske republike Slovenije, šk. 7, 147, Navodila o organizaciji in delu antiveneričnih dispanzerjev, 29. 12. 1950.

pa je bila odkrivanje, zdravljenje, evidenca spolnih bolezni ter iskanje virov okužb.¹¹⁷

Kljub predvojnim in medvojnim zahtevam po spremembah pa tik po vojni ni prišlo do sprostitve zakonov, ki so določali prekinitev nosečnosti. Vida Tomšič je razloge za to videla predvsem v prepričanju, »da bi popolna legalizacija splava pri nerazviti zdravstveni službi in bolj ali manj nizki higieniški kulturi še bolj ogrozila zdravje ženske in zmanjšala zanimanje za prevencijo.«¹¹⁸ Do prvega premika je na tem področju prišlo šele leta 1951, ko je Zvezna skupščina FLRJ izglasovala nov kazenski zakonik, ki je na predlog poslanca Pavla Lunačka v svojem 140. členu določal, da se kaznuje le vršilec dejanja, ženske, ki je naredila ilegalni splav ali je dopustila, da se ji ga naredi, pa se ne kaznuje.¹¹⁹ Čas za sprejemanje širšega spektra razlogov za prekinitev nosečnosti – npr. socialnih indikacij – je nastopil šele kasneje, na začetku 60. let, ko se je zaradi različnih dejavnikov (zanesljivejša kontracepcija) pričel spreminjati tudi odnos do spolnosti.

¹¹⁷ Prav tam.

¹¹⁸ Geč-Korošec, Miroslava. *Družinsko pravo SFRJ, 1. del*. Ljubljana: univerzum, 1981. 10.

¹¹⁹ Rožman, »Geneza pravice do umetne«, 305.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1683, Pavel Lunaček.

SI AS, 229, Ministrstvo za ljudsko zdravstvo republike Slovenije.

SI AS, 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije.

SI AS, 1821, Zveza ženskih društev Slovenije.

SI AS, 229, Ministrstvo za ljudsko zdravstvo Ljudske republike Slovenije.

Literatura

Barič-Deželak, Vida. »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji, 1941–1945.« V: Naše žene volijo!, uredila Milica G. Antič, 21–42. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999.

Besemeres, John F. Socialist population politics: The political implications of demographic trends in the USSR and Eastern Europe. New York: Routledge, 1980.

Budna Kodrič, Nataša. »Feministične zahteve.« V: Splošno žensko društvo 1901–1945: od dobrih deklet do feministk, uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 35–43. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

Cutler, John C. in R. C. Arnold. »Venereal Disease Control by Health Departments in the Past: Lessons for the Present.« AJPH, 78/4 (1988), 372–376.

Deželak-Barič, Vida. »Uresničevanje ženske enakopravnosti na slovenskem med drugo svetovno vojno in takoj po njej.« Borec, LXI/657–661 (2009), 253–268.

Fajdiga, Mirko. V objemu človečnosti. Partizansko zdravstvo na Slovenskem 1941–1945. Ljubljana: Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, 1998.

Foucault, Michel. »The Crisis of Medicine or the Crisis of Antimedecine?« Foucault Studies, 1/1 (2004), 5–6

Geč-Korošec, Miroslava. Družinsko pravo SFRJ, 1. del. Ljubljana: univerzum, 1981.

Grosman, Božena. Nekoč je bilo. Iz spominov partizanske zdravnice. Ljubljana: Zavod Borec, 1967.

Grosman, Božena. O zdravstveni zaščiti matere in otroka. Ljubljana: Ministrstvo za ljudsko zdravstvo v Ljubljani, 1947.

Grosman, Božena. Partizanska zdravnica. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985.

Heijmans, Bastiaan T. H et al. »Persistent epigenetic differences associated with prenatal exposure to famine in humans.« PNAS, 105/44 (2008), 1046–1049.

lkovic, Anotn in Marjan Linasi. Koroško partizansko zdravstvo. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985.

Jeraj, Mateja. »Slovenska ženska društva med obema vojnama (1918–1941).« Arhivi, XXIII/2 (2000), 53–61.

Jeraj, Slovenke na prehodu v socializem. Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945–1953. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.

Jerina Lah, Pavla. »Partizansko zdravstvo.« V: Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: Slovenski zbornik 2007, uredili Janez Stanovnik, Slavko Grčar in Hardvik Pirnovar, 255–256. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007.

Kalinšek, Ivan. Zdravljenje ranjencev v SCVPB. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975.

Konjajev, Zora. Zvestoba Hipokratu. Spomini in pričevanja partizanskega zdravnika dr. Luke akademika Franca Novaka (1908–1999). Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine, 1999.

Kranjc – Simoneti, Stanka. »Prim. dr. Božena Grosman, specialistka za otroške bolezni.« Studia Historica Slovenica, 13/2–3 (2013), 699–708.

Lowe, Keith. Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni. Ljubljana: Modrijan, 2015.

Premik, Marjan. »Razvoj zdravstvene zakonodaje, veljavne za območje Slovenije, do druge svetovne vojne.« Zdravstveno varstvo, 44/1 (2005), 41–49.

Repe, Božo. S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

Rogers, Lindsay. Partizanski kirurg. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.

Rožman, Sara. »Geneza pravice do umetne prekinitve nosečnosti v nekdanji Jugoslaviji.« Ars&humanitas, 3/1–2, 301–325.

Simić, Ivan. Soviet Influences on Postwar Yugoslav Gender Policies. Palgrave Macmillan, 2018.

Strom, Claire. »Controlling Venereal Disease in Orlando during World War II.« The Florida Historical Quarterly, 91/1 (2012), 86–117.

Štangelj, Blaž. »Spodnji Hrastnik – bolnica in porodnišnica v Kočevskem rogu 1943–1945.« Klio, 15/1 (2016), 61–67.

Takač, Iztok. »Pol stoletja načrtovanja družine v Mariboru.« V: 50 let načrtovanja družine v Mariboru, uredil Iztok Takač, 31–176. Maribor: Univerzitetni klinični center, 2007.

Tomašević, Jozo. War and revolution in Yugoslavia, 1941–1945: occupation and collaboration. Stanford: Stanford university press, 2001.

Tomšič, Vida. Ženska, delo, družina, družba. Ljubljana: Komunist, 1978.

Vode, Angela. Spol in usoda. 1. del. Ljubljana: Žena in dom, 1938.

Časopisni viri

»Splošna navodila o organizaciji zaščite in povzdige ljudskega zdravja.« Uradni list FLRS, IV/48 (1948), 652–660.

»Splošna navodila o prijavljanju, pregledu, zdravljenju in evidenci spolno bolnih oseb.« Uradni list FLRJ, V/56 (1949), 836–838.

»Uredba o zatiranju spolnih bolezni.« Uradni list FLRJ, IV/99 (1948), 1622–1623.

Bole, Cita. »Za nadaljnjo poglobitev zdravstvenega varstva matere in otroka.« Medicinska sestra na terenu, III/3, 122.

Milavec, Vlado. »Spolne bolezni.« Partizanski zdravstveni vestnik, 1/7 (1944), 1–12.

Spletni viri

Closer: Infant mortality rate. <https://www.closer.ac.uk/data/infant-mortality/> (dostop: 20. avgust 2019).

Kesternich, Iris, Bettina Siflinger, James p. Smith in Joachim K. Winter. »The Effects of World War II on Economic and Health Outcomes across Europe.« Dostopno na: <http://ftp.iza.org/dp6296.pdf> (dostop: 16. september 2019).

Leachman, Carly-Emma. »Most women give birth in hospital – but it's got more to do with World War II than health.« Dostopno na: <http://theconversation.com/most-women-give-birth-in-hospital-but-its-got-more-to-do-with-world-war-ii-than-health-110647> (dostop: 16. september 2019).

Office for National Statistics: Vital statistics in the UK: births, deaths and marriages – 2018 update. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/datasets/vitalstatisticspopulationandhealthreferencetables> (dostop: 20. avgust 2019).

SBL: Marjan Ahčin. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1000240/> (dostop: 16. september 2019).

Sistory: Žrtve. <http://www.sistory.si/zrtve> (dostop: 16. september 2019).

Štangelj, Blaž. »Nekaj iz življenja v partizanski bolnici in porodnišnici Spodnji Hrastnik v Kočevskem rogu in stanje bolnice v desetletjih po koncu 2. svetovne vojne.« Dostopno na: <https://fototekamnzs.com/2015/08/24/nekaj-iz-zivljenja-v-partizanski-bolnici-in-porodnisnici-spodnji-hrastnik-v-kocevskem-rogu-in-stanje-bolnice-v-desetletjih-po-koncu-2-svetovne-vojne/> (dostop: 13. september 2019).

Štangelj, Blaž. »Partizanska bolnica in porodnišnica Spodnji Hrastnik v Kočevskem rogu.« Dostopno na: https://fototekamnzs.com/2015/08/10/partizanska-bolnica-in-porodnisnica-spodnji-hrastnik-v-kocevskem-rogu/#_ftn10 (dostop: 12. september 2019).

WW2 US Medical Research Centre: Venereal Disease and Treatment during WW2.
<https://www.med-dept.com/articles/venereal-disease-and-treatment-during-ww2/> (dostop: 13. september 2019).

POVZETEK

Druga svetovna vojna je kot najbolj uničevalna vojna v zgodovini dodobra predrugačila podobo sveta. V njej je po Foucaultu prišlo do preobrata v percepciji zdravja in organizaciji zdravstvenega sistema. Pri tem je na Slovenskem odigralo pomembno vlogo partizansko zdravstvo. V njegovem okviru je potekalo tudi zdravstveno varstvo reproduktivnega in spolnega zdravja – tako vojske kot civilnega prebivalstva. Največ pozornosti je bilo zaradi visoke umrljivosti dojenčkov namenjene zdravstvenemu varstvu mater in otrok. Tako je bil v okviru SCVPB vzpostavljen porodniški oddelek v bolnišnici Spodnji Hrastnik, ki je sprejemal predvsem noseče partizanke in jim nudil strokovno pomoč pred, med in po porodu, pozornost pa je namenjal tudi vzgoji za materinstvo. Skupno se je v okviru SCVPB rodilo 54 otrok. Poleg zdravstvenega varstva mater in otrok je partizansko zdravstvo izvajalo preventivno in kurativno dejavnost pri okužbah s spolno prenosljivimi boleznimi. Vedenje o njih se je podajalo v sanitetnih šolah in *Partizanskem zdravstvenem vestniku* ter pri predavanjih o higieni. V okviru partizanskega zdravstva so se izvajali tudi splavi – legalno le tisti iz medicinskih indikacij. Partizansko zdravstvo je namreč zavzelo odklonilno stališče do socialnih indikacij splava. Slednje je bilo v skladu z zakonodajo Kraljevine Jugoslavije, ki je glede splava po vojni niso nameravali spreminjati. Več pozornosti so namenili načrtovanju povojnega zdravljenja spolnih bolezni ter zdravstvene zaščite mater in otrok. Pri slednji so se zavzemali predvsem za koncentracijo porodov v porodnišnicah. Na obeh področjih so se njihovi načrti do določene mere izpolnili že v letih po vojni. Pri vprašanju splava pa je do sprememb prišlo šele v 50. in 60. letih 20. stoletja.

»DOLŽNOST EVROPSKE MLADINE JE, DA TO SPREMENI. POKLICANA JE, DA NA RUŠEVINAH STARE ZGRADI NOVO EVROPO.«

»IT IS THE DUTY OF EUROPEAN YOUTH, TO CHANGE THIS. IT IS CALLED UPON TO BUILD NEW EUROPE UPON THE RUINS OF THE OLD ONE.«

UDK: 94(497.4:4)*1918/1941

SLOVENCI IN PANEVROPSKA UNIJA – ANALIZA OBDOBJA MED OBEMA VOJNAMA

*Slovenes and the Paneuropean Union –
Analysis of the Inter-War Period*

Domen Kaučič

IZVLEČEK

Prispevek razkriva zgolj vrhnje plasti sicer kompleksnega vprašanja povojne ureditve Evrope in predstavlja odzive Slovencev na idejo Richarda Nicolasa Coudenhove-Kalergija o Panevropski uniji. V ospredju so nekateri zapisi v časnikih *Edinost*, *Jutro*, *Narodni dnevnik* in *Slovenec*, ki pa jih dopolnjujejo še ostala, krajše predstavljena mnenja nekaterih intelektualcev medvojnega časa. Panevropska ideja je bila daleč od prioritetenih tem v slovenskem političnem diskurzu, je pa marsikomu predstavljala upanje za rešitev mnogoterih vprašanj, ne zgolj tistega o večnem miru na stari celini. Kljub temu pomislekov ni manjkalo, največji je bil ravno Kalergijev izrazito odklonilen odnos do največje slovanske države – Sovjetske zveze oz. Rusije, kot jo grof Coudenhove večkrat poenostavljeno poimenuje.

Ključne besede: Panevropska unija, Richard Nicolas grof Coudenhove-Kalergi, Andrej Gosar, Bratko Kreft, Bogo Grafenauer

ABSTRACT

The present article touches upon the upper layers of the otherwise complex issue of post-war Europe and presents responses from Slovenes to the idea of a Paneuropean Union by Richard Nicolas Coudenhove-Kalergi. Several articles from the newspapers of *Edinost*, *Jutro*, *Narodni dnevnik* and *Slovenec* are in the forefront. These are in turn complemented by other summarised opinions by several intellectuals from the interwar period. The pan-European idea was far from being a priority topic in the Slovenian political discourse, but it did offer hope to solutions to numerous issues, and not just to the question of eternal peace in Europe. Nevertheless, there was plenty of doubt regarding the idea. Hesitation surrounded the idea, the biggest that of Kalergi who had a markedly disdainful attitude towards the largest Slavic state – the Soviet Union, or Russia, as Count Coudenhove repeatedly named it.

Keywords: Paneuropean Union, Count Richard Nicolas von Coudenhove-Kalergi, Andrej Gosar, Bratko Kreft, Bogo Grafenauer

UVOD

Dr. Richard Nicolas grof Coudenhove-Kalergi je bil avstrijski politik, diplomat in filozof ter potomec vplivnih plemiških družin iz Nizozemske

Slika 1: Richard Nikolaus grof Coudenhove-Kalergi.

in Grčije.¹ Njegovo življenje je bilo že od samega otroštva zelo razgibano. Rodil se je 17. novembra 1894 v Tokiu japonski materi Maitsuko Aoyama in očetu Heinrichu von Coudenhove-Kalergiju, avstro-ogrskega grofu² in diplomatu. Leto in pol po njegovem rojstvu se je družina preselila v Evropo in je bivala v gradu Ronsperg blizu češko-bavarske meje, takrat še meje med Avstro-Ogrsko in Nemčijo. Njegov oče je bil kot diplomat vpet v mednarodno dogajanje in je tako gostil mnoge pripadnike drugih narodov in ras, hkrati pa so mnogi zaposleni na Ronspergu izhajali iz različnih koncev Evrope in celo sveta, kar

je zagotovo vplivalo na Richardov odklonilen odnos do nacionalizmov in ostalih predsodkov, ki bi temeljili na veri in rasi.³

1 Richard Nikolaus von Coudenhove-Kalergi. *Panevropa*. Ljubljana (2000), 84 (Odslej: Coudenhove-Kalergi. *Panevropa*).

2 Andrej Rahten v svojem prispevku v delu *Panevropa* navaja, da je dinastija Coudenhove-Kalergi izvirala iz nizozemskega dela nekdanjega habsburškega imperija. Ko so Habsburžani v 18. stoletju izgubili vse posesti na Nizozemskem, so jim Coudenhoveji ostali zvesti in so se preselili v Avstrijo. Richardov ded se je poročil z grško plemkinjo iz družine Kalergi, ti pa so bili potomci bizantinske dinastije Fokas. V: Andrej Rahten. »Coudenhove-Kalergi in panevropsko gibanje.« V: *Panevropa*, Coudenhove-Kalergi, 84–90.

3 Prav tam, 84–85.

Celotna vzgoja in izobrazba, ki ju je bil deležen v mladih letih, sta vodili k odločitvi za politični boj zoper šovinizem. Ob propadu Avstro-Ogrske ni bil potr, pač pa naj bi se navdušil nad idejo o narodni samoodločbi in nad ustanovitvijo zveze narodov, torej nad idejami, ki jih je zagovarjal ameriški predsednik Wilson.⁴ V svojem znamenitem delu Panevropa je komunizem in nacionalizem označil za glavna sovražnika evropske civilizacije. Ta naj bi po Kalergiju temeljila na treh stebrih: grškem individualizmu, krščanskem socializmu in nordijskem heroizmu. Grki, judi in Germani naj bi predstavljali svobodo, bratstvo in pogum, le vsi skupaj bi lahko dali evropski kulturi njen pravi jaz. Po propadu monarhije je Kalergi zaprosil za državljanstvo nove Češkoslovaške republike, prav z njenim prvim predsednikom Tomašem Masarykom pa je povezana njegova prva vidnejša politična akcija, do katere pride leta 1920 ob njunem srečanju. Masaryk naj bi njegovo idejo o Združenih državah Evrope označil za pozitivno, a je bil mnenja, da Evropa za to še ni zrela.⁵ Novembra 1922 je izšel Kalergijev prvi članek, v katerem je predlagal ustanovitev Panevropske unije, ki naj bi bila nadnacionalna federacija evropskih držav. Proti koncu naslednjega leta je Kalergi objavil istoimensko delo, v katerem je predstavil potrebe za nastanek omenjene zveze in tudi korake, kako priti do nje. Knjiga je hitro postala prava uspešnica in je bila prevedena v mnoge jezike, med katerimi pa ni bilo italijanščine, saj naj bi to izrecno prepovedal Benito Mussolini, ki je močno nasprotoval takemu povezovanju na stari celini. Aprila 1924 je izšla tudi prva številka časopisa z enakim naslovom, z njim pa je izšel tudi manifest.⁶

PANEVROPA

Za lažje razumevanje bom v nadaljevanju na kratko predstavil osnovne premise in ideje Kalergijevega dela *Panevropa*, ki bi si sicer že samo po sebi zaslužilo posebno študijo. Že med samo vojno in še posebej po njej je Kalergija skrbela predvsem prihodnost celine, ki

4 Prav tam, 85.

5 Prav tam, 85.

6 Prav tam, 85–86.

po njegovem mnenju ni bila svetla, edino rešitev zanjo pa je videl v združevanju držav v veliko nadnacionalno federacijo. Menil je, da vzrok za propadanje celine ni politični, ampak biološki, a pri tem ni mislil na staranje ali bolezni, temveč na nevarnost vojne ter vojaško tehnologijo, ki jo ljudje izrabljajo za nasilno doseganje svojih ciljev. »*Današnja evropska politika je bolj podobna politiki včerajšnjega kot politiki jutrišnjega dne. [...] Dolžnost evropske mladine je, da to spremeni. Poklicana je, da na ruševinah stare zgradi novo Evropo, evropsko organizacijo namesto evropske anarhije.*«⁷

Kalergi se je pisanja lotil z izrazito političnega stališča in je svoje delo začel z razpadom evropske hegemonije, ki se mu je zdela samoumevna, kar se kaže tudi ob njegovem odnosu do kolonij, še posebej zahodnoafriških.⁸ Eden večjih izzivov pri delu je bila problematika zamejitve same celine. Z geografskega stališča se mu je zdelo, da evropskega kontinenta ni in da je Evropa le polotok ogromne evrazijske celine. Povedanemu navkljub je zamejil Evropo; na predelih, kjer jo obdaja morje, ni bilo težav, na vzhodu, kjer se je meja zgodovinsko spreminjala, pa je zato raje prešel na kulturno definicijo same Evrope.⁹ Prek geografske, kulturne, politične in zgodovinske definicije stare celine je osnoval novo, šesto Evropo, kot jo poimenuje,¹⁰ ki naj bi bila Panevropa, v kateri pa ni videl prostora za Rusijo in Veliko

7 Prav tam, 7–8.

8 Izraz zahodnoafriških je lahko večplasten. Sicer njegova ideja o preureditvi Sahare v največjo žitnico na svetu kaže na to, da bi termin lahko ustrezal današnjim geografskim razdelitvam afriške celine, kar v nadaljevanju potrjuje tudi izpostavitve centralnoafriških kolonij. Kljub vsemu pa je verjetno z izrazom »zahodnoafriške kolonije« imel v mislih celotno levo polovico kontinenta, ki je bila večinsko pod nadzorom potencialnih članic Panevrope, kjer pa ni videl prostora za Britansko cesarstvo, ki pa si je večinsko lastilo desno polovico kontinenta (seveda z rahlimi izjemami v obeh primerih). Prav tam, 77.

9 Omenja štiri svetovne kulture: evropsko, kitajsko, indijsko in arabsko. V: Coudenhove-Kalergi. *Panevropa*, 17–19.

10 V zgodovini prepozna pet preteklih Evrop, ki so sledeče: antični grški svet je predstavljal prvo, sledilo je Rimsko cesarstvo, tretje je bilo cesarstvo Karla Velikega, s katerim naj bi germanska Evropa doživela svoj vrhunec. S propadom Karolingov naj bi vlogo počasi prevzemali papeži, med katerimi izpostavi Inocenca III., ki naj bi pripomogel k t. i. četrti Evropi. Zadnja Evropa pred novo Panevropo je bila Napoleonova Evropa, za katerega trdi, da bi v primeru zmage pri Leipzigu že uspel ustanoviti Združene države Evrope. V: Coudenhove-Kalergi. *Panevropa*, 18.

Britanijo.¹¹ Kalergi je v svojem pisanju trdil, da je »posamezna država, kot se je historično razvila, postala premajhna, da bi lahko v prihodnosti obstajala samostojno«¹² in »mora biti razširjena in nadgrajena v zveze držav«.¹³ Medtem ko se svet povezuje, se Evropa atomizira.¹⁴ Slednja kot politični pojem ne obstaja in je zato mednarodni problem, saj ima v odnosu do sveta podobno vlogo kot nekoč Balkan v odnosu do Evrope. Predstavlja sod smodnika, celino nerešenih socialnih in nacionalnih vprašanj. To vprašanje pa ima le en odgovor – združitev narodov Evrope, do katere lahko pride po Kalergiju po dveh poteh: s prostovoljno združitvijo v panevropsko federacijo ali pa z nasilno rusko osvojitvijo.

V nadaljevanju se je Kalergi osredotočil na odnos med potencialno Panevropo ter ostalimi povezavami in državami sveta. Zanimiv je njegov pogled na Društvo narodov, ki mu sicer priznava določene zasluge, a mu nameni tudi nekaj kritik. Meni, da mora Nemčija postati članica organizacije, če se Evropa želi povezati. V nasprotnem primeru ji grozi razpad na dva tabora: na ženevski in moskovski tabor. Znotraj društva bi si morala Panevropa prizadevati za avtonomijo in tudi za regionalno razdelitev. V primeru razpada Društva narodov pa vidi tudi možnost nastanka panevropske organizacije držav.¹⁵

11 Njegov odnos do članstva Velike Britanije v zvezi je večplasten. Vključitev imperija v organizacijo primarno zavrača. Pravi, da je država enostavno prevelika in da že sama po sebi predstavlja interkontinentalno zvezno državo, ki je politično svoja celina. V tako velikem obsegu Britanija ne more biti del Panevroe, a ne izključuje delne ali kasnejše popolne priključitve Otoka organizaciji. Za razliko od Britanije je njegov odnos do Rusije (ves čas govori o Rusiji in ne Sovjetski zvezi) izrazito odklonilen. Primarni razlog za njeno zavračanje je njen nedemokratski režim, tako rdeči kot beli. Ena izmed nujnosti za združitev Panevroe naj bi bila ravno nevarnost Rusije, ki se po avtorjevem mnenju želi polastiti evropskega ozemlja. Z obema državama, tako Veliko Britanijo kot tudi Rusijo, naj bi Panevropa sklenila več sporazumov, ki bi omogočali varnost in stabilnost v regiji, kar pa bi posledično lahko krepilo gospodarstvo in splošno blaginjo vseh držav. V: Coudenhove-Kalergi. *Panevropa*, 10–30.

12 Prav tam, 13.

13 Prav tam, 13.

14 Svojo tezo argumentira in navede sledeče primere: ruska država je postala zveza več narodov: Rusov, Belorusov, Ukrajincev, Gruzijcev, Armencev in drugih. Podobno velja za Veliko Britanijo, ki se razprostira po celotnem svetu in združuje od Angležev in Egipčanov do Indijcev in Malajcev. Poleg omenjenih se povezujejo tudi Panamerika in Kitajska. V: Coudenhove-Kalergi. *Panevropa*, 13.

15 V primeru nastanka ameriške zveze narodov, ki bi se ji pridružile tudi ZDA, bi se morala novonastala zveza slej ko prej soočiti s svojo ženevsko tekmo, kot jo poimenuje Kalergi. V primeru odhoda ameriških držav bi bilo Društvo narodov rahla zveza Evropejcev, Britancev in vzhodnih Azijcev. Če bi se slednji tudi odločili za izstop, bi Društvo narodov sestavljale le še države Panevropske unije, zato bi se društvo lahko preoblikovalo v evropsko povezavo. V: Coudenhove-Kalergi. *Panevropa*, 42–46.

Tedanje stanje v Evropi oceni kot stanje anarhije, ki se nevarno približuje novi vojni. Izogniti bi se ji dalo le s pomočjo nove mednarodne organizacije.¹⁶ Samouničenje Evrope ne bi bilo v korist nikogar z izjemo ene same sile – Rusije. Zato se je potrebno vojni izogniti, tudi s pomočjo politike pacifizma, ki naj bi bila po Kalergiju nacionalna dolžnost. Posameznik, ki ljubi svoj narod, »mora biti spričo tehničnih in političnih pogojev evropske vojne pacifist. Nacionalnemu šovinistu, ki svoj narod hujska k novim vojnám v dobri veri, da služi svojemu narodu, je treba oprostiti samo zaradi njegove nevednosti in pomankanja domišljije pri predvidevanju.«¹⁷

SLOVENCİ IN PANEVROPA

Slovenska javnost ni prezrla panevropske ideje in dogajanja okoli nje, za kar je poskrbelo tudi slovensko časopisje. Na Kalergijeve predloge so se kritično odzivali. Ko je Kalergi javno okrcal francoskega ministrskega predsednika Edouarda Herriota, naj omili svojo ostro protinemško retoriko in naj kot glavni predstavnik panevropskega gibanja zastopa njegova pacifistična načela, so Avstrijca v časniku *Delavska politika*¹⁸ označili za utopičnega zanesenjaka, saj da naj bi zanemarjal interese mnogih evropskih držav, »ki so se razvijali ob povsem različnih prilikah in pogojih«,¹⁹ in dodali, »da je ustvaritev take evropske unije še jako daleč«.²⁰ Čeprav je slovensko časopisje odprto za različne ideje evropskega povezovanja, kar se pokaže ob apelu Aristida Brianda po

16 Poti, na katere morajo stopiti države, je več. Odločiti se morajo za: »organizacijo namesto anarhije, razsodišče namesto vojne, razorožitev namesto oboroževalne tekme, solidarno garancijo namesto samopomoči in kooperacijo namesto konkurence«. V: Coudenhove-Kalergi. *Panevropa*, 49–50.

17 Prav tam, 52.

18 *Delavska politika* je časnik, ki je izhajal med letoma 1926 in 1941. Širil je predvsem socialistično politično misel, pokrival pa je predvsem dogajanje v slovenskem prostoru, ki je v času izhajanja bil del Kraljevine SHS, kasneje preimenovane v Jugoslavijo. Svojim bralcem je prinašal tudi informacije onkraj domačih meja, znan pa je tudi po leposlovnih objavah.

19 »Predsednik panevropske zveze Coudenhove-Kalergi je poslal francoskemu ministrskemu predsedniku Herriotu odprto pismo« *Delavska politika*, 28. 9. 1932, 2. in »Panevropa«. *Delavska politika*, 7. 7. 1928, 3.

20 Prav tam, 3.

zdužitvi Evrope,²¹ pa Kalergijeva prizadevanja, med katerimi je tudi poziv po plebiscitu za Panevropo, označijo za idealistična, čeprav mu priznavajo dobre namene in poskuse večne pacifikacije stare celine.²² Slabo leto kasneje lahko v članku z naslovom Briand in Panevropa zasledimo podobno kritiko Kalergijevega razmišljanja v/o Panevropi, saj neznani avtor pravi, da je bil za razliko od Aristida Brianda idealist in je ignoriral nasprotja, ki so še vladala v Evropi v medvojnem času. *Delavska politika* 18. februarja 1933 poroča o Kalergijevem pozivu za plebiscit o Panevropi, ki naj bi se ga izvedlo 29. julija 1934. Evropa naj bi se znašla pred izbiro, ali s svojo politiko nadaljuje pot v novo vojno, ali pa se z alternativo, ki bi jo predstavljala zveza držav, za vselej ogne moriji.

Zanimiv je zapis v *Edinost*²³ z začetka leta 1923, saj je dokaj ciničen. Avtor članka omenja pismo dunajske *Neue Freie Presse* italijanskemu ministrskemu predsedniku Benitu Mussoliniju. V dotičnem časniku je Kalergi objavil članek, v katerem Mussolinija poziva, naj skliče panevropski kongres v Rimu. Položi naj temelje Združenim državam Evrope in naj tako reši Evropo pred, kot trdi neznani avtor članka, *Slovani z vzhoda*. V članku je Kalergi predstavljen kot »neki Rihard Coudenhove–Kalergi, torej star avstrijski politiški 'filozof'«,²⁴ in označen za

21 Aristide Briand (1862–1932) je bil večratni francoski minister in premier in avtor t. i. Briandovega memoranduma, v katerem se zavzame za nekakšno evropsko povezavo, za Združene države Evrope. V memorandumu, ki ga je evropskim državam razposlal 16. maja 1930, se je zavzel za tesnejšo ekonomsko povezanost med evropskimi državami in celo za določeno stopnjo federalizacije držav na celini. Briandov predlog kasneje zamre, predvsem tudi zaradi njegove nenadne smrti leta 1932, kmalu po tem pa predlog zasenči še vzpon nacizma in širjenje fašizma po evropskih državah. V: Domen Kaučič. »Slovenci in ideja evropskega povezovanja. Analiza obdobja med letoma 1914 in 1932«, magistrsko delo (Univerza v Ljubljani, 2018), 47–57.

22 »Briand in Panevropa«. *Delavska politika*, 24. 7. 1929, 1 (odslej: Briand in Panevropa) in »Plebiscit za Panevropo«. *Delavska politika*, 18. 2. 1933, 4.

23 *Edinost* je bila glasilo tržaških Slovencev, ki je izhajalo v Trstu med letoma 1876 in 1928, ko ga je fašistična oblast ukinila. Bila je liberalno glasilo, ki pa se z verskimi nasprotji ni ukvarjala. Še posebej pomembno vlogo je glasilo imelo v svojih zadnjih desetih letih, ko je bila Primorska del Kraljevine Italije. Ko je v Italiji vladal fašizem, so fašisti izvajali tudi fizično nasilje nad slovenskim prebivalstvom, zato je ostra kritika Kalergija, ki svoje upe ze kratek čas polaga ravno v Mussolinija, povsem razumljiva. V: Amon, Smilja in Karmen Erjavec, *Slovensko časopisno izročilo: od začetka do 1918* (Ljubljana, 2011), 130–131 (odslej: Amon. *Slovensko časopisno izročilo*.).

24 »Strah pred Slovani«. *Edinost*, 24. 2. 1923, 1.

»zaslepljenega od strahu pred Slovani«. ²⁵ Zopet mu je očitan idealizem, avtor pa se obregne še ob usodo njegove nekdanje domovine Avstro-Ogrske, ki naj bi prav zaradi take stare avstrijske filozofije propadla. Kalergiju ne prizanese niti ob njegovem pozivu Mussoliniju, naj združi Evropo, kar avtorja razumljivo razburi. Opomni, da naj bi Mussolini to že poskušal, a so bili vsi njegovi poskusi zavrjeni. Avtor se strinja, da je Evropa bolna, a ozdravela naj bi lahko samo s pomočjo Rusije in ne brez nje, kot pravi grof. Le-ta naj bi v pismu Mussolinija pozval, naj se zgleduje po največjem Italijanu 19. stoletja – Giuseppeju Mazziniju, a se tudi ta poziv ne izogne kritiki, saj naj bi se Mazzini, tako avtor članka, zavzemal za sporazum in prijateljstvo med t. i. »latinskim« in slovanskim svetom, kar avtorju daje dodaten razlog za posmeh, ki proti koncu članka že preide v opozorilo tudi samemu Mussoliniju. Navkljub kritikam avtor deli podobne misli o stanju Evrope, a kot je razvidno iz zgoraj povedanega, se mu ozdravitev Evrope še posebej brez Rusije zdi težka, združitev celine pa celo utopična. ²⁶ *Edinost* sčasoma svoje poglede očitno spremeni, saj v istem časniku 7. aprila 1926 pišejo o predavanju Coudenhove-Kalergija v Bratislavi, ki je potekalo tiste dni. Predavanje in razpravo, ki je sledila, označijo za zanimivi. V uvodni analizi avtor članka ponovno izpostavi »bolezen« Evrope in prepričanje, da je njeno ozdravitev mogoče doseči le po mirni poti, kar naj bi ugotavljali tudi »prosvetljeni duhovi«. ²⁷ Članek sicer povzema glavne grofove ugotovitve, ki jih sam navede že v svojem paradnem delu. ²⁸

V *Jutru* ²⁹ Kalergija označijo za mladega in »zelo idealnega človeka«, ki bo »igral v evropskem koncertu še pomembno vlogo«. ³⁰ V enem

²⁵ Prav tam, 1.

²⁶ Prav tam, 1.

²⁷ »Bolezen Evrope«. *Edinost*, 7. 4. 1926, 1.

²⁸ Prav tam, 1.

²⁹ *Jutro* je bil dnevnik, ki je izhajal med letoma 1920 in 1945 v Ljubljani, a se je zaradi svoje kakovosti uveljavil po celotnem slovenskem prostoru. Nastal je predvsem zaradi nasprotovanj med mladoliberalci in staroliberalci, kasneje pa je postal glasilo Samostojne demokratske stranke na Slovenskem.

³⁰ »Panevropski kongres«. *Jutro*, 29. 9. 1926, 7.

izmed svojih člankov avtor Vladimir Levstik³¹ zagovarja položaj slovanskih držav in potoži, da v mednarodni sferi nimajo take veljave, kot bi si jo po njegovem mnenju zaslužile. Sprva predstavi osnovne Kalergijeve ideje, med katerimi je tudi nastanek evropske države prek nastajanja manjših povezav med državami, kot je npr. Mala antanta, ki bi se potem medsebojno povezale v eno nadnacionalno tvorbo. Tukaj avtor *Panevropske* eno izmed iniciativ ponuja Španiji, za katero pravi, da spada med večje evropske države in ima med evropskimi silami dokaj nevtralen položaj. Na tej točki začne Levstik vpletati svoje mnenje. Španija kot taka ga sicer ne moti, a bi vseeno raje videl, da bi Kalergi namesto nje omenil Poljsko, ki je takrat imela (kot sam navede) štiri milijone prebivalcev več kot Španija s svojimi kolonijami. V njegovih očeh so ravno slovanske države tiste, ki so že dale povod za nastajanje takih povezav z ustanovitvijo Male antante³² in tudi z Vzhodnim paktom.³³ Prepričan je, da sta »samo pangermanska zloba in anglosaški strah za Indijo«³⁴ panslovanski ideji dodelila negativen pečat. Meni, da je uresničenje evropske unije nemogoče, dokler bodo nekateri omalovaževali slovanstvo in poskušali popolnoma izbrisati vzhodnoevropsko miselnost. Ker slovenskim državam zahod ne priznava enakopravnega položaja, vidi Levstik rešitev v slovanskem povezovanju in uniji, ki bi omogočila »najkrajši prehod iz jalove razdrobljenosti v

31 Vladimir Levstik (1886–1957) je bil slovenski književnik rojen v Šmihelu nad Mozirjem. V svojem pisanju se je dotikal predvsem moralnih in narodnostnih vprašanj, kar ga je verjetno privedlo tudi do zanimanja o panevropski ideji. V: *Slovenski biografski leksikon*, s. v. »Levstik, Vladimir«.

32 Mala antanta je bila politično-obrambna zveza treh držav. Nastala je na podlagi podpisanih sporazumov, med katerimi je bil prvi podpisan leta 1920 med Češkoslovaško republiko in Kraljevino SHS. Kasneje se je povezavi pridružila še Romunija. Skupni dogovor med državami je bil podpisan leta 1929 in nato še leta 1933, ko so države le še okrepile sodelovanje. Antanta je ves čas tesno sodelovala tudi s Francijo, čeprav ta ni bila njena uradna članica. Ko sta se Romunija in Jugoslavija približali navezi nacistične Nemčije in fašistične Italije je sporazum razpadel, saj je bil njen prvotni namen ravno nasproten, torej obramba pred revanšističnimi težnjami predvsem nekaterih sosed omenjenih treh držav.

33 Vzhodni pakt je poskus vzpostavitve trajnega miru na vzhodu Evrope. Nastane s prizadevanji, da naj bi za vzhod celine imel podoben vpliv, kot ga imajo Locarnski sporazumi za zahodni del (ti so predstavljeni na strani 48). Pakt naj bi Sovjetsko zvezo ponovno vključil v evropsko politiko in jo povezal s Francijo prek Male antante, Poljske in Baltskih držav. Seveda eventualno tudi Vzhodni pakt ne prepreči nove vojne. V: »Na pot vseslovanske politike«. *Slovenec*, 6. 7. 1933, 1.

34 Vladimir Levstik. »Vzhodni pakt, USE in Slovanska unija«. *Jutra*, 27. 10. 1933, 2 (odslej: Levstik. »Vzhodni pakt, USE in Slovanska unija«).

rodovitno solidarnost vseh».³⁵ Svoje razmišljanje podkrepi z idejami dr. Jožeta Goričarja, avstro-ogrškega diplomata v ZDA in nato v Berlinu ter, kot pravi Levstik, »izvrstnega poznavalca svetovnega gospodarstva in gospodarstva slovanskih držav«.³⁶ Goričar je bil velik zagovornik panslovanskih idej.³⁷ Predlagal je, da naj bi Slovanska gospodarska unija nastala iz treh velikih kulturnih in gospodarskih federacij: Zahodne ali Slovanske federacije, Jugoslovanske federacije in Vzhodnoslovanske ali Ruske federacije. Članicam bi bilo dovoljeno sodelovanje s sosednjimi državami (npr. Avstrijo, Madžarsko ...) ob soglasju ostalih članic povezave. Tako povezavo Goričar vidi kot temelj za nadaljnjo integracijo in potencialno združitev v politično unijo, ki bi predstavljala steber svetovnega miru. Goričar je svoj pogled na vojno in povojno situacijo predstavil tudi v svoji knjigi, objavljeni pri tedaj največjem založniku v ZDA, z naslovom *The Inside Story of Austro-German Intrigue, or How the World War was brought about*.³⁸ Kot trdi Levstik, naj bi ta celo prišla do ameriškega predsednika Wilsona, ki naj bi svoje ideje črpal tudi iz omenjene knjige. Vladimir Levstik ob koncu ponovno preide h Kalergiju in prizna, da so prizadevanja slednjega hvalevredna. Za razliko od nekaterih drugih osebnosti, ki so si prizadevale predvsem za združitev »tistega dela celine, okoli katerega se razbesnavajo vsi pohlepi«,³⁹ se Kalergi bolj približa resničnemu vseevropskemu nazoru, kar pa naj bi bil eden izmed pogojev za napredovanje vseslovanskih in vseevropskih idej ter končno tudi njihovo zmago.⁴⁰

35 Prav tam, 2.

36 Prav tam, 2.

37 Goričar pravi, da bodo evropske sile morale podpreti načrt združitve slovanskih združenih držav, če si resnično želijo miru v Evropi. Slovanska gospodarska unija naj bi nastala z združitvijo treh velikih kulturnih in gospodarskih federacij: 1. naj bi obsegala Češkoslovaško in Poljsko, 2. bi bila Balkanska unija z Jugoslavijo in Bolgarijo in 3. še Rusija z Belorusijo, Ukrajino, Sibirijo ter Kavkazom in baltskimi državami. Slovanska unija naj bi se zavzemala tudi za čim tesnejše sodelovanje z ZDA. V: Levstik. »Vzhodni pakt, USE in Slovanska unija«, 2.

38 Goričar, Joseph, Lyman Beecher Stowe. *The Inside Story of Austro-German Intrigue, or How the World War was brought about*. New York: Doubleday (1920).

39 Prav tam, 2.

40 Prav tam, 2.

Malo lepih besed je Kalergiju namenil Bratko Kreft v svojem prispevku v reviji *Mladina*,⁴¹ in sicer v letniku 1926/27, v katerem je sicer v ospredju drugačna tematika. Članek z naslovom *Smrtna rosa* nosi dokaj pesimistično vsebino o novi, po njegovem mnenju bližajoči se vojni. Avtor izpostavi predvsem problematiko vojnih plinov in kemične vojne. Zmoti ga to, da Kalergi in njemu podobni »velikobesedni pacifisti«⁴² prirejajo pompozne kongrese, »ki niso drugega nič kakor besede, mrtve besede«.⁴³ Svoj gnev izlije tudi na Društvo narodov, saj da je tipičen primer delovanja mednarodnih organizacij, ki delujejo predvsem v smeri ohranjanja miru. Na koncu razorožitvene konference, ki je zasedala šest mesecev, so zaključili, da »državo, ki bo začela vojno, napadejo vse države Zveze narodov z vsemi sredstvi svoje kemične industrije«.⁴⁴ Kljub vsemu pesimizmu vidi nekaj upanja v določenih posameznikih. To so tisti, ki ne le govorijo, pač pa svoje prizadevanje kažejo tudi z dejanji. Eden izmed teh je po Kreftovem mnenju Eugene V. Debbs, ki je zaradi svojega protivojnega delovanja dve leti preživel za zapahi. Kreft ob tem zaključi z vprašanjem: »In gospodje Coudenhove-Kalergi?«⁴⁵

*Narodni dnevnik*⁴⁶ je zelo pozorno spremljal dogajanje v zvezi s Panevropo. Med najaktivnejšimi avtorji je močno prednjačil krščanski socialist dr. Andrej Gosar, ni pa bil edini, saj je nekaj člankov tudi od drugih avtorjev. Gosar ni samo komentiral dogajanja okoli Kalergijevih načrtov in njegovega početja, pač pa je tudi aktivno sodeloval pri jugoslovanskem nacionalnem odboru Panevropske unije, ki nastane leta 1930. Skupaj z dr. Ferdinandom Majaronom se je udeleževal srečanj občnih zborov kot eden izmed predstavnikov ljubljanskega dela organizacije. Kalergijeva vizija ga je povsem prevzela in jo je posledično tudi goreče zagovarjal v svojih člankih in kolumnah. Teh je v najplodnejšem obdobju med 12. majem in 23. junijem 1926 – torej v

41 *Mladina* je bila mesečnik, ki je izhajala kratek čas med letoma 1924 in 1928, ko je zaradi finančnih težav prenehala izhajati. Širila je predvsem socialistične ideje.

42 Bratko Kreft. »Smrtna rosa«. *Mladina*, (1926/ 27), 56.

43 Prav tam, 56.

44 Navkljub Kreftovemu pesimizmu je potrebno podariti, da je sklep eden izmed prvih dokazov in začetkov načela kolektivne varnosti. Prav tam, 56–57.

45 Prav tam, 56.

46 *Narodni dnevnik* je bil prvi celjski dnevnik, ki je izhajal slabi 2 leti v letih 1909 in 1910.

triinštiridesetih dneh – kar triindvajset. Razlog za tako množično pisanje o temi zagotovo tiči tudi v sami popularizaciji ideje o Panevropi v tem času, za katero Gosar pravi, da jo morajo bralci pobližje spoznati, da jih ne bi zalotila »popolnoma nepripravljenost«. ⁴⁷ Veliko pa se o Panevropi piše tudi zaradi prvega panevropskega kongresa, ki se odvije istega leta. Veseli ga, da je ideja naletela na odziv med politiki večine evropskih držav, a dodaja, da »zaenkrat iz Jugoslavije ni glasu, kakor da se to nas ne tiče«. ⁴⁸ V že omenjenem kratkem, a zelo plodnem obdobju objavljanja člankov o Panevropi, je kar štirinajst serijskih člankov oz. kolumn, v katerih povsem povzema grofove ideje in jih tako želi približati bralcem. Tam, kjer se s Kalergijem ne strinja, njegovo mnenje ne odstopa veliko, niti ne v primeru odnosa do Rusije. Gosar kot Slovan ne spregleda Kalergijevega mnenja o največji slovanski državi, a svoje nestrinjanje s tem pogledom izrazi izjemno subtilno in pravi, da imajo Slovani odnose z Rusijo pravico urejati sami. ⁴⁹ Da tudi tu ni povsem v nasprotju s Kalergijem, dokazuje uvod četrtega članka v seriji z naslovom *Pan-Evropa*, v katerem zapiše, da izjava, da brez Anglije in Rusije ni Panevroe, sicer ima določeno teoretično težo, a da je praktično brezpredmetna. ⁵⁰ Tako kot Kalergija ga skrbi odnos med Nemčijo in Francijo in z njim deli enako mnenje – ali se bosta državi sporazumeli ali pa obe skupaj propadli. Z upanjem ga sicer navdaja poteza ⁵¹ takratnega francoskega zunanjega ministra Brianda, ki izraža ravno to zavedanje. ⁵² Gosar meni, da Briandovo početje pomeni velik korak k Združenim državam Evrope in da je rešitev v le-teh. ⁵³ Določeno stopnjo pesimizma pa mu vzbuja osebno opažanje, da je dve leti po objavi *Panevroe* Nemčija bližje Rusiji kot Zahodu. ⁵⁴ Z nastankom Sovjetske zveze se je po njegovih ocenah Evropa zmanjšala za polovico, a se je nekoč nedemokratični preostali vzhod

47 Andrej Gosar. »Pan-Evropa«. *Narodni dnevnik*, 12. 5. 1925, 2.

48 Prav tam, 2.

49 Prav tam, 2.

50 Andrej Gosar. »Pan-Evropa«. *Narodni dnevnik*, 17. 5. 1926, 2.

51 Med temi so zagotovo tudi Locarnski sporazumi, ki so prinesli svež veter optimizma v evropsko diplomacijo. Bili so tudi kasnejša podlaga za umik enot iz Nemčije in tudi za njeno pridružitve Društvu narodov leta 1926,

52 »Briand in Panevropa«, 1.

53 Prav tam, 2.

54 Andrej Gosar. »Pan-Evropa«. *Narodni dnevnik*, 18. 5. 1926, 2.

Evrope po vojni odločil za demokratični režim, kar Gosar označuje za napredek.⁵⁵ Junija 1926 pravi, da so »zelo spretni in agilni«⁵⁶ voditelji panevropskega gibanja v zadnjem letu presegli vsa pričakovanja, saj se je večina evropskih voditeljev opredelila za gospodarsko in politično združevanje Evrope, tekoče leto pa je bilo še slavniješe, oktobra se je namreč odvil prvi panevropski kongres. To po avtorjevem mnenju kaže na pomembnost vprašanja in pripravljenost voditeljev, saj so npr. na ameriški celini več desetletij morali čakati na prvi panameriški kongres. V članku z naslovom *Amerika in Pan-Evropa* hvali Kalergija in njegovo delo označi za »vzorno izvršeno«⁵⁷ podano v »spisih, ki so bogati po obsegu in globoki vrednosti«. Evropo označi za »dete pariških mirovnih pogodb«⁵⁸ in doda, da kdor se s temi mejami ne sprijazni, je nevaren miru. Sprejetje teh meja po Gosarju še ne pomeni konec evropskega razvoja, pač pa je to podlaga za nadaljnjo rast.⁵⁸

Dr. Andrej Gosar zelo ostro nastopi v članku *Samouprava in Slobodna tribuna proti Panevropi*, ki sicer izide v dveh delih. V prispevku je zelo kritičen do pisanja obeh v naslovu omenjenih časnikov. V slednjih zapišejo, da je glavni namen panevropskega gibanja oslabitev Društva narodov, ki pa naj bi imelo glavno »nalogo čuvanja teritorialne integritete in politične neodvisnosti svojih članic«. Po navajanju *Slobodne tribune* naj bi evropske države pomagale Društvu narodov pri krepitvi medsebojnih odnosov in preprečevanju konfliktov tako na celini kot drugod po svetu, a s panevropsko idejo voditelji počnejo ravno nasprotno in z raznimi »sugestijami [...] odvzemajo raison d'etre Društvu narodov«. Časnik navaja tudi nekatere Madžare kot pristaše panevropske ideje, ki v okviru le-te zahtevajo revizijo Trianonske pogodbe. Te obtožbe Gosar vehementno zavrne in poziva avtorje članka, naj jasno povedo, kdo vse so ti posamezniki, da se jih izključi iz gibanja, saj je tako razmišljanje

55 Andrej Gosar. »Pan-Evropa«. *Narodni dnevnik*, 25. 5. 1926, 2 (odslej: »Pan-Evropa«. *Narodni dnevnik*, 25. 5. 1926).

56 Andrej Gosar. »Amerika in Pan-Evropa«. *Narodni dnevnik*, 17. 6. 1926, 2.

57 Prav tam, 2.

58 »Pan-Evropa«. *Narodni dnevnik*, 25. 5. 1926, 2.

59 Andrej Gosar. »Samouprava in Slobodna tribuna proti Panevropi«. *Narodni dnevnik*, 23. 8. 1926, 3.

60 Prav tam, 3.

strogo v nasprotju z načeli, ki jih zagovarja panevropska ideja.⁶¹ Gosar ostro nastopi proti avtorju zgoraj omenjenega članka, podpisanem kot S. T., in ga obtoži popolnega nepoznavanja panevropskega programa. Slovenski krščanski socialist je prosil centralo Društva narodov, naj S. T. pošlje spomenico, ki jim jo je poslal grof von Coudenhove-Kalergi. S. T. naj bi se tako lahko poučil o pravih namerah programa in bi lahko popravil svoje mnenje. Andrej Gosar do Društva narodov goji pozitiven odnos z nekaterimi pripombami in pravi, da bi bilo ustvarjanje umetnih nasprotij med slednjim in Panevropo »zločin proti pacifizmu in neznanje skupne temeljne ideje«.⁶² Eno izmed temeljnih dilem Gosar vidi v vprašanju evropske vzajemnosti. Pravi, da obstajajo področja, ki jih Društvo samo ne mora rešiti, zato je potrebna njegova »delitev«. Med takimi temami je tudi vprašanje manjšin, ki je težko rešljivo le na mednarodni podlagi, zato bi ga morala rešiti Panevropa. »Brez varstva narodnih manjšin je vsak evropski mir le premirje.«⁶³ Delno je kritičen tudi do samega Društva narodov, saj zanj pravi, da gre le za zvezo držav. Če bi bila organizacija zvesta svojemu imenu, bi moralo njen parlament sestavljati več Kitajcev kot Evropejcev in več Indijcev kot Angležev. Po avtorjevem mnenju se za sestavo potencialnega evropskega parlamenta ni za bati. Naloga le-tega bi morala biti rešitev vprašanja narodnih manjšin, garancijskega pakta in demokratizacije, kar naj bi Evropo za vekomaj rešilo vseh vojn. Ravno to naj bi bila šibka točka Društva narodov, ki naj ne bi bilo zmožno najti pravih vzrokov za vojne, za katere Gosar pravi, da bodo prisotne, vse dokler bodo na svetu narodi zatirani.⁶⁴

Kot sem že omenil, Gosar ni bil edini avtor, ki je pisal o Panevropi v *Narodnem dnevniku*. Eden izmed njih je tudi F. G., ki je prav tako podpiral Kalergijevo idejo in jo delno celo primerjal z Monroejevo doktrino.⁶⁵ V članku, ki je nastal dober mesec pred prvim panevropskim kongresom 3. oktobra leta 1926, je pozival, da naj Evropa pripada

61 Andrej Gosar. »Samouprava in Slobodna tribuna proti Panevropi«. *Narodni dnevnik*, 21. 8. 1926, 5.

62 Andrej Gosar. »Samouprava in Slobodna tribuna proti Panevropi«. *Narodni dnevnik*, 23. 8. 1926, 3.

63 Prav tam, 3.

64 Prav tam, 3.

65 F. G. »Monroe, doktrina in Slovenci«. *Narodni dnevnik*, 28. 8. 1926, 3.

izključno Evropejcem. Potrdil je težavo, ki jo je izpostavil že Andrej Gosar, češ da mnogi Slovenci še ne vedo, kako naj bi se opredelili do tega vprašanja. Kljub vsemu je F. G. alternativa jasna: »Vsaka rešitev slovenskega vprašanja, ki bi se gibala izven okvirjev Panevrope, bi bila le provizorij oziroma naša propast.«⁶⁶ Eno izmed težav slovenstva vidi tudi v njegovi majhnosti, saj naj bi bili premajhni, da bi svoje pravice dosegali s pomočjo orožja. Tega naj nam velike sile ne bi dopustile. Stanje, v katerem se Slovenci nahajajo leta 1926, je avtor opisal kot krivično in dodal, da če nam že ni usojeno živeti skupaj pod eno zastavo, potem si moramo prizadevati za neoviran kulturni razvoj naroda ne glede na teritorialno razporeditev kontinenta, kar pa naj bi bilo mogoče le v okviru Panevrope.⁶⁷ Tako kot večina tistih, ki delijo idejo Panevrope, v uresničitvi načrta vidi rešitev vseh tegob, ki pestijo celino, hkrati pa naj bi se celina kot celota tudi uprla in obranila pred Azijo in Afriko. Največjega sovražnika Panevrope tako kot Kalergi vidi v imperialističnem nacionalizmu. Za konec ponovno poudari majhnost slovenskega naroda in posledično nujnost njegovega iskanja rešitev in pogojev za obstoj znotraj okvirjev Panevrope.⁶⁸

Kritiki se Kalergijev načrt ne izogne niti v mariborski *Naši straži*,⁶⁹ kjer neznani avtor sredi leta 1926 piše o pomanjkljivosti panevropskega načrta. Njegov pogled je unikaten, saj je veliko bolj protekcionističen od ostalih. Avtor meni, da vsem razpravam o panevropskem projektu manjka dosledno stališče do kolonij evropskih sil »v skladu z *geslom Evropa Evropejcem, Amerika Amerikancem itd.*«⁷⁰ Zaključí s smelo trditvijo, da se bo Evropa umirila le tedaj, ko bodo Evropejci doma in bodo živeli s tem, kar jim ponuja celina, in ne bodo medsebojno tekmovali zaradi kolonij.⁷¹

66 Prav tam, 3.

67 Prav tam, 3.

68 Prav tam, 3.

69 Katoliški časnik *Naša straža* je izhajal v letih 1925 in 1926 kot naslednik *Straže*, ki je bila leta 1925 prepovedana. Leta 1926 se pridruži *Slovincu*. V: »Straža ustavljena!«, *Naša straža*, 18. 2. 1925, 1. in »Slovenec«, *Naša straža*, 31. 3. 1926, 1.

70 »Dva svetovna bloka«, *Naša straža*, 8. 7. 1925, 1.

71 Prav tam, 1.

V *Slovenecu*⁷² konec maja 1926 poročajo o Kalergijevem projektu. Avstrijca spoznajo »le« za idejnega naslednika Františka Palackega.⁷³ Na prvem panevropskem kongresu, ki se je odvil na Dunaju med 3. in 6. oktobrom 1926,⁷⁴ je imela svoje predstavnike tudi Jugoslavija. Med njimi so bili tudi nekateri Slovenci na čelu z dr. Antonom Korošcem, poleg njega pa sta se kongresa udeležila tudi predstavnika primorskih Slovencev, dr. Josip Wilfan in dr. Engelbert Besednjak. Nekaj vtisov udeležencev je zapisanih tudi v *Slovenecu*, in sicer v članku z naslovom *Po prvem panevropskem kongresu*. Anton Korošec je denimo prepoznal panevropsko gibanje kot zelo močno in resno gibanje, a ga ni navduševalo dejstvo, da so – po njegovem mnenju – imele v njem največjo vlogo države, »ki so situirane ali s prebivalstvom ali z industrijo«.⁷⁵ Trdil je, da je sam kongres prej škodil ideji Panevrope, kot pa koristil, saj naj bi Kalergi kongres »pokvaril z malenkostnimi neokusnostmi«.⁷⁶ Po navajanju *Slovenca* je Korošec prisostvoval dvema najpomembnejšima odboroma: osrednjemu odboru in manjšinskemu odboru. Prvemu je predsedoval sam Kalergi, drugi pa je bil zanimiv predvsem zaradi vprašanja manjšin, ki je bilo za Slovence zelo pomembno. *Slovenec* se ob tem vprašanju obregne predvsem ob delovanje Madžarov na kongresu, ki naj bi izrekli nekaj kritik na račun Slovencev, še posebej pa je bilo težavno stališče t. i. »kulture kakovosti«, ki so jo naši vzhodni sosedje očitno zastopali. Ravno zaradi takih in podobnih dilem naj bi se bilo potrebno udeleževati panevropskih kongresov in biti del omenjenega gibanja, navaja časnik. Slovensko sodelovanje pri panevropskem projektu naj bi Slovencem prineslo vsaj boljše odnose z ostalimi državami, s tem pa bi lažje pomagali tudi svojim rojakom onkraj jugoslovanskih meja in bi hkrati tudi krepili

72 *Slovenec* je izhajal med letoma 1873 in 1945 in je hitro postal vodilni časnik katoliške struje na Slovenskem. V: Amon. *Slovensko časopisno izročilo*, 145–146.

73 František Palacký je bil češki politik in zgodovinar, ki velja za enega glavnih čeških mislecev in za enega izmed očetov češkega naroda. *Slovenec* Kalergijeva prizadevanja za Panevropo označi za nič drugega kot nadaljevanje Palackyjeve misli. Kakor si je Čeh nekoč prizadeval za federalizacijo monarhije, si Kalergi prizadeva za federalizacijo Evrope.

74 Cirila Toplak v svojem delu *Združene države Evrope* navede napačen datum zasedanja kongresa, saj pravi, da se je kongres odvil leta 1927.

75 »Po prvem panevropskem kongresu«. *Slovenec*, 21. 10. 1926, 2.

76 Prav tam, 2.

gospodarsko sodelovanje. Prvi dan je na zasedanju manjšinskega odbora sodeloval tudi dr. Engelbert Besednjak, ki je potrdil Koroščeve vtise, predvsem tistega o neresnosti manjšinskega vprašanja. Bal se je potencialne politično-ekonomske usmeritve Panevroepe, saj je mislil, da bi le-ta lahko postala nacionalistično-kapitalistična, kjer bi močnejše industrijske države živele na račun manjših, agrarnih držav. Na kongresu so osnovali tudi stalno komisijo za manjšinsko vprašanje, za katero pa so se pri *Slovincu* bali, da bi bili njeni člani imenovani in ne voljeni. Za naivno so označili tudi potezo takratnega bivšega avstrijskega veleposlanika v Parizu, saj je predložil načrt za ustavo Panevropske državne zveze.⁷⁷

Ideja povezovanja evropskih narodov v zvezo držav je skoraj dvajset let po objavi Masarykove *Nove Evrope* in šestnajst let po ustanovitvi Panevropske unije zaposlovala še enega krščanskega socialista, zgodovinarja Boga Grafenauerja. V svojem referatu z naslovom *Slovensko vprašanje* na Bohinjskem tednu akademskega društva Zarja (7.–9. avgusta 1939) področje slovenskega ozemlja opiše kot zelo pomembno tako za Balkan kot tudi za Srednjo Evropo, med katerima je bilo razpeto. Slovence je videl kot samostojno avtonomno enoto v federativno urejeni Jugoslaviji. Prav unikaten položaj bi morali Slovenci izkoristiti za lasten razvoj in bogatitev, ki bi koristila tudi celotni Jugoslaviji. Menil je, da mali narodi med nemško-italijanskim in rusko-ukrajinskim področjem nimajo popolnega zaupanja v zahodne velesile. Položaj je ocenil kot »labilen« in iskal rešitev v povezovanju, ki je spominjalo na tistega, ki ga je omenjal Masaryk, dodal pa je tudi nekatere panevropske ideje. Ureditev take povezave bi zanj pomenila začetek snovanja širše panevropske zveze, federacije vseh evropskih držav. Povezava držav med nemškim in ruskim prostorom se mu je zdela še toliko bolj samoumevna tudi zaradi skupnega slovanskega izvora. Poudaril je nujnost sodelovanja Slovencev z ostalimi slovanskimi narodi in s tem celo pogojeval obstoj slovenskega naroda. Ravno Jugoslavija bi lahko predstavljala model sobivanja narodov, kar bi kasneje lahko aplicirali tudi na meddržavno zvezo. Potencialna novonastala država ne bi smela biti pod nikogaršnjim vplivom. Podobno kot Masaryk tudi

77 »Po prvem panevropskem kongresu.« *Slovenec*, 21. 10. 1926, 2.

Grafenauer slovensko vprašanje postavlja na mednarodni nivo in razpravo nadaljuje z vlogo Slovencev v Jugoslaviji in onkraj njenih meja.⁷⁸ Omenjeno ozemlje je v Grafenauerjevih očeh predstavljalo prostor, »ki so ga doslej vedno imeli različni imperializmi za svoje igrišče«.⁷⁹ Ravno na tem področju se je najintenzivneje pojavljalo vprašanje evropske zveze. Prepričan je bil, da imperialistične velesile ne morejo ustvariti evropske zveze na silo, zato se bodo narodi »vmesne cone« morali sporazumeti med seboj »po načelu enakopravnosti in v duhu obče človeške kulture«.⁸⁰

Slovenci, ki so se odzvali na Kalergijeve predloge, do njih sicer kritično pristopijo, a delijo mnenje, da je najboljša možnost za vzpostavitev večnega miru na celini njena združitev. Kalergijeve ideje zagotovo dodatno vzpodbudijo francoskega politika Aristida Brianda k objavi svojih memorandumov, ki pa so po drugi svetovni vojni predstavljali osnovo za kasnejše snovanje organizacije, ki ji danes pravimo Evropska unija. Danes se Evropa ponovno utaplja v razlikah. Temelji mostov, ki so tudi simboli skupne valute večine držav članic, se tresejo. Kalergi v uvodu svojega manifesta zapiše, da je »dolžnost evropske mladine, da to (razcepljenost [o. a.]) spremeni. Poklicana je, da na ruševinah stare zgradi novo Evropo.«⁸¹ Danes je ta misel še vedno zelo aktualna. Kalergiju nove morije ni uspelo preprečiti in danes to vemo. Morda je ravno zaradi tega čas, da se združimo vsi, ne le mladina, in ohranimo ter izboljšamo to, kar imamo. V kaj vodi morebiten neuspeh, vemo.

78 Janko Prunk. *Slovenski narodni programi*. Ljubljana (1986), 243–249.

79 Grafenauer. »Srednja Evropa?«, 21.

80 Prav tam, 21.

81 Coudenhove-Kalergi. *Panevropa*, 7–8.

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Časopisni viri:

Bolezen Evrope«. Edinost, 7. 4. 1926, 1.

»Briand in Panevropa«. Delavska politika, 24. 7. 1929, 1.

»Da ne bo več vojn«. Narodni dnevnik, 30. 4. 1926, 3.

»Dva svetovna bloka«. Naša straža, 8. 7. 1925, 1.

F. G. »Monroe, doktrina in Slovenci«. Narodni dnevnik, 28. 8. 1926, 3.

Flere, Pavel. »Pot k življenju«. Učiteljski tovariš, 21. 4. 1916, 1–2.

Gosar, Andrej. »Amerika in Pan-Evropa«. Narodni dnevnik, 17. 6. 1926, 2.

Gosar, Andrej. »Pan-Evropa«. Narodni dnevnik, 12. 5. 1926, 2.

Gosar, Andrej. »Pan-Evropa«. Narodni dnevnik, 17. 5. 1926, 2.

Gosar, Andrej. »Pan-Evropa«. Narodni dnevnik, 18. 5. 1926, 2.

Gosar, Andrej. »Pan-Evropa«. Narodni dnevnik, 22. 5. 1926, 2.

Gosar, Andrej. »Pan-Evropa«. Narodni dnevnik, 25. 5. 1926, 2.

Gosar, Andrej. »Samouprava in Slobodna tribuna proti Panevropi«. Narodni dnevnik, 21. 8. 1926, 5.

Gosar, Andrej. »Samouprava in Slobodna tribuna proti Panevropi«. Narodni dnevnik, 23. 8. 1926, 3.

Kreft, Bratko. »Smrtna rosa«. Mladina, 1926/ 27, 51–57.

Levstik, Vladimir. »Vzhodni pakt, USE in Slovanska unija«. Jutro, 27. 10. 1933, 2.

»Na pot vseslovanske unije!«. Slovenec, 6. 7. 1933, 1.

»Panevropski kongres«. Jutro, 29. 9. 1926, 7.

»Plebiscit za Panevropo«. Delavska politika, 18. 2. 1933, 4.

»Po prvem panevropskem kongresu«. Slovenec, 21. 10. 1926, 2.

»Predsednik panevropske zveze Coudenhove-Kalergi je poslal francoskemu ministrskemu predsedniku Herriotu odprto pismo«. Delavska politika, 28. 9. 1932, 2.

»Strah pred Slovani«. Edinost, 24. 2. 1923, 1.

»Slovenec«. Naša straža, 31. 3. 1926, 1.

»Straža ustavljena!«. Naša straža, 18. 2. 1925, 1.

Monografski vir:

Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus von. Panevropa. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2000.

Literatura:

Amon, Smilja in Karmen Erjavec. Slovensko časopisno izročilo: od začetka do 1918. Ljubljana: Založba FDV, 2011.

Goričar, Joseph, Lyman Beecher Stowe. The Inside Story of Austro-German Intrigue, or How the World War was brought about. New York: Doubleday, 1920.

Grafenauer, Bogo. »Srednja Evropa? Zakaj preprosto ne Evropa?« V: Srednja Evropa, ur. Peter Vodopivec, 15–26. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.

Prunk, Janko. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1986.

Slovenski biografski leksikon: Vladimir Levstik.

POVZETEK

Odziv na program Panevroepe je bil relativno pozitiven z nekaj zadržki oz. dopolnitvami. Ob objavi načrta o Panevropski uniji se je dokaj cinično odzvala *Edinost*, kar je razumljivo, saj je Coudenhove-Kalergi ob objavi programa kot enega izmed potencialnih združevalcev Evrope videl Benita Mussolinija. Ščasoma je ob Mussolinijevih dejanjih svoje mnenje spremenil. Nenaklonjenost je bila obojestranska in tudi Mussolini mu ni ostal dolžan, saj je prepovedal prevod *Panevroepe* v italijanščino. *Jutro* je načrt sprejelo odobravajoče, a je njegove avtorje zmotil predvsem Kalergijev odnos do Slovanov, ki jim po mnenju časnika ni priznaval dovolj velike vloge. Omenjena kritika je poleg očitane idealizma edina skupna točka vseh kritikov Kalergijeve ideje. Med njimi sta tudi Bratko Kreft in časnik *Delavska politika*. Prvega zmoti predvsem veliko govoričenja in posedanja, pravega učinka pa ne vidi. *Delavska politika* Avstrijca opozarja na to, da imajo države vsaka svoje interese, ki sem jim bodo zelo težko odpovedale. Zelo podrobno dogajanje o Panevropi spremlja časnik *Narodna politika*, v katerem avtorja dr. Andrej Gosar in F. G. podrobno analizirata in komentirata program in ga ognjevitro zagovarjata. Do panevropske ideje se opredeli tudi zgodovinar dr. Bogo Grafenauer. Do ideje se pozitivno opredeli, a za razliko od Kalergija model združevanja vidi v Jugoslaviji.

PODPIS SPORAZUMA O ZAPOSLOVANJU IN SOCIALNEM ZAVAROVANJU MED ZVEZNO REPUBLIKO NEMČIJO IN SOCIALISTIČNO FEDERATIVNO REPUBLIKO JUGOSLAVIJO (1964–1968)

SIGNMENT OF THE AGREEMENT ON THE EMPLOYMENT AND
A CONVENTION ON SOCIAL SECURITY BETWEEN FEDERAL
REPUBLIC OF GERMANY AND SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA (1964–1968)

UDK: 364.3(430:497.1)"1966/1968"

Jure Bežan

IZVLEČEK

Razprava obravnava pogajanja med Zvezno republiko Nemčijo in Socialistično federativno republiko Jugoslavijo glede podpisa sporazumov o zaposlovanju, socialnem zavarovanju in zavarovanju brezposelnih, ki so potekala med letoma 1964 in 1968. Poleg zapletenosti in dolgotrajnosti postopka sta državi imeli še prekinjene diplomatske odnose, kar je dodatno oteževalo komunikacijo in napredovanje pogajanj. Na koncu jima je uspelo podpisati sporazum in zagotoviti enakopravnost za jugoslovanske delavce v ZRN, med tem postopkom pa sta tudi izboljšali medsebojne odnose in obnovili diplomatsko komunikacijo.

Ključne besede: Socialistična federativna republika Jugoslavija, Zvezna republika Nemčija, »gastarbajterji«, diplomatski odnosi, sporazum o zaposlovanju, sporazum o socialnem zavarovanju, zaposlovanje

ABSTRACT

This paper focuses on negotiations between Federal republic of Germany and Socialist Federal Republic of Yugoslavia regarding an

Employment agreement, Convention on Social Security and Convention on Unemployment Security, which took place between 1964 and 1968. BRD had ceased all diplomatic relationships with SFRJ years before which made communication and progress regarding agreements and conventions more difficult. At the end countries managed to sign the Agreement and ensure equal status for jugoslav workers in BRD. During the process the countries also renewed diplomatic communication and relationship.

Keywords: Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Federal Republic of Germany, »Gastarbeiter«, diplomatic relations, Agreement on the Employment, Convention on Social Security, Employment

UVOD

Politična situacija med Zvezno republiko Nemčijo (ZRN) in Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ) je bila v 60. letih z vidika diplomacije neugodna. Zaradi jugoslovanskega priznanja Nemške demokratične republike (NDR) je ZRN aktivirala Hallsteinovo doktrino. V praksi sta državi sicer še vedno imeli stike, je pa vse skupaj potekalo dolgotrajno po različnih privatnih in drugih kanalih. Interese obeh držav sta, v okviru klasičnih diplomatskih odnosov, zastopali Kraljevina Švedska za Jugoslavijo in Francoska republika za Nemčijo. Na veleposlaništvih obeh držav zastopnic sta imeli obe svoje predstavnike, ki so skrbeli, da je neka uradna komunikacija, ne glede na diplomatski mrk, vseeno potekala.¹

Situacija na področju migracij je močno prehitevala formalno politično-diplomatsko situacijo, zato sta bili obe državi primorani iskati rešitve v smeri preseganja ohlajenih odnosov ter okrepiti medsebojne pogovore in diplomatsko dejavnost. Jugoslavija je prvenstveno želela čim prej urediti sistem zavarovanja in pokojnin za delavce, ki so že delali v ZRN, in tiste, ki so tja na delo še nameravali oditi. Veliko težo je imelo tudi dejstvo, da je bila ZRN primorana pristopiti k uradnim pogovorom z Jugoslavijo. Uspešen dogovor bi okrepil mednarodni ugled Jugoslavije in pomenil dobro izhodišče za ponovno vzpostavitev stikov ter prekinil kritike na račun slabega odnosa socialistične države do lastnih delavcev, ki na Zahodu brez pravic in zavarovanj garajo.

Nemčija si je sprva od sporazuma, bolj kot politično, obetala predvsem ureditev naraščajočega migracijskega toka in nadzor ter vpliv pri izbiri delavcev. Politična interesna tehcnica se je zato v prvih letih pogovorov o sporazumu bolj nagibala k Jugoslaviji, po nastopu vlade velike koalicije v Nemčiji pa so se pogajanja izkazala kot dobro diplomatsko orodje za delovanje v smeri nove vzhodne politike. Cilji te politike, katere snovalec je bil takratni nemški zunanji minister Willy

¹ Nečak, Dušan. *Hallsteinova doktrina in Jugoslavija, Tito med Zvezno republiko Nemčijo in Nemško demokratično republiko*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002.

Brandt, so se skladali s sodelovanjem z Jugoslavijo. ZRN je tudi tu želela pokazati, kako resno misli s svojo »spremembo s približevanjem«.^{2,3}

Jugoslavija je s svojo mednarodno politično pozicijo⁴ v tem procesu služila kot most med Vzhodom in Zahodom. Pri sprejemanju odločitev za vzpostavitev pogovorov in njihovo nadaljevanje je šlo za igro interesov in nuje, ki sta ju obe državi poskušali obrniti v svojo prid in s tem iztržiti čim več. Pri tem se je, v političnem smislu, sprva Jugoslaviji bolj mudilo, ko pa so Nemci stali pred svojim največjim zunanjepolitičnim podvigom po drugi svetovni vojni, se je tehcnica tudi glede političnih interesov izenačila.

NEMŠKA DELEGACIJA V BEOGRADU IN POGOVOR S FRANCOZI

Nemški legacijski svetnik Wilhelm Haas⁵ je 21. julija 1964 poklical francoskega veleposlaniškega svetnika v Bonnu, François de La Gorca,⁶ ki pa je, ko se je pogovor začel, želel takoj govoriti z nekom, ki je pristojen za tuje delojemalce. V času, ko so nemški organi še tipali in preverjali potrebne informacije glede začetka pogovorov, sta francoska in jugoslovanska stran že bili v fazi priprave sporazuma o zaposlovanju. Francozi so namreč izvedeli, da se v Beogradu na podobni misiji nahaja tudi nemška delegacija, in so želeli pridobiti informacije, ki bi jim pomagale pri pogajanjih z Jugoslavijo. Izrazili so željo po izmenjavi izkušenj, in sicer z namenom, da bi zmanjšali konkurenčnosti, predvsem na področju plač, in omogočili koordinirano rekrutacijo delavcev. Ker je Francija zastopala nemške interese v Jugoslaviji in sama že začela pot pogajanj, je bilo očitno, da bo tudi ona v prvi vrsti služila kot pomemben

2 »Wandel durch Annäherung«

3 Nečak, Dušan. »"Ostpolitik" Willyja Brandta in Jugoslavija (1963–1969)« *Razprava FF*, (2013).

4 Jugoslavija ni pripadala ne zahodnemu ne vzhodnemu bloku, temveč je bila včlanjena v gibanje neuvrščenih držav.

5 Wilhelm Hass (r. 4. septembra 1896 v Bremnu, u. 11. januarja. 1981) je bil nemški diplomat že v času Weimarske republike. V času nacizma je pozicijo izgubil, po vojni pa je bil veleposlanik ZRN v več državah. V letih 1961–1971 je bil na nemškem zunanjem ministrstvu pristojen za področje južne Evrope.

6 François de La Gorce (r. 2. marca 1920 v Parizu, u. 5. januarja 2014) je bil francoski diplomat. Študiral je pravo, služboval pa na ministrstvu za zunanje zadeve. Med letoma 1963 in 1968 je bil prvi svetovalec francoskega veleposlaništva v Zvezni republiki Nemčiji.

vir informacij za potek nemško-jugoslovanskih pogajanj. Nemško ekspertno delegacijo je v Beogradu vodil legacijski podsvetnik Hans Werner Loeck,⁷ ki je bil tudi kontaktna oseba za to področje s Francozi in je skrbel, da je do izmenjave izkušenj tudi prišlo.⁸

POGOVOR EKSPERTOV

Začetek pogovora ekspertov je bil planiran za julij 1964 v Beogradu. Tam sta se nemška in jugoslovanska delegacija sestali ter med 21. in 24. julijem 1964 opravili prve pogovore na temo sporazumov o zaposlovanju jugoslovanskih delavcev v ZRN in socialnem zavarovanju. Predlog je sicer baziral na nemškem predlogu iz leta 1956 in vseh sporazumih, ki jih je ZRN že sprejela z drugimi državami. Po pogovorih so izdali skupni komunike:

»Ustrezno protokolu iz Bonna, dne 18. julija 1964, ki je izražal željo obeh vlad po urejanju vprašanj, ki tudi zadevajo zaposlovanje jugoslovanskih delojemalcev v ZRN, sta jugoslovanska in nemška delegacija v času med 21. in 24. julijem 1964 v Beogradu pričeli s prvimi pogovori. Potem ko sta obe strani predložili svoje umevanje je bilo sklenjeno, da se pogovori s ciljem sklenitve sporazuma

7 Hans Werner Loeck (r. 9. marca 1925, Heide) je nekdanji nemški diplomat, služil je tudi kot veleposlanik v Peruju. Do 31. januar 1968 je bil kot VLR (Vortragender Legationsrat/predstojni legacijski svetnik) vodja ministrskega kabineta na zunanjem ministrstvu, potem pa je prevzel funkcijo vodje nemškega štaba na francoski ambasadi v Beogradu. Kasneje je postal veleposlaniški svetnik prve vrste.

8 PAAA (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts), B (Bestand) 42, Bd. (Band), 138, Vorbereitung einer deutsch-jugoslawischen Vereinbarung über Arbeitsvermittlung; deutsch-französischen Informationsaustausch, 22. julij 1964.

o socialnem zavarovanju in sporazuma o posredovanju dela, v novembru istega leta nadaljujejo.»^{9,10}

JUGOSLAVIJA ŽELI NADALJEVATI POGOVORE

V okviru pogovorov nemško-jugoslovanskega medvladnega odbora, ki so potekali februarja 1965, je jugoslovanska stran izrazila željo po nadaljevanju v juliju 1964 prekinjenih pogajanj o zaposlovanju in socialnem zavarovanju jugoslovanskih delavcev v ZRN. Takrat je bil namreč dosežen načelni dogovor, da bi se pogovori nadaljevali v novembru 1964, kar pa se ni zgodilo, saj je nemški strani uspelo šele 24. novembra preko švedske ambasade poslati svoj predlog sporazuma. Jugoslovanska stran je nato potrebovala čas, da je zadevo preučila, in je takoj, ko je to uspela storiti, predlagala nov termin (23. marec 1965) in lokacijo (Beograd).¹¹ Zadeve so se pričele zapletati, saj je Nemčija malo za jugoslovanskim predlogom poslala še svoj predlog termina, na katerega pa niso dobili odgovora, saj je Jugoslavija komaj odgovorila na prvega.¹² Nemško zunanje ministrstvo se je odločilo, da glede sporazuma do nadaljnjega ne bo pristopalo k Jugoslaviji, saj slednja ni odgovorila na njihov predlog z dne 3. decembra 1964. Zaplet pa je nastal tudi zaradi lokacije pogovorov, saj je bila v praksi navada, da se ta vsakič menja. Možno je, da je jugoslovanska stran narobe interpretirala neuradni dogovor o lokaciji ali pa je s tem le kupovala potreben čas za interno usklajevanje in priprave pogajalskih izhodišč. Tisti moment

9 »Entsprechend dem im Protokoll von Bonn vom 18. Juli 1964 ausgedrückten Wunsch der beiden Regierungen, auch die Fragen, die sich aus der Beschäftigung jugoslawischer Arbeitnehmer in der Bundesrepublik Deutschland ergeben, zu regeln, haben eine deutsche und eine jugoslawische Regierungsdelegation in der Zeit vom 21. bis 24. Juli 1964 in Belgrad erste Gespräche aufgenommen. Nachdem beide Seiten ihre Auffassungen eingehend dargelegt hatten, wurde vereinbart, die Gespräche mit dem Ziel des Abschlusses eines Abkommens über die Sozialversicherung und einer Vereinbarung über die Beschäftigung jugoslawischer Arbeitnehmer in der Bundesrepublik Deutschland noch im November dieses Jahres fortzusetzen.«

10 PAAA, B 42, Bd., 138, Sporočilo po teleksu iz Beograda, 24. julij 1964.

11 PAAA; B 42, Bd., 138, Deutsch-jugoslawische Sachverständigenbesprechung über die Beschäftigung jugoslawischer Arbeitnehmer in der Bundesrepublik Deutschland und über Fragen der Sozialversicherung, 9. marec 1965.

12 PAAA, B 42, Bd., 138, Deutsch-jugoslawische Besprechungen über ein Gastarbeiter- und ein Sozialversicherungsabkommen, 29. december 1964.

se ji je sicer mudilo bolj kot Nemčiji, vendar je bila zaradi pomanjkanja kadra in števila tekočih projektov nezmožna hitro odgovoriti, prav tako pa je sam predlog prišel pozno.¹³

POGOVORI SE NADALJUJEJO

Četudi je bil interes za sprejetje sporazuma na jugoslovanski strani večji, pa to ni pomenilo, da si nemška stran ni prizadevala stvari premakniti naprej. Tudi sami so želeli urediti nekontroliran prihod jugoslovanskih delavcev. Nemška stran je nato le privolila v nadaljevanje pogovorov v Beogradu, ki so stekli med 23. in 29. marcem 1965. Ob tem so močno poudarili, da privolitev v ponovni sestanek v Beogradu ni nikakršno popuščanje Jugoslaviji. Pogajanja je za jugoslovansko stran vodil državni sekretar na ministrstvu za delo Svetozar Pepovski,¹⁴ nemško delegacijo pa je zastopal dr. Walter Truckenbrodt,¹⁵ ki je bil opolnomočeni pogajalec nemškega zunanjega ministrstva.

Na pogajanjih sta bili obe delovni skupini seznanjeni s socialnim redom v vsaki državi. Jugoslovanska delegacija je nemški predstavila svoj načrt konvencije o socialnem zavarovanju med SFRJ in ZRN. Nemška stran je obljubila, da bo načrt pregledala in pismeno nanj odgovorila v najkrajšem možnem času. Obe strani sta tudi potrdili željo, da se omenjeno področje čim prej sporazumno regulira in da se bodo pogovori v najkrajšem možnem času nadaljevali v ZRN. Nemčija si je prav tako v zaključnem protokolu pridržala pravico, da sama predloži termin za nadaljevanje, saj se je verjetno želela izogniti ponovni dilemi glede lokacije.¹⁶ Skupini sta druga drugi predstavili svoj predlog sporazuma, nato je sledil postopek usklajevanja. V veliko členih sta imeli državi skoraj enake predloge, nekateri vsebinsko enaki členi so bili le postavljeni na drugih mestih. Diametralnih stališč ni bilo, razen na področjih, kjer je vsaka stran želela zavarovati svoje interese in

¹³ Prav tam.

¹⁴ Svetozar Pepovski je bil državni sekretar na ministrstvu za delo.

¹⁵ Walter Truckenbrodt (r. 19. decembra 1914 v Hermsdorfu, u. 1. maja 1999 v Bonnu) je bil nemški pravnik in diplomat.

¹⁶ PAAA; B 85, Bd. 896, Protokol pogajanj, Beograd, 31. marec 1965.

zunanjepolitične cilje. Pri takih točkah sta obe strani izrazili potrebo po preverjanju v okviru medresorskih skladnosti in napovedali čim prejšnji odgovor. Pogovori so bili uspešni, saj sta obe uspeli slišati želje druge strani ter skupaj preučiti osnutek sporazuma. Premik sta pomenili tudi sklenitev o nadaljevanju in določitev lokacije.

INTERVJU S KVEDROM IN »SONDIRANJE« V OKTOBRU

V okviru marčevskega obiska avstrijskega kanclerja Josefa Klause v Beogradu so imeli avstrijski zunanji korespondenti tudi priložnost govoriti z državnim podsekretarjem na jugoslovanskem zunanjem ministrstvu Dušanom Kvedrom.¹⁷ Na vprašanje o stanju pogajanj z ZRN glede vprašanja gastarbajterjev je odgovoril, da je Jugoslavija kadarkoli pripravljena na morebiten podpis sporazumov. Poudaril je, da so obstoječe težave zgolj tehnične narave in posledično hitro rešljive, kakor je bilo pri podpisu sporazuma s Francijo in Avstrijo.¹⁸ V oktobru 1965 je v roku dveh tednov jugoslovanski ministrski svetnik na sekretariatu za zunanje zadeve Ljubomir Majerić¹⁹ dvakrat vprašal Hansa Bocka²⁰ iz francoske ambasade v Beogradu, če bi bilo možno kmalu nadaljevati pogajanja glede sporazuma o socialnem zavarovanju *gastarbajterjev*. Nemci so pričakovali, da jih bo Jugoslavija obvestila o koncu medresorskega usklajevanja in rešitvi nekaterih vprašanj glede sporazuma, saj so bila pogajanja v veliki meri prekinjena prav s tem razlogom. V drugem pogovoru, 15. oktobra, je Majerić sporočil, da je švedsko zastopstvo jugoslovanskih interesov na ozemlju ZRN dobilo navodilo, da naj preveri pripravljenost nemške vlade za nadaljevanje pogajanj.

17 Dušan Kveder (r. 8. aprila 1915 v Šentjurju, u. 12. marca 1966 v Beogradu) je bil slovenski španski borec, partizan in diplomat. Bil je jugoslovanski veleposlanik v Bonnu ob prekinitvi diplomatskih odnosov z ZRN leta 1957.

18 PAAA, B 85, Bd., 896, Tiskovna konferenca.

19 Ljubomir Majerić je bil jugoslovanski diplomatski uslužbenec.

20 Hans Bock je bil legacijski svetnik in zastopnik vodje referata 700, od 12. marca 1962 je vodil oddelek za zaščito interesov ZRN na francoski ambasadi v Beogradu.

USODNI OBISK

Kot že omenjeno, so Nemci na potek pogajanj ves čas gledali tudi skozi politično prizmo, saj so imeli aktivirano Hallsteinovo doktrino, ki jim je narekovala zunanjepolitične korake, poleg tega pa so to lahko izkoriščali pri diplomatskem manevriranju. Josip Broz – Tito je junija 1965 obiskal NDR, s čimer je vzbudil nezadovoljstvo pri ZRN, saj je tak uradni stik utrjeval legitimnost države, ki po doktrini ni obstajala. V tej fazi so imeli Nemci po protokolu, sprejetem na prejšnjih pogovorih, vso iniciativo v svojih rokah in je bilo od njih odvisno, kdaj bodo povabili Jugoslovane v Nemčijo na nadaljevanje pogovorov. Jugoslavija je tako zaman v jeseni 1965 poskušala preko različnih kanalov spodbuditi nadaljevanje pogovorov, saj jim je to močno oteževala diplomatska situacija.

18. januarja 1966 so pristojna nemška ministrstva prejela interno poročilo o utemeljenosti nadaljevanja pogovorov glede sporazuma o zaposlovanju in socialnem zavarovanju Jugoslovanov v ZRN. Nadaljevanje je dobilo negativno oceno, razen v primeru, da bi katera od pristojnih služb ministrstev dokazala nasprotno.²¹ Na tem mestu so torej prevladali politični interesi, ki niso bili v prid Jugoslaviji, manevrski prostor pa je bil zelo omejen. Odločitev o prekinutvi pogajanj je bila najverjetneje sprejeta predvsem zaradi obiska Tita²² v NDR in napovedanega obiska Walterja Ulbrichta²³ v Jugoslaviji. Nemška politika je tudi ugotovila, da bi imela sama v primeru podpisa sporazuma manj koristi kot Jugoslavija. Tako so na tem mestu prevladali politični interesi in pogajanja so bila zamrznjena.

PISMA BRANDTU

Jugoslovani so torej celo leto 1966 zaman čakali na nemško vabilo za nadaljevanje pogovorov. Med tem je konec leta zasedel mesto

21 PAAA, B 85, Bd., 896, Zweckmäßigkeit eines deutsch-jugoslawischen Gastarbeiter- und Sozialversicherungsabkommens, 18. januar 1966.

22 Josip Broz Tito je Nemško demokratično republiko obiskal junija 1965.

23 Walter Ulbricht je Jugoslavijo obiskal oktobra 1966.

podkanclerja in zunanjega ministra bodoči tvorec nove vzhodne politike, Willy Brandt. Že januarja 1967 je prejel pismo Walterja Hirrlingerja,²⁴ ki mu je pisal v zvezi z Jugoslavijo in nadaljevanjem pogajanj o sporazumu. Nek njegov strankarski kolega je namreč imel poslovne stike v Jugoslaviji in je iz določenih krogov izvedel, da si Jugoslavija zelo želi popraviti odnose z Nemčijo. Na nekem srečanju ga je namreč nagovoril hrvaški minister za delo Ivan Cranzelić²⁵ in predlagal neformalni sestanek v Nemčiji, za katerega naj bi imel pooblastilo Beograda. Brandt se je za pismo kolegu Hirrlingerju zahvalil in sporočil, da bo v zvezi z novo vzhodno politiko vsak stik dobrodošel, da pa želi najprej vzpostaviti kontakt s centrom, ker je bilo znano, da si Beograd to želi.²⁶ Hirrlinger je Brandtu pisal tudi v februarju in ga obvestil, da se Cranzelić že nahaja v Nemčiji. Hrvaški sekretar za delo je že dalj časa planiral obisk v Nemčiji, in sicer z namenom, da bi se pozanimal glede trenutne situacije na trgu dela. V času pisanja drugega pisma se je že štiri dni nahajal v Hamburgu in je na ponovno izrazil željo po neformalnem srečanju.²⁷

Hirrlinger je kasneje še dodal, da se je s sekretarjem, ki naj bi pojasnil, da se nahaja v Nemčiji privatno, tudi dobil. To je zvenelo dokaj čudno, saj je sekretar Cranzelić kot razlog obiska omenil preverbo situacije na trgu dela in poizvedbo, ali odsotnost sporazuma za jugoslovanske delavce predstavlja veliko težavo, kar ni nakazovalo na obisk privatne narave. V pogovorih se je predvsem izkazalo, da je obisk imel namen lobiranja za čimprejšnje nadaljevanje pogovorov o sporazumu. Očitno si je Beograd prizadeval zadevo premakniti na vse načine in hrvaški minister za delo je bil s svojimi neformalnimi stiki v Nemčiji priročen kanal. Prav tako je Cranzelić preverjal, ali bi lahko prišlo do situacije, ko bi Jugoslovani masovno izgubljali zaposlitve.²⁸ Takrat so namreč v Nemčiji že čutili posledice prve gospodarske krize, ki je nastopila po koncu Adenauerjeve ere.

24 Walter Hirrlinger (r. 24. junija 1926 v Tübingenu) je nemški politik iz vrst SPD in častni predsednik Sozialverband (VdK) Deutschlands.

25 PAAA, B 85, Bd., 896, Pismo Walterja Hirrlingerja, Vorsitzender des Sozialausschusses und SPD-Landtagsfraktion, 4. januar 1967.

26 PAAA, B 85, Bd., 896, Pismo Willyja Brandta, 24. januar 1967.

27 PAAA, B 85, Bd., 896, Pismo Walterja Hirrlingerja, 5. februar 1967.

28 Prav tam.

Brandt je Hirrlingerju sporočil, da glede na gospodarsko situacijo večjih negativnih posledic za jugoslovanske delavce v Nemčiji ne bi smelo biti ter da odsotnost sporazuma ne bi smela povečati števila izgub zaposlitev. Je pa opozoril, da zna priti do razlik na področju socialnih pravic. Prav tako je poudaril, da bo glede sporazuma potrebno še marsikaj uskladiti ne samo na zunanje političnem, temveč tudi na notranje političnem področju. Odsvetoval mu je kakršnokoli izmenjavo mnenj in informacij na to temo, saj bi to lahko ogrozilo potek pogovorov.²⁹

JUGOKOMORA PREKO BAVARCEV DO BRANDTA

Jugokomora,³⁰ ki je imela sedež v Münchnu, se je s prošnjo za nadaljevanje pogajanj obrnila na bavarskega ministra za gospodarstvo in promet Otta Schedla.³¹ Ta je sporočilo predal Brandtu in mu sporočil, da je Jugoslavija do tedaj sklenila sporazum s Francijo, Avstrijo, Švedsko in Švico ter da pogovori z Nemčijo trajajo že od leta 1964. Jugoslovani so večkrat ustno in nazadnje januarja 1966 pisno preko švedske ambasade zaprosili za nadaljevanje pogovorov, vendar vsakič neuspešno.³² Očitno so Jugoslovani poskušali preko vsek možnih kanalov pospešiti pogovore in doseči podpis sporazuma čim hitreje, saj se je gospodarska situacija doma vztrajno slabšala. Brandt je v svojem odgovoru ministru povedal, da je seznanjen z jugoslovanskimi prizadevanji in da je zadeva še v fazi preučevanja na medresorski osnovi.³³

Že konec leta 1967 pa so stekle priprave za ločen, vendar prav tako zelo pomemben diplomatski podvig. Decembra je namreč nemška vlada Brandta pooblastila, da začne pogajanja o ponovni vzpostavitvi diplomatskih stikov z Jugoslavijo. Zaključni pogovori so se zvrstili konec

29 PAAA, B 85, Bd., 896, Pismo Willyja Brandta, 2. marec 1967.

30 Jugokomora je bila organizacija ekonomskega sveta za mednarodne ekonomske odnose z izpostavami po celem svetu.

31 Otto Schedl (r. 12. decembra 1912 v Sinzigu, u. 8. junija 1995 v Münchnu) je bil politik iz vrst CSU.

32 PAAA, B 85, Bd., 896, Bayerische Staatsminister für Wirtschaft und Verkehr, Jugoslawische Gastarbeiter, 13. februar 1967.

33 PAAA, B 85, Bd., 896, Der Bundesminister des Auswärtiges, Jugoslawische Arbeitnehmer in Deutschland, 2. marec 1967.

januarja 1968 v Parizu in 31. januarja sta državi podpisali sporazum ter ponovno vzpostavili diplomatske odnose. Predpriprave na to dejanje so stekle že na začetku leta 1967, ko je kancler Kurt Georg Kiesinger na tiskovni konferenci v Bad Godesbergu prvič spregovoril, sicer ne direktno, temveč v dovolj zgovornem tonu, da bi se lahko ta scenarij v kratkem odvil.³⁴ Slabo leto kasneje so tako v ZRN kot v SFRJ že tekle priprave na vpoklic obeh ambasadorjev na njuni mesti, v Bonn in Beograd. Jugoslavija je v Nemčijo poslala Rudija Čaćinoviča, ki je v intervjuju tik pred prihodom v Bonn dejal, da državi ne začenjata od začetka, temveč bosta nadaljevali, kjer sta končali. Ena od že prej obstoječih točk njunega sodelovanja je bila vsekakor ponovna vzpostavitev pogajanj o sporazumih o zaposlovanju in socialnem zavarovanju.³⁵

TERMIN NADALJEVANJA POGAJANJ JE ZNAN

Nemci so Jugoslovanom za nadaljevanje pogovorov o sporazumu o zaposlovanju predlagali 15. januar 1968. Jugoslovani so ta datum zavrnil in v zameno poslali tri predloge:

- Nadaljevanje celotnih pogajanj v januarju.
- Nadaljevanje pogajanj o socialnem zavarovanju v januarju in o zaposlovanju v marcu.
- Nadaljevanje vseh pogajanj v marcu.³⁶

Pri tem so pojasnili, da bi sporazum, omejen samo na kvalificirane delavce in ženske, smatrali za diskriminatornega. Nemci so ugotovili, da januarja očitno ne bodo mogli nadaljevati, saj je ministrstvo za socialo potrebovalo čas za preučitev vključitve nekvalificiranih delavcev. Takratna gospodarska situacija s polmilijonsko armado brezposelnih je

34 Nećak, Dušan. »Ponovna navezava diplomatskih stikov med Zvezno republiko Nemčijo in Socialistično federativno republiko Jugoslavijo ter reakcija Nemške demokratične republike.« *Acta Histriae*, 21/3 (2013), 378.

35 PAAA, B 85, Bd., 898, Interview mit dem jugoslawischen Botschafter in Bonn, Cacinovic, 4. september 1968.

36 PAAA, B 85, Bd., 897, Fortsetzung der Verhandlungen mit Jugoslawien über eine Anwerbevereinbarung, ein Sozialversicherungsabkommen sowie ein Arbeitslosenversicherungsabkommen, 5. januar 1968.

to onemogočala, vendar je obstajalo upanje, da bi to temo naknadno vključili, ko bi se situacija na trgu dela izboljšala.³⁷ Jugoslavija je dopuščala možnost pogajanj o zaposlovanju z omejitvijo zaposlovanja moških samo v primeru, da bi vključili klavzulo, ki bi ob izboljšani gospodarski situaciji omogočala naknadno vključitev moške delovne sile na nemški trg dela. To so sicer razkrili neuradni viri iz Beograda, naloga v Bonnu pa je bila prepričati ministra za delo in socialo, da na to pristane in s tem odpre možnost jugoslovanskemu kompromisu.³⁸

V februarju 1968 je Brandt dal intervju za beograjsko *Politiko*, v katerem je dejal, da sta Nemčija in Jugoslavija že leta 1965 skupaj pripravili osnutek sporazuma o zaposlovanju, ki je nastal na podlagi že prej sprejetih sporazumov z Italijo, Španijo, Portugalsko, Grčijo in Turčijo. Izrazil je upanje, da bodo lahko v naslednjem mesecu te pogovore nadaljevali, ter poudaril, da si bodo prizadevali, da ne bi bili jugoslovanski delavci v nobenem primeru diskriminirani v primerjavi z domačimi in tujimi delavci. Dejal je še, da so na podpis sporazuma pripravljeni, in obenem izrazil upanje, da ima Jugoslavija razumevanje za dolgotrajnost priprav glede na stanje na nemškem trgu dela.³⁹

POGAJANJA SE ZGODIJO

Med 18. marcem in 1. aprilom 1968 so v Bonnu potekala pogajanja med nemško in jugoslovansko delegacijo. Pogovori so potekali v treh delavnih skupinah. V prvi so pod vodstvom predstavnikov obeh delegacij razpravljali o sporazumu, regulaciji posredovanja jugoslovanskih delojemalcev in njihovem zaposlovanju v ZRN. Drugo skupino, kjer so razpravljali glede sporazuma o socialnem zavarovanju, sta vodila profesor dr. Jantz in dr. Bojan Špicar.⁴⁰ O zavarovanju v primeru brezposelnosti so razpravljali v tretji skupini pod vodstvom

37 PAAA, B 85, Bd., 897, Aufzeichnung, 19. januar 1968.

38 Prav tam.

39 PAAA, B 85, Bd., 897, Interviews mit jugoslawischen Korrespondenten in Bonn, 14. februar 1968.

40 Dr. Bojan Špicar (r. 8. januarja 1914) je bil med letoma 1953 in 1974 direktor republiške službe pokojninskega in invalidskega zavarovanja.

dr. Kafferbitza in dr. Bojana Špicarja. Na podlagi pogovorov vseh treh skupin so nastali trije predlogi sporazumov:

- Sporazum o regulaciji posredovanja jugoslovanskih delavcev v ZRN in njihovem zaposlovanju.
- Sporazum o socialnem zavarovanju skupaj z zaključnim protokolom.
- Sporazum o brezposelnem zavarovanju.⁴¹

Pri sporazumu o zaposlovanju so Nemci poudarili, da tretji člen, ki je govoril o zaposlovanju nekvalificiranih moških, zaradi situacije na trgu dela v trenutku sprejema še ne bo mogel stopiti v veljavo. K tej izjavi so dodali tudi pisno prilogo, ki je posebej opredeljevala to namero. Takoj ko bi se situacija spremenila, bi ta člen začel veljati tudi za to skupino iskalcev zaposlitve. Prav tako so opozorili Jugoslavijo, da naj okrepi svoje konzularne vrste, da bo lahko brez nemške pomoči oskrbovala povečano število prosilcev za delo.⁴² Med priloge so tudi uvrstili primer pogodbe o zaposlitvi z vsemi postavkami in zahtevanimi podatki, ki naj bi jih delavec in delodajalec izpolnila in podpisala. Pri sporazumu o socialnem zavarovanju so prišli do dogovora glede odškodnin pri nesrečah in prevozu na delo. O pridobljenih pokojninah, ki niso bile še izplačane, je jugoslovanska delegacija morala narediti še dodatno preverbo. Šlo je za izplačilo pokojnin, ki so jugoslovanskim delavcem pripadale po nemško-jugoslovanskem dogovoru iz marca 1956. Od 1. januarja 1956 pa do sprejetja sporazuma sta državi vzpostavili dogovor glede pokojnin za določene kategorije zaposlitve, za ostale pa naj bi jih uredili v okviru socialnega sporazuma. Jugoslavija je zato predlagala 39. člen, s katerim bi opredelili določeno odškodnino za tiste primere, ki so zaradi dolgotrajnega sprejemanja sporazuma utrpeli finančni primanjkljaj.⁴³ Za sporazum o brezposelnem zavarovanju je Jugoslavija potrebovala še nekaj časa, ker so predlog še pripravljali in naj bi ga v kratkem tudi poslali.⁴⁴

41 PAAA, B 85, Bd., 898, Ergebnisprotokoll, 1. april 1968.

42 Prav tam.

43 Prav tam.

44 Prav tam.

NOVA POGAJANJA PLANIRANA ZA SEPTEMBER

Dogovorjeno je bilo da se bodo pogajanja nadaljevala septembra v Beogradu ter da bosta obe delegaciji poučili svoji vladi o dosežkih pogajanj, pri katerih pa je ostalo še nekaj odprtih vprašanj – predvsem o otroškem dodatku.⁴⁵ V sledečih mesecih so tako pristojne nemške službe preučevale vse možne scenarije in aspekte glede sporazumov, zlasti finančne učinke na proračun. Zvezni kabinet je 16. novembra 1967 odločil, da se o otroškem dodatku na pogajanjih v Bonnu ne bo razpravljalo. To je Jugoslavija razumela kot diskriminacijo, kar so ugotovili tudi Nemci sami, saj so vsem ostalim državam s sprejetimi sporazumi tovrstne prispevke tudi izplačevali. Obstajal je strah, da bo podpis sporazuma z Jugoslavijo padel v vodo in da bo Nemčija prikazana v slabi luči – predvsem v odnosu do svoje nove vzhodne politike. Prav tako so Nemci izgubljali argumente za odlašanje podpisa sporazuma o zaposlovanju, v katerem bi dovolili zaposlovanje tudi nekvalificiranim delavcem, saj se je stopnja brezposelnosti v Nemčiji vztrajno zmanjševala. Zagovorniki sporazuma so predvsem poudarjali, da je potrebno gledati na prihodnost, ko se bo konjunktura vrnila in z njo tudi potreba po delavcih. Sicer je v tistem trenutku Nemčija zaposlovalne potrebe lahko še krila iz EGS in ostalih držav, s katerimi je imela že podpisane sporazume, bi pa v primeru nagle gospodarske rasti potrebovala svež dotok delavcev, ki ji bi ga Jugoslavija z največjim veseljem omogočila.⁴⁶ Uslužbenci zunanjega ministrstva so pričeli z lobiranjem na ministrstvu za finance in poskušali prepričati pristojne za odobritev vključitve otroškega dodatka v nadaljnja pogajanja. Novo odločanje o tem je bilo planirano za sejo vlade, na kateri naj bi zunanje ministrstvo in ministrstvo za socialo pripravilo skupno poročilo glede nadaljevanja pogajanj v septembru in vključitve nezaželenih tem v protokol.⁴⁷

45 PAAA, B 85, Bd., 898, Fernschreiben, 2. april 1968.

46 PAAA, B 85, Bd., 898, Deutsch-jugoslawische Beziehungen, 31. maj 1968.

47 PAAA, B 85, Bd., 898, Pismo Duckwitza sekretarju Walterju Grundu, 19. julij 1968.

POGAJANJA STEČEJO, A BREZ OTROŠKEGA DODATKA NE BO ŠLO

Nemčija je Jugoslavijo 25. septembra obvestila, da prva pogajalska skupina z dr. Truckenbrodtom na čelu prihaja v Beograd. Za drugo skupino (socialni sporazum) so predvidevali, da bo prišla 29. septembra. Podpisano pooblastilo sta od nemškega predsednika dobila nemški ambasador v Beogradu, Peter Blachstein,⁴⁸ in ministrski direktor na ministrstvu za delo in socialni red, dr. Kurt Jantz. Slednji je pred prihodom v Jugoslavijo moral v bolnišnico, ker je doživel motnjo krvnega obtoka, in se je pridružil delegatom malce kasneje, ko se je njegovo zdravstveno stanje izboljšalo. Poleg ostalih navodil je nemška vlada tudi naročila parafiran dvojniki za potrebe političnega arhiva.⁴⁹ Za podpis sporazuma je bil na jugoslovanski strani pooblaščen Anton Polajnar, predsednik zveznega sveta za delo.⁵⁰

Pogajanja so tekla pri vseh točkah gladko z izjemo pereče teme o otroškem dodatku. Izkazalo se je, da ima vsaka stran svoje prioritete na tem področju. Medtem ko je za Nemce predstavljal predvsem materialni vidik, je bil za Jugoslovane nezanemarljivo politično vprašanje. Določen del sta odigrala že znan jugoslovanski ponos ter izredno nezaželen občutek diskriminacije. Vsekakor pa so se tudi zavedali, da Nemčija zaradi svoje želje po izboljšanju odnosov z Vzhodom domov ne sme priti praznih rok. Jugoslavija je taktično ugotovila, da zato lahko ustvari pritisk in iztrži več. Na prvi pogled sicer ni šlo za velik denar, saj bi znesek, ki bi Jugoslavijo zadovoljil, morali dvigniti s 6 na 9 milijonov DM,⁵¹ kar bi pomenilo izenačitev otroških dodatkov na raven ostalih držav, s katerimi so že sklenili sporazum.⁵² Očitno pa je tudi ta znesek predstavljal zalogaj za nemški proračun, saj so morali močno napeti sile pri prepričevanju finančnega ministrstva, ki je bilo za 3 milijone DM pripravljeno pod vprašaj postaviti novo politiko do Vzhoda.

48 Peter Blachstein (r. 30. aprila 1911 v Dresdnu, u. 4. oktobra 1977 v Hamburgu) je bil nemški politik (SPD). V letih 1968 in 1969 je bil nemški veleposlanik v Jugoslaviji.

49 PAAA, B 85, Bd., 898, Aufzeichnung – Unterzeichnungsvollmach, 27. september 1968.

50 PAAA, B 85, Bd., 898, Full Powers, september 1968.

51 Pomeni, da zneskov ne bi razpolavljali, temveč izplačevali v polni vsoti po nemškem modelu izplačil otroškega dodatka.

52 PAAA, B 85, Bd., 898, Kindergeld für die in Jugoslawien lebenden Kinder, 8. september 1968.

Izkazalo se je tudi, da problem za Nemce ni bil zgolj finančne, temveč tudi politične narave. Nasprotujoči ministrstvi – za finance in delo, ki sta jih vodila Franz Josef Strass (CSU) in Hans Katzer (CDU) – sta bili vsekakor tudi pod vplivi odmevne praške pomladi in sta že zaradi politične provenience in inherentnega antikomunizma želeli v primeru sporazumov z Jugoslavijo na vsak način uveljaviti svoje zahteve. Ko so se pogajanja v finalnem teku pričela nagibati k prekinitvi in so pričeli deževati teleksi iz Beograda, so morali popustiti. Najprej je to storilo ministrstvo za delo, ministrstvo za finance pa je po tem pritisku v ozadju razvilo svoj pravi načrt. Na primeru Jugoslavije so namreč načrtovali znižanje otroških prispevkov. Podobno bi nato uvedli še za druge države, s katerimi so imeli sklenjene sporazume. Na koncu se je torej izkazalo, da je imelo finančno ministrstvo v ozadju načrt, ki bi ob uspešni realizaciji v primeru Jugoslavije zmanjšal porabo sredstev na mnogo večji skali. Problem je bil, da so poskušali izvesti to ravno na jugoslovanskem primeru, kjer so bile v ozadju še druge zunanje politične kalkulacije.⁵³

Slika 1: Anton Polajnar.⁵⁴

⁵³ PAAA, B 85, Bd., 898, Kindergeld, 9. oktober 1968.

⁵⁴ Slika je last Avstralskega nacionalnega arhiva (National Archives of Australia), NAA: A12111, 1/1970/27/141.

POGAJANJA SE USPEŠNO ZAKLJUČIJO

V Beogradu so se pogajanja, ki so trajala od 30. septembra, uspešno zaključila pri vseh delavnih skupinah 10. oktobra 1968. Prišlo je do soglasja pri sporazumu o zaposlovanju, socialnem zavarovanju in zavarovanju v primeru brezposelnosti. Sporazum o zaposlovanju je urejal postopanje pri posredovanju jugoslovanskih delavcev v Nemčijo in njihov pravni položaj v Nemčiji, hkrati pa jim je zagotavljal enako obravnavo kot njihovim nemškim kolegom. Sporazum o socialnem zavarovanju se je osredotočal na zdravstveno, nezgodno, invalidsko in pokojninsko zavarovanje, kakor tudi na družinske dodatke v obeh državah. Sporazum je skrbel za prenos prispevkov, izračunanih v času zaposlitve, med državama. Vse ugodnosti so veljale tudi za v Jugoslaviji živeče družine. Sporazum o zavarovanju brezposelnosti je zagotavljal polletno prejemanje nadomestil za jugoslovanske *gastarbajterje* v primeru brezposelnosti – tudi po vrnitvi v Jugoslavijo.⁵⁵ Sporazuma o socialnem zavarovanju in brezposelnem zavarovanju sta zahtevala ratifikacijo parlamenta, medtem ko je sporazum o zaposlovanju začel veljati takoj po podpisu. Jugoslavija se je zavzela za čim prejšnje ratificiranje socialnega sporazuma, poleg tega pa je jugoslovanska stran poudarjala tudi željo po hitrem dogovoru glede izplačil pokojnin za obdobje od 31. decembra 1955 do podpisa sporazuma.⁵⁶

Podpis sporazuma je bil predviden za 12. oktober, istega dne bi se ob 21.50 nemška delegacija vrnila v Bonn.⁵⁷ Sporazume sta podpisala nemški veleposlanik v Jugoslaviji, Peter Blachstein, in Anton Polajnar, predsednik jugoslovanskega zveznega sveta za delo. Po povratku v Nemčijo so v medije poslali izjavo o zaključku pogajanj in podpisu sporazumov, prav tako pa sta novico objavila oba uradna lista. Beograjska *Politika* je, sicer v prijaznem tonu, komentirala, da bi se pogajanja lahko že prej končala in da so bili jugoslovanski delavci zaradi zavlačevanja od leta 1965 na izgubi. Vseeno so pozdravili podpis sporazumov in omenili ugodnosti in olajšave, ki so jih ti prinesli

55 PAAA, B 85, Bd., 898, Fernschreiben, 11. oktober 1968.

56 PAAA, B 85, Bd., 898, Verhandlungsprotokoll, 12. oktober 1968.

57 Prav tam.

zaposlenim Jugoslovanom v ZRN. Ratifikacijo in popoln prehod na okvirje sporazumov so planirali za prvo polovico leta 1969.⁵⁸ Sporazumi so bili nato ratificirani 1. septembra 1969, državi pa sta si listini izmenjali 1. oktobra 1973 v Beogradu, praktično na predvečer *Anwerbestoppa*.⁵⁹

Slika 2: Peter Blachstein (SPD) je bil nemški diplomat in ambasador ZRN v Jugoslaviji med letoma 1968 in 1969.⁶⁰

58 PAAA, B 85, Bd., 898,, Fernschreiben, 14. oktober 1968.

59 Anwerbestopp, ki je nastopil 23. novembra 1973, je pomenil uraden konec masovnega zaposlovanja tuje delavne sile v ZRN.

60 Hamburger Persönlichkeiten. <http://www.hamburgerpersoenlichkeiten.de/hamburgerpersoenlichkeiten/login/person.asp?showpics=yes&reqid=992&imageid=1879> (dostop: 18. junij 2016).

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Arhivski viri

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA)

Bestand 42 (B 42–94.13), Jugoslawien

– Band (Bd.) 138 (IIA5–82.71 Gastarbeiter), Jugoslawische Gastarbeiter in der Bundesrepublik Deutschland, 1961–1967.

– Band 156 (IIA5–82.71 Gastarbeiter), Jugoslawische Gastarbeiter in der Bundesrepublik Deutschland, 1961–1968.

– Band 240 (IIA5–82.71 Gastarbeiter), Jugoslawische Gastarbeiter in der Bundesrepublik Deutschland, 1969–1970.

Bestand 85 (B 85), Jugoslawien

– Band (Bd.) 768 (540.SV JUG) Jugoslawien, Gastarbeiter, 1966–1976.

– Band 896 (540.SV JUG) Jugoslawien, Gastarbeiter, Verhandlungen, 1965.

– Band 897 (540.SV JUG) Jugoslawien, Gastarbeiter, Verhandlungen, 1967.

– Band 898 (540.SV JUG) Jugoslawien, Gastarbeiter, Verhandlungen, 1968.

– Band 1267 (540.30 JUG) Jugoslawien, Gastarbeiter, 1966–1976.

– Band 1266 (540.30 JUG) Jugoslawien, Gastarbeiter, 1969–1976.

– Band 1210 (540.SV JUG) Jugoslawien, Gastarbeiter, 1969–1976.

– Band 1136 (540.SV JUG) Jugoslawien, Gastarbeiter, Verhandlungen, 1972–1973.

– Band 1254 (540.20 JUG) Jugoslawien, Gastarbeiter, Arbeitsvermittlung, 1969–1977.

LITERATURA

Monografije

– Čačinovič, Rudi. Poslanstva in poslaništva, Od Rakičana do Madrida in nazaj. Maribor: Obzorja, 1985.

– Nečak, Dušan. Hallsteinova doktrina in Jugoslavija, Tito med Zvezno republiko Nemčijo in Nemško demokratično republiko. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002.

– Nečak, Dušan. »Ostpolitik« Willyja Brandta in Jugoslavija (1963–1969). Ljubljana: Razprava FF, 2013.

Članki

– Nećak, Dušan. »Ponovna navezava diplomatskih stikov med Zvezno republiko Nemčijo in Socialistično federativno republiko Jugoslavijo ter reakcija Nemške demokratične republike.« *Acta Histriae*, 21/3 (2013), 377–388.

POVZETEK

Vzroki in pogoji za množičen odhod jugoslovanske delovne sile v tujino v 60. in 70. letih 20. stoletja so večplastni. Vse predispozicije iz prve Jugoslavije sešete s politiko in razvojem nove so pripravile teren, ki je ob »ugodnih« razmerah sprožil verižno reakcijo. Bolj se je število *gastarbajterjev* večalo, bolj sta bili ZRN in SFRJ zapleteni v politično trgovanje, ki se je zaradi nastale situacije ponudilo. Pri tem sta morali manevrirati med politično-diplomatskimi razmerami in stvarnimi interesi, oba aspekta pa sta se enkrat pomikala bolj proti Nemčiji, drugič bolj proti Jugoslaviji.

Če je v Nemčiji pojav sprva izgledal zgolj ekonomske narave, saj so veliki koncerni dobesečno pritiskali na državo, da omogoči zaposlovanje tujcev, so možje nemške zunanje politike kmalu spoznali, da lahko na jugoslovanskem valu snujejo in potrjujejo svoje nove politike do vzhodnega bloka. Razvidno je, da je Jugoslavija za Nemčijo vedno igrala posebno vlogo ter da je do nje gojila drugačen odnos kot do držav, ki so bile neposredno pod sovjetskim vplivom. Poleg tega so nemške firme cenile jugoslovanske delavce in so bile z njimi nadpovprečno zadovoljne. Nemška politika je spoznala, da si Jugoslavija zelo želi podpisati sporazume zaradi več razlogov. Zaradi prekinjenih diplomatskih odnosov med državama bi podpis meddržavnih sporazumov pomenil nek prestiž in priznanje Jugoslavije kot enakovredne partnerice ter obenem zagotovil socialne pravice državljanom. Prekinjeni diplomatski odnosi so Jugoslaviji onemogočali tudi reševanje drugih pomembnih meddržavnih vprašanj, kot na primer obveznosti ZRN do plačila vojne škode. Tako bi vsak premik k bolj uradnim in urejenim odnosom pomenil tudi postopen premik v smer urejanja tovrstnih vprašanj. In pogovori

glede sporazumov o zaposlovanju in socialnem zavarovanju, ki so se dogajali kot del trenutne nuje, so omogočali prav to.

Jugoslovanska politika je bila primorana dovoliti sprva nepriljubljen ukrep začasnega izseljevanja, kar je bil svojevrsten fenomen za tip države, ki je stike lastnega prebivalstva z Zahodom smatral kot potencialno nevarnost ideološke kontaminacije. Z nastalo problematiko se je oblast morala soočiti na ekonomskem, političnem, sociološkem, kakor tudi na ideološkem področju. Vzpostavil se je poseben odnos do pojava začasne migracije, pri čemer je šlo predvsem za simptom prvotnih politično–ekonomskih odločitev, ki so usmerjale jugoslovansko gospodarstvo, ki se je na eni strani moralo rokovati s planskim vodenjem, na drugi pa s tržnimi pravili, kar je povzročalo velike zasuke pri potrebah po delavcih. Hitra industrializacija, transfer iz sektorsko primarno orientirane države, kasneje pa obrat k tehnološko bolj razviti industrijski proizvodnji so skupaj s povečano demografsko obremenitvijo predstavljali velik del notranjih vzrokov. Med zunanje vplive lahko štejemo zgodaj pretrganje vezi z vzhodnim blokom in vzpostavitev neke vmesne pozicije med blokoma, kar je vplivalo na svojstveno obliko gospodarskega sistema ter državi prineslo poseben status v mednarodni politični sferi. Ta status je skupaj s prilagojeno zunanjo politiko tudi omogočal odliv večjega števila ljudi na začasno delo v tujino. V obdobju detanta je Jugoslavija, predvsem za Nemčijo, igrala pomembno vlogo, saj je nemška zunanja politika na vsak način želela Sovjetski zvezi pokazati resnost namena pristopa k dialogu.

Nemški zunanjepolitični zasuk na Vzhod je sovpadal s sprejemanjem sporazumov z Jugoslavijo. Poleg prekinitve diplomatskega mrka in gospodarskih ugodnosti je imela Nemčija Jugoslaviji kar nekaj za ponuditi, se je pa slednja zavedala svoje pomembne vloge za Nemce pri njihovih vzhodnoevropskih načrtih. Vrhunec te obojestranske računice je bil v Beogradu na finalu pogajanj o sporazumih, ko je Jugoslaviji s pretnjo po prekinitvi pogovorov uspelo v sporazume vplesti tudi nemško plačevanje otroških dodatkov. Jugoslavija je vedela, da Nemčija ne bo odstopila, ker bi s tem lahko ogrozila svojo novo »*Ostpolitik*«.

Od začetka pogajanj pa do podpisa in ratifikacije so minila 4 leta. Med tem časom je v ZRN na začasno delo odpotovalo 200.000 Jugoslovanov. Ob uvedbi *Anwerbestoppa* je ta številka znašala več kot pol milijona. Takrat je jugoslovansko izseljenstvo skupaj z družinskimi člani v Nemčiji predstavljalo »šesto republiko«, saj je bilo Jugoslovanov v Nemčiji več kot prebivalcev Črne gore.⁶¹ Ljudje so imeli urejeno šolanje, časopisje, radijski program v domačem jeziku ter stalno oskrbo preko konzularnih predstavništev, ki so jih po ponovni navezavi diplomatskih odnosov odprli v mnogih mestih in krajih. Veliko ljudi je v Nemčiji pognalo nove korenine in si ustvarilo družine. Danes velja skupnost pripadnikov bivše Jugoslavije poleg turške za eno večjih. Določen del teh še danes uživa ugodnosti in pravice, ki jim jih je omogočil podpis sporazumov o zaposlovanju ter socialnem in brezposelnem zavarovanju.

61 Čačinovič, Rudi. *Poslanstva in poslaništva, Od Rakičana do Madrida in nazaj*. Maribor: Obzorja, 1985, 332.

RAZVOJ SLOVENSKE GEOGRAFIJE – OBDOBJE MED KONCEM PRVE SVETOVNE VOJNE IN OSAMOSVOJITVIJO SLOVENIJE

DEVELOPMENT OF THE SLOVENIAN GEOGRAPHY – PERIOD
BETWEEN THE END OF THE WORLD WAR I AND SLOVENIA'S
INDEPENDENCE

UDK: 910.1(497.4)(091)

dr. Drago Kladnik

IZVLEČEK

Geografija ali zemljepis je veda o vsestranski povezanosti, prepletenosti, soodvisnosti naravnih in družbenih pojavov ter procesov na Zemljinem površju, ki kot celota ustvarjajo regionalno strukturo in pokrajinsko podobo. Prispevek podaja zgoščen zgodovinski pregled razvoja slovenske geografije, pri čemer so po značilnih zgodovinskih obdobjih izpostavljeni znanstveno-raziskovalno delo, pedagoška organiziranost, idejna usmerjenost, mednarodna vpetost in publicistika. V tem delu članka predstavljamo obdobje med koncem prve svetovne vojne in osamosvojitvijo Slovenije, ki sta ga zaznamovali druga in tretja generacija slovenskih geografov. Število geografov se je močno povečalo, razširila se je raznovrstnost njihovega znanstvenega in strokovnega udejstvovanja, skokovito je narasla publicistična dejavnost. Izdelovanje zemljevidov je z izjemo tematske kartografije postopoma postalo domena geodezije.

Ključne besede: geografija, razvoj vede, geografi, znanstveno-raziskovalno delo, historična geografija, kartografija, Slovenija

ABSTRACT

Geography is the study of overall relationship, interconnection and correlation of natural and social components including processes on the

Earth's surface, which build regional structure and landscape image. The paper gives a condensed historical overview of the development of the Slovenian geography. Scientific research activities, pedagogical organisation, prevailing ideology, international collaborations and publicity are chronologically presented following particular historical periods. This part of the paper focuses on the time between the end of the World War I and the time when Slovenia became independent, characterised by the second and third generations of Slovenian geographers. The number of geographers increased, the diversity of their scientific work expanded, and their publicity rose. Except for the thematic cartography, the general cartography gradually became a domain of geodesy.

Keywords: geography, development of science, geographers, scientific-research work, historical geography, cartography, Slovenia

UVOD¹

Geografija ali zemljepis je veda o vsestranski povezanosti, prepletenosti, soodvisnosti naravnih in družbenih pojavov, procesov na Zemljinem površju, ki kot celota ustvarjajo regionalno strukturo, pokrajinsko podobo.² Predmet njenih preučevanj je Zemljino površje ali Zemljina površinska sfera (tudi geosfera, pokrajina ali geografsko okolje),³ namen pa je preučiti vse pojave in dejavnike, ki v večnem medsebojnem boju, součinkovanju in soodvisnosti hkratno oblikujejo in spreminjajo celovitost Zemljine površinske sfere.⁴ Manj enotnosti je glede položaja geografije v celotnem sistemu znanosti in o njeni notranji zgradbi.

Geografija je že od vsega začetka ena od znanstvenih ved, ki imajo poleg strogo znanstvenoraziskovalne vloge tudi pomembno nalogo posredovanja znanja širši javnosti, tako v okviru izobraževalnega sistema (pedagoška vloga) kot sicer (informativna vloga).⁵ Pomen teh treh funkcij se je vseskozi spreminjal in s tem tudi družbeni interes za geografijo.⁶

Prispevek, razdeljen na tri dele, podaja zgoščen zgodovinski pregled slovenske geografije, pri čemer so po značilnih zgodovinskih obdobjih razvoja vede izpostavljeni naslednji vidiki: znanstveno–raziskovalno delo, pedagoška organiziranost, idejna usmerjenost, mednarodna vpetost in publicistika, v novejših obdobjih tudi zaposljivost. Starejša zgodovinska obdobja do osamosvojitve Slovenije so v grobem

1 Prispevek je bil pripravljen v okviru raziskovalnega programa Geografija Slovenije (P6–0101), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 *Geografski terminološki slovar*, ur. Kladnik, Drago, Franc Lovrenčak, Milan Orožen Adamič, Marjeta Humar in Borislava Košmrlj–Levačič. Ljubljana: Založba ZRC, 2005, 109.

3 Vrišer, Igor. »Razmišljanja o geografiji.« *Geografski vestnik*, 51 (1979), 83–96.

4 Vrišer, Igor. »Nove meje geografije.« *Geografski vestnik*, 47 (1975), 3–9.

5 Natek, Karel. »Stanje in prihodnost poljudnoznanstvenega pisanja v slovenski geografiji.« *Dela*, 40 (2013), 197–214.

6 Vrišer, Igor. »Aplikacija geografije za družbene potrebe.« *Geografski vestnik*, 62 (1990), 147–154.

povzeta po členitvah, kot so jih v svojih razpravah^{7,8,9,10,11,12,13,14} izoblikovali pripadniki druge in tretje generacije slovenskih geografov. Oprli smo se tudi na nekatere novejšje pregledne, sintezne članke.^{15,16,17,18,19,20}

Delitev na vse predstavljene generacije slovenskih geografov, za katero je značilno krajšanje razpona rojstnih letnic njenih pripadnikov z vsako mlajšo generacijo, ne izhaja iz dejanskih demografskih razmer, ampak je slejkoprej posledica narave dela v posameznem obdobju in s tem povezanih dosežkov tistega časa. To seveda ne pomeni, da se plodno delovanje nekaterih posameznikov ne razteza skozi več

7 Bohinec, Valter. »Razvoj geografije v Slovencih.« *Geografski vestnik*, 1/1 (1925), 1–24.

8 Kranjec, Silvo. »Geografija.« V: *Slovenska matica 1864–1964*, ur. France Bernik, 195–219. Ljubljana: Slovenska matica, 1964.

9 Ilešič, Svetozar. »Slovenska geografija v petdesetih letih slovenskega geografskega društva.« *Geografski vestnik*, 44 (1972), 165–180.

10 Vrišer, Igor in Tatjana Šifrer: »Geografska veda v Sloveniji = Geography in Slovenia.« *Geographica lugoslavica*, 1 (1978), 42–58.

11 Pak, Mirko. »Nekaj misli o položaju v slovenski geografiji.« *Geografski vestnik*, 53 (1981), 73–83.

12 Vrišer, Igor. »Geografske dileme.« *Geografski vestnik*, 79/1 (2007), 77–84.

13 Klemenčič, Vladimir. »O Vrišerjevih dilemah in dejanskem stanju slovenske geografije v času delovanja tretje generacije slovenskih geografov.« *Geografski vestnik*, 81/2 (2010), 95–104.

14 Južnič, Stanislav in Rožle Bratec Mrvar: »Pouk geografije na Slovenskem v kronološkem zaporedju.« V: *Blaž Kocen in začetki pouka geografskih vsebin ter geografije med Slovenci*, razstavní katalog. Slovenski šolski muzej. Dosegljivo na: <http://www.ssolski-muzej.si/slo/exhibits.php?item=83> (dostop: marec 2018).

15 Gosar, Anton: »Geography in Slovenia.« *Slovene Studies*, 15/1–2 (1993), 197–204.

16 Fridl, Jerneja. »Oris razvoja kartografije in geografije.« V: *Geografski atlas Slovenije: država v prostoru in času*, ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko in Aleš Pogačnik, 50–51. Ljubljana: DZS, 1998.

17 Perko, Drago in Matija Zorn. »Geography in Slovenia.« V: *Geographical tidbits from Slovenia: special issue on the occasion of the 32nd International Geographical Congress in Cologne*, ur. Matija Zorn, Rok Ciglič in Drago Perko, 9–21. Ljubljana: Association of Slovenian Geographers: = Zveza geografov Slovenije, 2012.

18 Kladnik, Drago. »Slovenian geography and geographical names.« V: *Geographical tidbits from Slovenia: special issue on the occasion of the 32nd International Geographical Congress in Cologne*, ur. Matija Zorn, Matija, Rok Ciglič in Drago Perko, 237–249. Ljubljana: Association of Slovenian Geographers: = Zveza geografov Slovenije, 2012.

19 Natek, Milan in Drago Perko. *50 let Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU*. Geografija Slovenije 1. Ljubljana: Založba ZRC, 1999.

20 Perko, Drago in Matija Zorn. »Sedemdeset let raziskovanj na Geografskem inštitutu Antona Melika ZRC SAZU.« *Geografski vestnik*, 88/2 (2016), 133–162.

obdobji; v takšnih primerih smo jih uvrstili v tisto, v katerega so vtisnili najbolj izrazit pečat.

MED SVETOVNIMA VOJNAMA IN LETOM 1960 – DRUGA GENERACIJA SLOVENSkih GEOGRAFOV

Z razpadom avstro-ogrske monarhije in vključitvijo v novonastalo politično tvorbo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1929 preimenovala v Jugoslavijo, so se razmere za razvoj slovenske geografije korenito spremenile. Znašla se je pred novimi izzivi, med katerimi so bili v ospredju temeljito raziskati ožjo in širšo domovino v novonastalih razmerah, organizirati pedagoško in raziskovalno delo, ju vpeti v mednarodne tokove ter vzpodbuditi publicistično dejavnost. Prvi je tovrstno geografsko delo²¹ že leta 1919 pripravil Karel Capuder (1879–1960).

Po prvi svetovni vojni je bila geografska znanost v vodilnih evropskih državah v polnem vzponu, temelječem na odmiku od tradicionalnega pojmovanja geografije, najprej kot vede o zemeljski obliki kot matematično astronomskem telesu, pozneje pa kot vede o spoznavanju zemeljskega površja, odkrivanju njenih še neznanih ali malo znanih predelov in njihovem vsestranskem, enciklopedičnem opisovanju. Geografski raziskovalni cilji so se preusmerili predvsem k preučevanju medsebojnih vzročnih, in funkcijskih zvez med različnimi pokrajinskimi prvinami in procesi, ki sestavljajo in preoblikujejo prostorsko-pokrajinsko stvarnost, še posebno zvez in medsebojnih učinkovanj med naravo in družbo. Prej prevladujoče opisovanje je nadomestilo znanstveno razglabljanje o problemih. Ob tem novem razvoju se je na področju fizične geografije izoblikovala in razmahnila zlasti geomorfologija. Poleg nje je na pobudo nemškega geografa Friedricha Ratzla (1844–1904) zaživela antropogeografija, katere deterministične poglede so kmalu popravila stališča francoske posibilistične šole Paula Vidala de la Blacha (1845–1918).²²

21 Capuder, Karl. *Naša država: zemljepisni pregled s statističnimi tabelami*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1919.

22 Ilešič, »Slovenska geografija«, 165–180.

V razvoju slovenske geografije lahko čas med svetovnima vojnama razčlenimo v dve obdobji. Prvo, tako imenovano ustanovitveno obdobje (trajalo je do leta 1928), je bilo še močno v znaku tradicionalnih tokov, ki so prihajali v glavnem iz Srednje Evrope, največ z Dunaja, čeprav se je prepletalo s svojevrstnimi vplivi »geografske šole« Jovana Cvijića z jugovzhoda.²³ Drugo obdobje je bilo izrazito v znaku pobud prvega slovenskega geografskega akademika Antona Melika (1890–1966)²⁴ in njegove »šole«, ki pa je bila številčno razmeroma skromno zastopana.²⁵

Razvoj je že po dobrih dveh desetletjih prekinila druga svetovna vojna. Šele po njej je slovenska geografija kot ena najmlajših nacionalnih ved pridobila širše možnosti za organizacijski, študijski in vsebinski razmah, vendar je vse do pričetka šestdesetih let prejšnjega stoletja organizacijski okvir za geografijo na univerzi ostal dokaj skromen. Anton Melik in Svetozar Ilešič (1907–1985) sta se kot edina profesorja nekaj let sama ubadala z obsežnim pedagoškim delom (organiziran je bil enopredmeten študij), izdajo učbenikov, znanstveno-raziskovalnim delom in številnimi pomembnimi strokovnimi in nestrokovnimi funkcijami. V novih družbenopolitičnih razmerah je slovenska geografija nenehno pridobivala pomen. Gospodarske in družbene potrebe so *»kar klicale po aplikaciji geografskih dognanj v praksi, v najrazličnejši problematiki slovenskega in jugoslovanskega prostora ter njegovega urejanja; to pa je pomenilo samo močno razširjeno in poglobljeno dejavnost slovenskih geografov v smeri obravnavanja aktualnih družbeno-gospodarskih problemov«*.²⁶ Slovenska geografija se je približala ravni, ki jo je v takratni Evropi dosegala moderno pojmovana geografija.

Celotno obdobje med letoma 1919 in 1960 so zaznamovali še vedno maloštevilni pripadniki druge generacije slovenskih geografov.

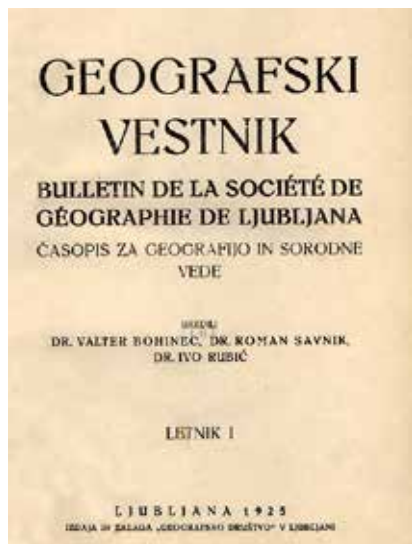
23 Ilešič, Svetozar. »Nekaj besed ob priliki proslavljanja šestdesetletnice geografskega društva Slovenije.« *Geografski vestnik*, 55 (1983), 3–7.

24 »Ob stoletnici rojstva A. Melika,« ur. Darko Radinja. *Geografski vestnik*, 62 (1990), 3–78.

25 Ilešič, »Nekaj besed«, 4.

26 Ilešič, »Slovenska geografija«, 170–171.

Neposredno po prvi svetovni vojni je pomemben preskok za slovensko geografsko znanost pomenil leta 1919 ustanovljeni geografski inštitut na novoustanovljeni ljubljanski univerzi.²⁷ Vendar takrat slovenska geografija še ni imela ljudi, ki bi jo lahko na univerzi zastopali bodisi po ustrezni formalni bodisi po vsebinski kvalificiranosti. Zato je bil za prvega tamkajšnjega profesorja geografije aprila 1920 imenovan dalmatinski Hrvat, dotlej redni profesor na zagrebški univerzi, Artur Gavazzi (1861–1944),^{28,29} ki se, razen ene same izjeme,³⁰ v svojih raziskavah ni ukvarjal s slovenskim ozemljem.

Slika 1: Notranja naslovna stran prvega
Geografskega vestnika iz leta 1925.

Na inštitutu je okrog sebe zbral skupino zagretilih študentov in diplomantov, ki so se kljub skromnim delovnim razmeram mladostno zagnano lotili strokovnega dela in ustanovili Geografsko društvo,³¹ ki je zaživelo leta 1922 pod predsedstvom prav tako Hrvata Iva Rubiča (1897–1961). Leta 1925, ko je predsednik postal Valter Bohinec (1898–1984), je tudi formalno postalo splošna organizacija vseh slovenskih geografov.

Poleg njiju so bili v teh prvih letih društvenega obstoja med odborniki Rado Bednarik (1902–1975), Franjo Baš (1899–1967), Pavle Blaznik (1903–1984), Silvo Kranjec (1892–1976), Anton Melik, Maks Miklavčič (1910–1971), France Planina (1901–1992), Ivan Rakovec

27 Bohinec, »Razvoje«, 1–24.

28 Ilešič, »Slovenska geografija«, 167.

29 Polajnar Horvat, Katarina. »Gavazzi (Franović), Artur«. *Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, avgust 2016.

30 Gavazzi, Artur. »O meteoroloških postajah v Sloveniji.« *Geografski vestnik*, 1/1 (1925), 55–61.

31 Bohinec, Valter in Roman Savnik. »Kako je nastalo geografsko društvo Slovenije.« *Geografski vestnik*, 44 (1972), 161–165.

(1899–1985), Jože Rus (1888–1945) in Roman Savnik (1902–1987).³² Kot plod njihovih prizadevanj po uveljavljanju slovenske geografije je leta 1925 začela izhajati prva slovenska geografska znanstvena revija *Geografski vestnik*; njeni prvi uredniki so bili Valter Bohinec, Roman Savnik in Ivo Rubčić (slika 1).³³

Prvega zborovanja geografov Jugoslavije v Beogradu leta 1927 so se udeležili tudi predstavniki mladega slovenskega Geografskega društva, ki je jeseni 1933 v Ljubljani organiziralo drugo jugoslovansko zborovanje. Popestrilo ga je z obiskoma Gorenjske in Strug na Dolenjskem, ki so jih malo prej prizadele hude poplave.

Študij geografije je sprva potekal v glavnem po vzoru avstrijskega študijskega sistema. Po prvi reformi študija geografije leta 1925 se je največ študentov odločilo za tradicionalno povezavo študija geografije in zgodovine, ki je na ljubljanski univerzi dolgo ostala v ospredju. V vseh letnikih je bilo skupaj med deset in dvajset študentov. Osnovan je bil zelo živahen in razgiban seminar, praviloma na lastne stroške so bile uvedene intenzivne terenske vaje.³⁴ Čeprav je večina diplomantov šla poučevati na šole, jih je nekaj vendarle zasedlo strokovna mesta v obeh geografskih inštitutih ter v raznih raziskovalnih in operativnih ustanovah.

Slika 2: Portret Antona Melika iz tridesetih let 20. stoletja. Foto: Veličan Bešter.

32 Ilešič, »Slovenska geografija«, 168.

33 Perko in Zorn, »Geography«, 9–21.

34 Plut, Dušan. »Ob 70-letnici poučevanja in raziskovanja geografije na ljubljanski univerzi.« *Dela*, 6 (1989), 1–8.

Leta 1928 je geografsko katedro na univerzi kot mlad docent prevzel Anton Melik (slika 2), ki je postal tudi predsednik društva in urednik *Geografskega vestnika*. Melik je v tem času hitro zrastel v uglednega geografa raziskovalca³⁵ in se skupaj z vrstniki druge generacije uveljavil v smereh, ki so bile takrat v ospredju zanimanja evropske geografije. Njihovo pozornost so pritegnili tudi začetni procesi deagrarizacije in urbanizacije na območju Slovenije.³⁶ Prevladovale so analitične študije, oprte na takrat še skromne podatkovne baze. Že takrat so vzkalili zametki aplikativne in socialne geografije,³⁷ katerih rezultat je prvo veliko monografsko delo o Sloveniji,^{38,39} ki ga je pripravil Melik in je bilo namenjeno tako strokovni kot laični javnosti. Že prej, kmalu po nastanku Kraljevine SHS, je pripravil monografijo in zemljepisni učbenik o naši novi širši domovini.^{40,41,42}

Poleg že omenjenih del je, če navedemo le najpomembnejša, pred drugo svetovno vojno objavil vsebinsko raznolike študije o kolonizaciji Ljubljanskega barja,⁴³ pliocenskem porečju Ljubljanice,⁴⁴ Bohinjskem ledeniku,⁴⁵ kozolcu⁴⁶ (slika 3), podeželskih naseljih⁴⁷ in razvoju jugoslovanskih železnic,⁴⁸ po vojni pa razprave o povezanosti vojne in

35 Ilešič, Svetozar. »Ob sedemdesetletnici profesorja Antona Melika.« *Geografski vestnik*, 32 (1960), 3–9.

36 Pak, »Nekaj«, 77.

37 Ilešič, »Slovenska geografija«, 168.

38 Melik, Anton. *Slovenija: geografski opis*. Ljubljana: Slovenska matica, 1935.

39 ponatis: Melik, Anton. *Slovenija I: geografski opis II: Splošni del*. Ljubljana: Slovenska matica, 1936.

40 Melik, Anton. *Jugoslavija: zemljepisni pregled, 1. del*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1921.

41 Melik, Anton. *Zemljepis kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1923.

42 Leta 1958 je pri Državni založbi Slovenije izšla tretja, predelana in razširjena izdaja knjige *Jugoslavija: zemljepisni pregled*.

43 Melik, Anton. *Kolonizacija Ljubljanskega barja*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1927.

44 Melik, Anton. »Pliocensko porečje Ljubljanice.« *Geografski vestnik*, 4 (1928), 69–88.

45 Melik, Anton. »Bohinjski ledenik.« *Geografski vestnik*, 5 (1929–1930), 1–39.

46 Melik, Anton. *Kozolec na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1931.

47 Melik, Anton. »Kmetiska naselja na Slovenskem.« *Geografski vestnik*, 9 (1933), 129–165.

48 Melik, Anton. »Razvoj železnic na ozemlju Jugoslavije.« *Geografski vestnik*, 14 (1938), 118–134.

geografije,⁴⁹ planinah v Julijskih Alpah,⁵⁰ mlinih na Slovenskem,⁵¹ novih glacioloških spoznanjih v Julijskih Alpah,⁵² pliocenski Soči,⁵³ slovenskih planinah zunaj Alp,⁵⁴ fluvialnih elementih na Krasu⁵⁵ ter regionalnogeografsko študijo Bovec in Bovško.⁵⁶ Melik je tudi prvi pri nas sistemsko opozoril na težave pri zapisovanju tujih krajevnih imen, ki naj bi se pojavile po prvi svetovni vojni.⁵⁷

Slika 3: Prikaza dveh značilnih tipov kozolcev iz Melikove knjige *Kozolec na Slovenskem*.

Med svetovnima vojnama, ko so bili mednarodni stiki slovenske geografije dokaj šibki, se je Melik kot predstavnik slovenskih

Slika 4. Stegnjeni kozolec (Počjane, občina Senvid nad Ljubljano).

Fotogr. Melik.

Slika 5. Planinski stegnjeni kozolec (Julijske Alpe).

Fotogr. J. Ravnik.

49 Melik, Anton. »Druga svetovna vojna in mi geografi.« *Geografski vestnik*, 17 (1945), 105–115.

50 Melik, Anton. *Planine v Julijskih Alpah*. Ljubljana: SAZU, 1950.

51 Melik, Anton. »Mlini na Slovenskem.« *Geografski vestnik*, 25 (1953), 3–26.

52 Melik, Anton. »Nova glaciološka spoznanja v Julijskih Alpah.« *Geografski zbornik*, 3 (1954), 6–49.

53 Melik, Anton. »Pliocenska Soča.« *Geografski zbornik*, 4 (1956), 129–157.

54 Melik, Anton. »Izvenalpske planine na Slovenskem.« *Geografski zbornik*, 4 (1956), 275–307.

55 Melik, Anton. »Fluvialni elementi v Krasu.« *Geografski zbornik*, 6 (1961), 333–362.

56 Melik, Anton. »Bovec in Bovško: regionalnogeografska študija.« *Geografski zbornik*, 7 (1962), 309–388.

57 Melik, Anton. »Pisava krajevnih imen.« *Geografski vestnik*, 4 (1928), 129–130.

geografov udeležil mednarodnih geografskih kongresov leta 1930 v Parizu in leta 1934 v Varšavi.

Vrh Melikovega vsestranskega ustvarjanja so zagotovo vsi štirje zvezki regionalnogeografske monografije o slovenskih pokrajinah,^{58,59,60,61} ki so v celoti njegovo samostojno avtorsko delo in so kljub občutnim razvojnim spremembam, novejšim dognanjem, poznejšim pozivom k celovitejšemu in enotnejšemu pristopu⁶² ter njihovemu udejanjenju po osamosvojitvi Slovenije⁶³ med geografi še vedno izjemno cenjeni in pogosto uporabljeni. Iz njih je mogoče izluščiti tudi prvo podrobnejšo geografsko regionalizacijo območja Slovenije in njegovega zamejstva.⁶⁴

Melik je skupaj z Ilešičem postavil temelje slovenski geomorfologiji, klimatogeografiji, hidrogeografiji, družbeni ali humani geografiji in historični geografiji,^{65,66} zato ga dandanes upravičeno označujemo za največjega slovenskega geografa.⁶⁷ Leta 1938 je postal redni profesor za geografijo na ljubljanski univerzi, v letih 1946–1950 je bil njen rektor. Leta 1940 je postal dopisni in leta 1946 redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, leta 1963 tudi dopisni član Srbske akademije nauka i umetnosti. Med letoma 1950 in 1966 je bil predsednik Slovenske matice.

V čast Antonu Meliku Zveza geografov Slovenije uspešnim in uveljavljenim geografom – raziskovalcem podeljuje *Melikovo priznanje*

58 Melik, Anton. *Slovenski alpski svet, Slovenija 1*. Ljubljana: Slovenska matica, 1954.

59 Melik, Anton. *Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Slovenija 2*. Ljubljana: Slovenska matica, 1957.

60 Melik, Anton. *Posavska Slovenija, Slovenija 3*. Ljubljana: Slovenska matica, 1959.

61 Melik, Anton. *Slovensko primorje, Slovenija 4*. Ljubljana: Slovenska matica, 1960.

62 Ilešič, Svetozar. »Redakcijska zasnova in struktura predvidene regionalnogeografske monografije Slovenije.« *Geografski vestnik*, 53 (1981), 103–114.

63 *Slovenija: pokrajine in ljudje*, ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.

64 Kladnik, Drago. »Naravnogeografske členitve Slovenije.« *Geografski vestnik*, 68 (1996), 129–153.

65 Gams, Ivan. »O pomenu Antona Melika za slovensko geografijo.« *Geografski vestnik*, 78/1 (2006), 79–86.

66 Vrišer, »Geografske«, 77–84.

67 Fridl, »Oris«, 50–51.

za življenjsko delo in vrhunske dosežke, novim raziskovalcem in diplomantom geografije, ki s svojimi nadpovprečnimi raziskovalnimi dosežki obogatijo slovensko geografijo z novimi in izvirnimi spoznanji, pa *Melikovo priznanje* za mladega znanstvenika ali obetajočega geografa – raziskovalca.

Leta 1946 je Melik dal pobudo za ustanovitev Inštituta za geografijo pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (od leta 1976 Geografskega inštituta Antona Melika Slovenske akademije znanosti in umetnosti in od 1981 Geografskega inštituta Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti)⁶⁸ in bil njegov upravnik do svoje smrti leta 1966. Leta 1946 je bil na njegovo pobudo ustanovljen tudi Zemljepisni muzej Slovenije,⁶⁹ leto pozneje pa Inštitut za raziskovanje krasa SAZU s sedežem v Postojni, sprva pod vodstvom geografa in speleologa Alfreda Šerka (1910–1948), po njegovi prezgodnji smrti pa pod vodstvom Romana Savnika. Že leta 1947 je bila v okviru ljubljanske univerze ustanovljena Višja pedagoška šola (sedanja Pedagoška fakulteta), ki je že takoj vzgajala tudi kader za poučevanje zemljepisa in zgodovine; njen prvi direktor je postal zgodovinar in geograf Jože Hainz (1914–1962).⁷⁰ Med letoma 1950 in 1968 je geografski inštitut izdal *Dela inštituta za geografijo*, ki veljajo za najstarejšo slovensko knjižno zbirko. S temi pridobitvami so se izboljšale razmere za sistematično raziskovalno delo, pa tudi objavlanje njegovih rezultatov.

Leta 1946 so se začele sistematične raziskave Triglavskega ledenika (sliki 4a in 4b), ki še vedno potekajo in tako veljajo za najdlje trajajoči sklenjeni raziskovalni in s tem tudi geografski projekt v Sloveniji.⁷¹ V sekciji za šolsko geografijo Geografskega društva se je obnovila pobuda za pripravo Nacionalnega atlasa Slovenije, ki je na pobudo Valterja Bohinca vzknila že pred drugo svetovno vojno.⁷² Značilno za to obdobje

68 Natek in Perko, »50 let«, 11–18.

69 Zorn, Matija in Primož Gašperič. »Geografska dediščina – sedem desetletij Zemljepisnega muzeja.« *Geografski vestnik*, 88/1, (2016), 97–120.

70 Zgodovina Pedagoške fakultete. Dosegljivo na: <https://www.pef.uni-lj.si/59.html> (dostop: marec 2018).

71 Perko in Zorn, »Geography«, 12.

72 Ilešič, »Slovenska geografija«, 171 in 169.

je tudi aktivno sodelovanje geografov pri prostorskem načrtovanju ter oblikovanju urbanističnih in planerskih društev in ustanov.⁷³

Slika 4a: Triglavski ledenik z ledeniški razpokami sredi dvajsetih let 20. stoletja. Slika neznanega avtorja hrani Slovenski planinski muzej v Mojstrani.

Slika 4b: Sodobne meritve Triglavskega ledenika leta 2005. Foto: Blaž Barborič.

73 Ilešič, »Nekaj«, 5.

Prvo zborovanje slovenskih geografov po drugi svetovni vojni je bilo leta 1952 v Kamniku. Na drugem zborovanju leta 1954 v Mariboru je društvo povzdignilo svoj glas z zahtevami za ustrezno mesto geografije v znanosti in v šoli. Na četrtem zborovanju leta 1957 v Portorožu so se prisotni intenzivno lotili geografske regionalizacije. Že leta 1949 so se na Pokljuki sestali predstavniki vseh republiških geografskih društev ter sprožili pobudo za ustanovitev zvezne organizacije geografov, ki je bila ustanovljena lepo pozneje v Beogradu.⁷⁴

Leta 1952 je Geografski inštitut začel izdajati drugo najstarejšo slovensko znanstveno revijo *Geografski zbornik*, ki je imela alternativno ime *Acta geographica*.⁷⁵ Leta 1954 je Geografsko društvo zasnovalo strokovno revijo *Geografski obzornik*, sprva namenjeno geografskemu pouku in vzgoji, pozneje pa tudi popularizaciji geografije.⁷⁶ Na občnem zboru društva leta 1955 so nekateri v diskusiji opozorili, da preti nevarnost notranjega razbitja ali dezintegracije geografije.⁷⁷

Slika 5: Portret akademika Svetozarja Ilešiča. Vir: Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

74 Ilešič, »Slovenska geografija«, 172–173.

75 Zorn, Matija in Blaž Komac. »The history of *Acta geographica Slovenica* = Zgodovina znanstvene revije *Acta geographica Slovenica*.« *Acta geographica Slovenica*, 50/1 (2010), 7–34.

76 Potočnik Slavič, Irma. »Začetki Geografskega obzornika: Geografski obzornik v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja ali Geografski obzornik postane polnoleten.« *Geografski obzornik*, 50/3–4 (2003), 34–35.

77 Ilešič, »Slovenska geografija«, 172.

Slovincem je geografijo s kakovostnimi učbeniki,^{78,79,80,81} ki so jih praviloma natisnili v več izdajah, približal Svetozar Ilešič (1907–1985),^{82,83} (slika 5), za Melikom drugi geografski akademik, ki je izredni član SAZU postal leta 1967 in redni leta 1970, za nameček pa leta 1980 še zunanji član Polske Akademie Nauk. Plod njegovega poglobljenega ukvarjanja z geomorfologijo,^{84,85} hidrogeografijo,⁸⁶ klimatogeografijo,⁸⁷ regionalno⁸⁸ in historično geografijo^{89,90} je enajst samostojnih knjig ter več sto znanstvenih in strokovnih člankov, prikazov in ocen.⁹¹ Za njegove raziskave sta bili, tako kot v tem razdobju tudi pri drugih raziskovalcih, značilni historično-genetska ter fiziognomsko-morfološka usmeritev.

Leta po drugi svetovni vojni sicer za mednarodne stike slovenske geografije niso bila ugodna. Šele simpozij o geografiji in zgodovini agrarne pokrajine leta 1957 v Nancyju, ki se ga je udeležil Ilešič, je posredno sprožil stike z agrarnogeografsko in iz nje izhajajočo socialnogeografsko »šolo« v Münchnu, konferenca o preučevanju rabe tal v deželah vzhodnega dela srednje Evrope, ki jo je leta 1960 organiziral Geografski inštitut Poljske akademije znanosti v Varšavi,

78 Ilešič, Svetozar. *Gospodarska in politična geografija sveta*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1947.

79 Ilešič, Svetozar. *Gospodarska geografija sveta. 1: Amerika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.

80 Ilešič, Svetozar. *Gospodarska geografija sveta. 2: Afrika, Južna Azija, Avstralija z Oceanijo in južnim polarnim svetom*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.

81 Ilešič, Svetozar. *Obča geografija: priročnik za gimnazije in druge srednje šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.

82 Vrišer, Igor. »Slovenski geografi ob smrti akademika profesorja dr. Svetozarja Ilešiča.« *Geografski vestnik*, 57 (195), 3–7.

83 Topole, Maja. »Ilešič, Svetozar«. Prispevek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, december 2016.

84 Ilešič, Svetozar. »Terase na Gorenjski ravnini.« *Geografski vestnik*, 11 (1935), 132–167.

85 Ilešič, Svetozar. »Nekaj smernic v sodobnem morfogenetskem proučevanju.« *Geografski vestnik*, 1213 (1936/1937), 114–156.

86 Ilešič, Svetozar. »Rečni režimi v Jugoslaviji.« *Geografski vestnik*, 19 (1947), 1–111.

87 Ilešič, Svetozar. »Klimatska območja Jugoslavije.« *Geografski obzornik*, 17/3–4 (1970), 4–10.

88 Ilešič, Svetozar. »Škofjeloško hribovje.« *Geografski vestnik*, 15 (1938), 48–98.

89 Ilešič, Svetozar. »Planine ob dolnji Zilji.« *Geografski vestnik*, 7 (1931), 120–148.

90 Ilešič, Svetozar. »Kmetška naselja na vzhodnem Gorenjskem.« *Geografski vestnik*, 9 (1933), 3–94.

91 Fridl, »Oris«, 51.

pa dolgoletne delovne povezave med poljskimi ter slovenskimi in tudi drugimi jugoslovanskimi geografi.

Kot rezultat poglobljenih mednarodnih stikov je najpomembnejše in najbolj odmevno Ilešičevo delo *Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem*⁹² izšlo tudi v Nemčiji⁹³ ter vplivalo na razvoj agrarne geografije v Evropi (slika 6).

Slika 6: Celki v Zgornji Savinjski dolini so ena od najbolj značilnih oblik poljske razdelitve na Slovenskem. Foto: Bojan Erhartič.

92 Ilešič, Svetozar. *Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem* = *La physionomie parcellaire des champs en Slovénie*. Dela 2. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1950.

93 Ilešič, Svetozar. *Die Flurformen Slowenines im Lichte der europäischen Flurforschung*. Kallmünz/Regensburg: M. Lassleben, 1959.

Ilešič je bil tudi med najpomembnejšimi slovenskimi geografi, ki so se ukvarjali z regionalizacijami,^{94,95,96,97} v več člankih pa se je aktivno postavil v bran enotnosti geografije in zoperstavil prodirajočem dualizmu.^{98,99,100} Njegova pomembnejša znanstvena dela so izšla v obsežni knjigi *Pogledi na geografijo*,¹⁰¹ ki je zaradi svoje metodološko-teoretske podstatí še vedno med najbolj priljubljenimi strokovnimi deli v slovenski geografiji.

V čast Svetozarju Ilešiču Zveza geografov Slovenije za uspešno življenjsko delo na področju vzgoje in izobraževanja podeljuje *Ilešičevo priznanje*.

To obdobje razvoja slovenske geografije so opazno zaznamovali še nekateri pomembni posamezniki, ki so s svojim delom pomembno prispevali k odstranjevanju raziskovalnih škrbín, obenem pa z uredniško-redakcijskim delom in prvimi širši javnosti namenjenimi geografsko-turističnimi deli pripomogli k povečanju javnega ugleda geografije. Že pred drugo svetovno vojno je številne geografe pritegnil k sodelovanju *Krajevni leksikon Dravske banovine*,¹⁰² ki je izšel leta 1937. Njegovo strokovno uredništvo je bilo večinoma domena geografov (Svetozar Ilešič, Roman Savnik, Zvone Hočevár, Jože Kosmatin, Andrej Kovač, Vladimir Leban, Maks Miklavčič, Franc Pengov, Ivan Simonič in Janko Sotošek).

94 Ilešič, Svetozar. »Slovenske pokrajine.« *Geografski obzornik*, 3 (1956), 25–38.

95 Ilešič, Svetozar. »Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije.« *Geografski vestnik*, 2930 (1957–1958), 83–140.

96 Ilešič, Svetozar. »Slovenske pokrajine.« *Geografski vestnik*, 44 (1972), 9–31.

97 Ilešič, Svetozar. »Geografska regionalizacija Jugoslavije.« *Geografski vestnik*, 33 (1961), 3–23.

98 Ilešič, Svetozar. »Za enotnost geografije.« *Geografski vestnik*, 26 (1954), 157–161.

99 Ilešič, Svetozar. »Geografija na razpotjih.« *Geografski vestnik*, 46 (1974), 3–9.

100 Ilešič, Svetozar. »Načelna razglabljanja o geografiji v socialistični Evropi.« *Geografski vestnik*, 46 (1974), 75–80.

101 Ilešič, Svetozar. *Pogledi na geografijo: teoretsko-metodološki prispevki, razprave in poročila*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1979.

102 *Krajevni leksikon Dravske banovine*, ur. Guido Zupan. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine v Ljubljani, Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937.

Poleg Melika in Ilešiča je bil najbolj izpostavljen slovenski geograf tiste dobe Valter Bohinec, ki ni znan le po svojih geografskih razpravah, ampak tudi po jamarskem, bibliotekarskem in še bolj kartografskem udejstvovanju.^{103,104} Ukvarjal se je tako s fizično kot družbeno in regionalno geografijo, pri čemer je največ pozornosti namenjal demografiji,¹⁰⁵ geomorfologiji in glaciologiji,^{106,107} krasoslovju,¹⁰⁸ turizmu,¹⁰⁹ takrat manj znanim tujim deželam¹¹⁰ in zgodovinskim vidikom kartografije.¹¹¹ Pomemben je bil tudi njegov prispevek pri redakciji šolskih atlasov¹¹² in zemljevidov.

Bohinčev tesen sodelavec je bil srednješolski profesor France Planina.¹¹³ Njegovo pestro udejstvovanje je vrh doseglo v šestdesetih letih, ko je v našo zakladnico turistične literature, namenjene vse bolj motoriziranemu in mobilnemu Slovencu, prispeval kar štiri pomembna dela.^{114,115,116,117} Skupaj z Bohincem je sodeloval pri redakciji Selanovih zemljevidov, pri Savnikovem *Krajevnem leksikonu Slovenije* pa je bil odgovoren za pripravo občinskih zemljevidov.

103 Gams, Ivan. »Prof. dr. Valter Bohinec – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 40 (1968), 173–177.

104 Kladnik, Drago. »Bohinec, Valter«. Prispevek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, junij 2017.

105 Bohinec, Valter. »Ljubljanska mestna aglomeracija in njena antropogeografska meja.« *Geografski vestnik*, 2/1 (1926), 22–35.

106 Bohinec, Valter. »K morfologiji in glaciologiji rateške pokrajine.« *Geografski vestnik*, 11 (1935), 100–132.

107 Bohinec, Valter. »Postglacialno Korénško jezero.« *Geografski vestnik*, 14 (1938), 98–106.

108 Bohinec, Valter. »Županova jama.« *Geografski vestnik*, 2/4 (1927), 156–168.

109 Bohinec, Valter. »Po vaseh in mestih Slovenske Istre.« *Turistični vestnik*, 3 (1956), 89–104.

110 Bohinec, Valter. »Nil in dežela Egipčanov. Del 1: Narava.« *Svet: slovenska poljudnoznanstvena knjižica*, 1/6 (1944), 129 strani.

111 Bohinec, Valter. *Slovenske dežele na zemljevidih od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Trubarjev antikvariat, 1969.

112 Kladnik, Drago. *Podomačena tuja zemljepisna imena v slovenskih atlasih sveta*. Geografija Slovenije 14. Ljubljana: Založba ZRC, 2007.

113 Kunaver, Jurij. »Profesor France Planina – devetdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 63 (1991), 171–172.

114 Planina, France. *Poljanska in Selška dolina*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1962.

115 Planina, France. *Škofja Loka z bližnjo okolico*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1962.

116 Planina, France. *Slovenija in njeni kraji*. Ljubljana: Prešernova družba, 1963.

117 Planina, France. *Jugoslavija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968.

Roman Savnik^{118,119} je bil znan predvsem kot urednik in eden pomembnejših avtorjev štirih obsežnih knjig *Krajevnega leksikona Slovenije*,^{120,121,122,123} med katerimi je prva izšla leta 1968 (slika 7) in zadnja

Slika 7: Notranja naslovna stran prve izmed štirih knjig *Krajevnege leksikona Slovenije*.

118 Kunaver, Jurij. »Petinosemdeset let dr. Romana Savnika.« *Geografski vestnik*, 32 (1960), 3–9.

119 Kozina, Jani. »Savnik, Roman«. Prispevek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, september 2016.

120 *Krajevni leksikon Slovenije. 1. knjiga: Zahodni del Slovenije*, ur. Roman Savnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.

121 *Krajevni leksikon Slovenije. 2. knjiga: Jedro osrednje Slovenije in njen jugovzhodni del*, ur. Roman Savnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.

122 *Krajevni leksikon Slovenije. 3. knjiga: Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo*, ur. Roman Savnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.

123 *Krajevni leksikon Slovenije. 4. knjiga: Podravje in Pomurje*, ur. Roman Savnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.

124 Hribar, France, France Habe in Roman Savnik. »Podzemeljski svet Prestranškega in Slavinskega Ravnika.« *Acta carsologica*, 1 (1955), 91–147.

125 Savnik, Roman. »Hidrografsko zaledje Planinskega polja.« *Geografski vestnik*, 32 (1960), 213–223.

126 Savnik, Roman. »Solarstvo Šavrinskega primorja.« *Geografski vestnik*, 23 (1951), 137–155.

127 Savnik, Roman. »Problemi Piranskih solin.« *Geografski zbornik*, 9 (1965), 59–82.

Vsestranski pedagog Pavel Kunaver (1889–1988)¹²⁸ je zapustil opazen pečat na področjih fizične geografije, krasoslovja^{129,130} in speleologije,¹³¹ zgodovine geografskih odkritij,¹³² skavtizma in taborništv, planinstva in planinske vzgoje¹³³ ter astronomije. Napisal je okrog 30 knjig ter številne znanstvene, strokovne in poljudne članke. Kot goreč ideolog varovanja narave se je z javnim nastopanjem in zapisi uprl načrtovani ojezeritvi Cerknškega jezera.¹³⁴ Bistveno je prispeval tudi k varovanju Planinskega polja, Škocjanskih jam, Bohinjskega jezera, vrha Triglava in reke Soče.

Geograf in zgodovinar Jože Rus,¹³⁵ ki je življenjsko pot marca 1945 sklenil v taborišču Buchenwaldu, je glavnino svojih del ustvaril med svetovnima vojnima. Kmalu po prvi svetovni vojni je pisal o etničnih in kulturnih prvinah Slovencev,¹³⁶ zatem je izšla njegova geomorfološka knjižica o izoblikovanosti slovenskega ozemlja.¹³⁷ Tik pred drugo svetovno vojno je objavil študijo o Kočevski in Kočevarjih,¹³⁸ bil pa je tudi med prvimi geografskimi preučevalci krajevnih imen.¹³⁹

128 Kunaver, Jurij. *Pavel Kunaver – Sivi volk: pričevanja o vzgojitelju, geografu, alpinistu drenovcu, jamarju, skavtu – taborniku, astronomu, umetniku, naravovarstveniku in pisatelju*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2018.

129 Kunaver, Pavel. *Kraški svet in njegovi pojavi: poljudnoznanstven spis s slikami*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1922.

130 Kunaver, Pavel. *Cerkniško jezero*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961.

131 Kunaver, Pavel. »Triglavski ledenik in njegova skrivnost – brezno.« *Planinski vestnik*, 59/9 (1959), 387–394.

132 Kunaver, Pavel. *Tuji svetovi, neznana morja*. Ljubljana: Glavni odbor Prešernove družbe, 1966.

133 Kunaver, Pavel. *Na planine!* Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1921.

134 Kunaver, Pavel. »Roke proč od cerknških voda! : Odločen poseg v idiliko Cerknškega jezera: največja oskrumba slovenske narave.« *Delo*, 19. november 1969, 6.

135 Ilešič, Svetozar. »† Dr. Jože Rus (20. 3. 1888–25. 3. 1945).« *Geografski vestnik*, 17/1–4 (1945), 118–120.

136 Rus, Jože. Istorjske osnove etničnog i kulturnog stanja kod Slovenaca. *Glasnik geografskega društva*, 5 (1921), 180–188.

137 Rus, Jože. *Slovenska zemlja: kratka analiza njene zgradnje in izoblike*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna, 1924.

138 Rus, Jože. »Jedro kočevskega vprašanja: zgodovina, sedanost in bodočnost kočevskega gospodarstva in njegovih prirodnih in socialnih podlag.« *Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh*, 1 (1939), 131–173.

139 Rus, Jože. »Vaške table in vaška imena.« *Geografski vestnik*, 14 (1938), 1–8.

Ljubiteljski geograf Rudolf Badjura (1881–1963)¹⁴⁰ velja za začetnika razvoja pohodniškega,¹⁴¹ planinskega in gorniškega turizma ter posledično športnega turizma v Sloveniji. V štirih različnih jezikih je izdal kar 17 turističnih in planinskih vodnikov (slika 8); prvi med njimi je *Na Triglav, v kraljestvo Zlatorogovo!*¹⁴² Velja tudi za začetnika naše smučarske publicistike. Z vidika geografije je posebej pomembno njegovo delo na področju zemljepisnega izrazja in imenoslovja. Temeljna knjiga s tega področja je *Ljudska geografija – terensko izrazoslovje*¹⁴³ z nadaljevanjem.¹⁴⁴ V obeh slovensko strokovno geografsko izrazje, predvsem za površinske reliefne oblike, spretno

prepleta z zemljepisnimi imeni. S posebno natančnostjo in zavzetostjo je preučeval gorske prelaze in njihova poimenovanja.¹⁴⁵ Badjurova dela so še vedno temelj za razreševanje terminoloških izzivov, številna stara zemljepisna imena pa so se ohranila tudi po njegovi zaslugi in

Slika 8: Zgodnji vodniki Rudolfa Badjure, izdani med letoma 1913 in 1924.

140 Geršič, Matjaž, Borut Batagelj, Herman Berčič, Ljudmila Bokal, Aleš Guček, Janez Kavar, Stane Kocutar, Blaž Komac, Zvezdan Marković, Peter Mikša in Blaž Torkar. *Rudolf Badjura – življenje in delo*. Geografija Slovenije 29. Ljubljana: Založba ZRC, 2014.

141 Badjura, Rudolf. *Sto izletov po Gorenjskem, Dolenjskem, Notranjskem*. Ljubljana: samozaložba, 1930.

142 Badjura, Rudolf. *Na Triglav, v kraljestvo Zlatorogovo!* Ljubljana: H. Badiura, 1913.

143 Badjura, Rudolf. *Ljudska geografija: terensko izrazoslovje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1953.

144 Badjura, Rudolf. *Ljudska geografija: terensko izrazoslovje. Del 2, Rešeto umetnih in ljudskih zemljepisnih izrazov*. Ljubljana: samozaložba, 1957.

145 Badjura, Rudolf. »Slovensko in nemško geografsko sedlo.« *Geografski vestnik*, 22 (1950), 138–170.

njegovem vztrajnem nasprotovanju tujejezičnim imenom in strokovnim ustrezniciam.¹⁴⁶

Pionir na področju toponomastike je bil po izobrazbi pravnik Henrik Tuma (1858–1935).¹⁴⁷ Poglobljen zapis o njej je objavil v drugi številki prvega letnika *Geografskega vestnika*.¹⁴⁸ Kot predpogoj za pravilno zapisovanje in uporabo zemljepisnih imen je izpostavil neposredno terensko delo in sodelovanje z domačini, zavedal se je tudi potrebe po čim tesnejšem interdisciplinarnem sodelovanju. Neprecenljiv je predvsem njegov prispevek k imenoslovju Julijskih Alp,¹⁴⁹ ki pa žal še vedno ni dorečeno in se med novodobnimi gorniki pogosto znajde na tapeti.

Poleg omenjenih so ustvarjalnost druge generacije slovenskih geografov pomembneje zaznamovali še historična geografa Pavle Blaznik (1903–1984)^{150,151,152} in Ivan Simonič (1905–1979),^{153,154} družbeni geograf in prvi vodja Zemljepisnega muzeja Vladimir Leban (1912–1976),^{155,156,157} družbena geografa Slava Lipoglavšek Rakovec (1912–2002),^{158,159,160} preučevalci planinskega pašništva Bogdan Jordan

146 Geršič, Matjaž in Blaž Komac. »Geografski opus Rudolfa Badjure.« *Geografski vestnik*, 86/2 (2014), 73–84.

147 Ilešič, Svetozar. »† Dr. Henrik Tuma.« *Geografski vestnik*, 11 (1935), 189–190.

148 Tuma, Henrik. »Toponomastika.« *Geografski vestnik*, 1/2 (1925), 86–97.

149 Tuma, Henrik. *Imenoslovje Julijskih Alp*. Ljubljana: Slovensko planinsko društvo, 1929.

150 Planina, France. »Dr. Pavle Blaznik – osemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 55 (1983), 125–127.

151 Blaznik, Pavle. »Bitenj.« *Geografski vestnik*, 4 (1928), 3–66.

152 Blaznik, Pavle. »Posestne razmere v Selški dolini.« *Geografski vestnik*, 10 (1934), 88–98.

153 Simonič, Ivan. »Geografski pregled kočevskega jezikovno mešanega ozemlja.« *Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh*, 1 (1939), 7–43.

154 Simonič, Ivan. »Zgodovina kočevskega ozemlja.« *Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh*, 1 (1939), 45–130.

155 Žagar, Marjan. »Umrli je dr. Vladimir Leban.« *Geografski vestnik*, 49 (1977), 259–260.

156 Leban, Vladimir. »Doseljevanje v Ljubljano.« *Geografski vestnik*, 18 (1946), 60–93.

157 Leban, Vladimir. »Kmetijska zemlja v Sloveniji.« *Geografski vestnik*, 19 (1947), 139–149.

158 Natek, Milan. »Jubilej prof. Slave Rakovec-Lipoglavšek.« *Geografski vestnik*, 69 (1997), 227–228.

159 Lipoglavšek Rakovec, Slava. »Slovenski izseljenci.« *Geografski vestnik*, 22 (1950), 3–60.

160 Lipoglavšek Rakovec, Slava. »Tržič: Mestna geografija.« *Geografski zbornik*, 2 (1954), 115–186.

(1917–1942, ustreljen kot talec),^{161,162} Edvard Čerček¹⁶³ in Vlado Fajgelj (1933–1955),^{164,165} klimatogeografa in meteorologa Oskar Reya (tudi Reja; 1900–1980)^{166,167,168} in Belorus Vitalij Manohin (1913–1970),^{169,170} krasoslovca France Habe (1909–1999)^{171,172} in Alfred Šerko (1910–1948),^{173,174,175} ter neumorni pisec srednješolskih učbenikov Silvo Kranjec.¹⁷⁶

Na kratko si pogledjmo še tedanji razvoj slovenske kartografije. Že na začetku 20. stoletja so se sodelavci in uredništvo takratne Matice slovenske zavedali, da je po Kozlerjevem zemljevidu slovenskega ozemlja potrebno novejšo in kakovostnejše delo s to tematiko. Po prvotnih načrtih naj bi izšel leta 1909, vendar se je njegova priprava zaradi internih razlogov in prve svetovne vojne močno zavlekla. Po končani vojni se je delo nadaljevalo in leta 1921 je na štirih listih v merilu 1 : 200.000 izšel *Zemljevid slovenskega ozemlja* (slika 9), leto zatem pa še dodatek *Kazalo krajev na "Zemljevidu slovenskega ozemlja"*, ki ga je pripravil Rikard Svetlič. Gre za prvi zemljevid slovenskega ozemlja v

161 »† Bogdan Jordan (1917–1941).« *Geografski vestnik*, 17/1–4 (1945), 124–125.

162 Jordan, Bogdan. »Planine v Karavankah.« *Geografski vestnik*, 17/1–4 (1945), 40–104.

163 Čerček, Edvard. »Planine v južnih Kamniških Alpah.« *Geografski vestnik*, 20–21 (1948–1949), 37–85.

164 Ilešič, Svetozar. »Vladko Fajgelj († 26. junija 1956).« *Geografski vestnik*, 27–28 (1955–1956), 436–437.

165 Fajgelj, Vlado. »Planine v vzhodnem delu Savinjskih Alp.« *Geografski vestnik*, 25 (1953), 123–166.

166 Bohinec, Valter. »Profesorju Oskarju Reyi v spomin.« *Geografski vestnik*, 52 (1980), 208–209.

167 Reja, Oskar. »Navali hladnega in toplega zraka v Dravsko banovino.« *Geografski vestnik*, 10 (1934), 66–88.

168 Reya, Oskar. »Najvišje in najnižje temperature v Sloveniji.« *Geografski vestnik*, 15 (1939), 3–26.

169 Ilešič, Svetozar. »Ob smrti dr. Vitala Manohina (1914–1970).« *Geografski vestnik*, 42 (1970), 158.

170 Manohin, Vitalij. »Podnebje Ljubljane.« *Geografski vestnik*, 17 (1945), 3–48.

171 Kranjc, Andrej. »Ob osemdesetletnici dr. Franceta Habeta.« *Geografski vestnik*, 61 (1989), 197–198.

172 Habe, France. »Toplinski odnošaji na izviri Ljubljane.« *Geografski vestnik*, 12–13 (1936–1937), 53–61.

173 Melik, Anton. »† Dr. Alfred Šerko (17. februarja 1910 – 7. septembra 1948).« *Geografski vestnik*, 20–21 (1948–1949), 339–341.

174 Šerko, Alfred. »Barvanje podtalnic v Sloveniji.« *Geografski vestnik*, 18 (1946), 125–139.

175 Šerko, Alfred. »Kraški pojavi v Jugoslaviji.« *Geografski vestnik*, 19 (1947), 43–70.

176 Ilešič, Svetozar. »Profesor Silvo Kranjec – osemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 44 (1972), 201–202.

večjem merilu. Precejšnji slabosti sta slaba tehnična izvedba in velika gostota krajevnih imen, kar vpliva na njegovo slabšo preglednost.^{177,178}

Slika 9: Izrez iz Zemljevida slovenskega ozemlja, ki ga je Matica slovenska izdala leta 1921.

Leta 1927 je univerzitetni geografski inštitut dobil prvega šolanega kartografa Wolfa Luckmanna (1904–1930), ki ni pripravljaval le tematskih zemljevidov k znanstvenim člankom sodelavcev, ampak se je ukvarjal tudi s teorijo kartografije. Njegovo delo je nadaljeval Vilko Finžgar (1910–1972).¹⁷⁹ Pomembnejši kartografi tega obdobja so bili še Slavoj Dimnik (1907–1931) in Milan Verk (1910–1989) – oba sta plodno sodelovala z urednikom Franjem Bašem – ter Janko Trošt (1894–1975). V tridesetih letih prejšnjega stoletja je Geografsko društvo intenzivno sodelovalo pri

¹⁷⁷ Bohinec, »Razvoj«, 17–18.

¹⁷⁸ Gašperič, Primož. »Cartographic images of Slovenia through time = Kartografske upodobitve Slovenije skozi čas.« *Acta Geographica Slovenica*, 47/2 (2007), 245–273.

¹⁷⁹ Fridl, »Oris«, 51.

popravljenih krajevnih imen na topografskih kartah takratnega Vojnega Geografskega instituta iz Beograda.

V obdobjih neposredno po prvi in drugi svetovni vojni so se kartografski prikazi slovenskega ozemlja pogostejše kot sicer pojavljali v mednarodni javnosti. Za mirovne konference je bila izdelana vrsta tematskih zemljevidov, pomembnih za uveljavljanje razmejitvenih zahtev Jugoslavije.¹⁸⁰

Prva pomembna kartografska dela po letu 1945 je izdelal samouk Ivan Selan (1902–1981),¹⁸¹ zadnji veliki rokodelski mojster slovenske kartografije, sicer kmet, ki je gospodaril na kmetiji v Suhadolah pri Komendi. Zaslovel je z različnimi natančnimi zemljevidi Slovenije (šolski namizni in stenski, turistični in drugi tematski), ki so barvno usklajeni, reliefno plastični, tipografsko pestri in kljub bogati vsebini zelo pregledni (slika 10). Vsebinsko je sodeloval z različnimi avtorji, predvsem pa z Valterjem Bohincem in Francetom Planino. Selan je edini sodobnejši kartograf, katerega zemljevidi slovijo z risarjevim imenom; vsi drugi so namreč znani po svojih vsebinskih avtorjih in ne po izdelovalcih.¹⁸²

Slika 10: Izrez namiznega zemljevida Socialistične republike Slovenije, ki ga je Ivan Selan izdelal leta 1965.

180 Longyka, Igor. »Prikazi slovenskega ozemlja.« V: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, ur. Marko Vidic, 443–483. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, 483.

181 Žerovnik, Marko. *Ivan Selan: od ponarejanja denarja do slavnega kartografa*. Komenda: Občina, 2012.

182 Longyka, »Prikazi«, 481–482.

Sicer so po drugi svetovni vojni vodilno vlogo v razvoju slovenske kartografije prevzeli leta 1947 ustanovljeni Geodetski zavod Slovenije, leto mlajši Kartografski zavod na Geografskem inštitutu pri SAZU-ju ter Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo Fakultete za gradbeništvo in geodezijo, ki je nastal leta 1953.¹⁸³

Slika 11: Portret Alme Karlin v nemški izdaji
knjige *Samotno potovanje* iz leta 1928¹⁸⁴

Vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Alma_Karlin#/media/File:Alma_M_Karlin_-_aus_Einsame_Weltreise.jpg

Odkrivanje novih dežel je nadomestilo objavlanje popotnih vtisov in dognanj. Anton Melik se je izkazal tudi kot potopisec. Plod njegovih potovanj v Ameriko je obsežna knjiga,¹⁸⁵ ki jo je izdala ugledna slovenska založba. Med številnimi negeografskimi popotniki in potopisci tega obdobja velja izpostaviti Celjanko Almo Maksimilijano Karlin (1889–1950)¹⁸⁶ (slika 11). Na svojem dolgem popotovanju med novembrom 1919 in koncem leta 1927 je obiskala Južno in Severno Ameriko, Daljni

183 Fridl, »Oris«, 51.

184 Karlin, Alma. *Einsame Weltreise*. Minden i. W., Berlin, Leipzig: W. Kohler, 1928. Dosegljivo na: https://de.wikipedia.org/wiki/Alma_Karlin#/media/File:Alma_M_Karlin_-_aus_Einsame_Weltreise.jpg (dostop: februar 2019).

185 Melik, Anton. *Amerika in ameriška Slovenija: popotni zapiski*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.

186 Šelih, Alenka. *Pozabljena polovica: Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Tuma in SAZU, 2007.

vzhod, Tihomorske otoke, Avstralijo, Novo Zelandijo in jugovzhodno Azijo. Svoje izkušnje je opisala v številnih knjižnih delih, med katerimi je najbolj znano roman *Samotno potovanje*.¹⁸⁷

MED LETOM 1960 IN OSAMOSVOJITVIJO SLOVENIJE – TRETJA GENERACIJA SLOVENSkih GEOGRAFOV

Leti 1960 in 1961 pomenita izrazit mejnik v razvoju slovenske geografije. Takrat je bil dotedanji Geografski inštitut umeščen v okvir Filozofske fakultete kot njen Oddelek za geografijo.¹⁸⁸ Že leta 1959 je ob reformi univerzitetnega študija tretje predavateljsko mesto na takrat še Geografskem inštitutu prevzel dr. Vladimir Klemenčič (1926–2013), odobrenih in zasadenih je bilo tudi več asistentskih mest. Oddelek za geografijo je dobil za tisti čas sodobne prostore v novi fakultetni zgradbi na Aškerčevi cesti. V šestdesetih letih se je trem dotedanjim učnim močem pridružilo več novih fakultetnih učiteljev: Igor Vrišer (1930–2013), Marjan Žagar (1920–1980), Darko Radinja (1927–2016), Vladimir Leban, Jakob Medved (1926–1978),¹⁸⁹ Ivan Gams (1923–2014) in Mirko Pak (1936–), s čimer se je matična geografska enota kadrovsko močno okrepila.¹⁹⁰

Jeseni 1961 je bil na novo ustanovljen Inštitut za geografijo Univerze in kmalu zatem je bil vanj kot poseben oddelek vključen Zemljepisni muzej.¹⁹¹ Leta 1962 je bil v okviru novonastale Pedagoške akademije (od leta 1985 Pedagoške fakultete, ki je leta 2006 prerasla v Filozofsko fakulteto) Univerze v Mariboru ustanovljen oddelek za geografijo.

S temi pomembnimi spremembami sta se močno okrepila tako izobraževanje bodočih geografov kot znanstvenoraziskovalno delo, pojavile pa so se posledice organizacijske razdrobljenosti, ki so v znatni

187 Karlín, Alma M. *Samotno potovanje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.

188 Ilešič, »Slovenska geografija«, 174.

189 V njegov spomin Društvo učiteljev geografije Slovenije za nadpovprečno uspešno pedagoško delo podeljuje *Priznanje dr. Jakoba Medveda*.

190 Plut, »Ob 70-letnici«, 3.

191 Ilešič, »Slovenska geografija«, 174.

meri okrepile težnje k dualizmu v geografiji. Slabosti so se najprej pokazale ob poskusih krepkejši uveljavitve regionalnogeografskega obravnavanja Slovenije. Preizkusni kamen glede tega je pomenila pobuda za pripravo nove regionalnogeografske monografije o Sloveniji, ki jo je v svoj delovni načrt vključil Geografski inštitut Antona Melika SAZU.^{192,193}

Čeprav so se vsi najbolj izpostavljeni pripadniki tretje generacije slovenskih geografov (rojeni med svetovnima vojnama, geografijo so študirali po drugi svetovni vojni), ki so s svojim delovanjem odločilno zaznamovali to obdobje, izrekli za enotnost geografije, so vsaj nekateri med njimi ravnali nasprotno s svojimi izjavami. Ne da bi dejansko želeli, so pomembno prispevali k drobljenju raziskovalnega dela na številne discipline, ki so vodile v čedalje ožjo specializacijo, pri čemer so se sklicevali na sodobne težnje v razvoju svetovne geografije. Ob vsem tem je glavni zagovornik enotne geografije, takrat že ostareli Svetozar Ilešič, le nemočno jadikoval.^{194,195} Resnici na ljubo je treba dodati, da so se bili zaradi neurejenega financiranja raziskovalci prisiljeni lotevati drobnih, sprotih raziskav, ki so jim nudile še najboljše možnosti za preživetje.¹⁹⁶

Vse to je povzročalo medsebojne zamere^{197,198} in onemogočalo skupno delovanje, zato so bili tako rekoč vsi načrtovani in vsebinsko dobro zastavljeni veliki geografski projekti (nacionalni atlas, regionalnogeografska monografija, terminološki slovar) obsojeni na neuspeh. Pomembno vlogo pri tem so imeli tudi pomanjkljiva tehnična opremljenost in preskromno tehnično znanje za izvedbo znotraj geografske stroke in s tem povezana prevelika odvisnost od drugih, negeografskih ustanov. Še največji skupni dosežek te generacije je

192 Ilešič, Svetozar. »Ob šestdesetletnici geografskega društva Slovenije.« *Geografski vestnik*, 54 (1982), 3–7.

193 Ilešič, »Redakcijska«, 103–114.

194 Ilešič, »Geografija na«, 3–9.

195 Ilešič, *Pogledi na geografijo*.

196 Vrišer, Igor. »Geografija – humanistična veda.« *Geografski vestnik*, 58 (1986), 83–85.

197 Vrišer, Igor. »Geografske«, 77–84.

198 Klemenčič, »O Vrišerjevih«, 95–104.

monumentalno delo *Geografija Slovenije*,¹⁹⁹ ki pa je izšlo šele po osamosvojitvi naše države, torej v obdobju, ki ga obvladujejo pripadniki četrte in pete generacije slovenskih geografov.

Slovenska geografija je v obdobju tretje generacije doživela hiter vzpon, kar dokazuje veliko število opravljenih raziskav in publiciranih znanstvenih del. Teh je toliko, da je mogoče navesti le najpomembnejša med njimi, prav tako lahko izpostavimo le nekaj vodilnih posameznikov. Geografsko preučevanje se je od podedovanih sestavin fizičnega in družbenega okolja preusmerilo k obravnavanju recentnih pojavov in procesov.²⁰⁰

Raziskovalno delo novoustanovljenega Inštituta za geografijo se je usmerilo predvsem v preučevanje slovenske podeželske pokrajine ter njenega preoblikovanja zaradi deagrarizacije in urbanizacije, pa tudi drugih področij socialne geografije.²⁰¹ Dobršen del inštitutskih naporov je bil usmerjen v zasnovo in pripravo nacionalnega atlasa Slovenije kot kompleksnega prikaza našega življenjskega prostora, skupaj z jugoslovanskimi kolegi se je načrtoval tudi nacionalni atlas Jugoslavije.²⁰² Čeprav se je poročalo, da je pripravljenih več kot tri četrtine zemljevidov in »podani so vsi tehnično–organizacijski pogoji za pričetek izdajanja *Atlasa*«, ²⁰³ sta kot avtorska originala pred osamosvojitvijo Slovenije dejansko izšla le dva zemljevida.

V okviru fizične geografije je bila raziskovalna dejavnost slovenskih geografov usmerjena predvsem v preučevanje kvartarne geomorfogeneze in nekaterih recentnih geomorfnihi procesov, geneze oblik našega površja, površinskih in podzemnih kraških oblik in pojavov, preučevanje korozije in tipologije krasa, kraške hidrologije, podnebnih značilnosti in zakonitosti uveljavljanja vremenskih tipov, geneze in stanja visokogorskih jezer, geografskih učinkov naravnih nesreč, predvsem

199 *Geografija Slovenije*, ur. Ivan Gams in Igor Vrišer. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.

200 Pak, »Nekaj«, 73–83.

201 Ilešič, »Slovenska geografija«, 175.

202 Gams, Ivan. »Načrtovanje jugoslovanskega in slovenskega nacionalnega atlasa.« *Geografski vestnik*, 39 (1967), 163–167.

203 Pak, »Nekaj«, 77.

poplav oziroma poplavnih območij, ter raziskave zgornje gozdne meje, snežnih plazov in visokogorskih snežišč.

Na področju družbene geografije so bili v ospredju zanimanja preoblikovanje naše podeželske pokrajine zaradi deagrarizacije, industrializacije in urbanizacije, prostorski učinki preobrazbe socialne strukture na podeželju, v mestih in na turističnih območjih, dnevna mobilnost delovne sile, selitve Slovencev na začasno delo v evropske dežele, socialno preslojevanje kmečkega prebivalstva, mešana delavsko-kmečka gospodinjstva, sekundarna počitniška bivališča, hribovske kmetije, razvojno zaostala območja, vplivi industrializacije na doseljevanje delovne sile iz drugih delov Jugoslavije, omrežje šol in šolske regije, stalne in sezone selitve prebivalstva, mala mesta in centralna naselja, planinsko pašništvo, raba tal, zemljiška razdrobljenost, posebne kmetijske kulture ter vinorodna območja. Podrobno so bili raziskani družbenogeografski procesi na narodnostno mešanih območjih v Prekmurju in slovenski Istri ter zunaj meja Slovenije na s Slovenci poseljenih območjih v Porabju na Madžarskem, na Koroškem v Avstriji ter na Tržaškem, Goriškem in Videmskem v Italiji. Zavedali so se že tudi svojske politično-geografske lege Slovenije oziroma lege na stičišču različnih tipov evropskih makroregij,²⁰⁴ Pomemben je bil tudi geografski prispevek k toponomastiki.

Ob raziskovalnem delu so slovenski geografi sproti odkrivali in analizirali razvojne probleme, ki jih je praksa zaradi slabe povezanosti z znanostjo običajno zaznala mnogo pozneje in, navadno šele takrat, ko so zaradi nastale škode ali razvojnih težav taki problemi postali splošno aktualni. Opozarjali so na probleme okolja v Sloveniji, povezane s pretirano osredotočenostjo prebivalstva ter gospodarskih in negospodarskih dejavnosti na prostorsko omejenih območjih ter na odseljevanje prebivalstva in razkrajanje kulturne pokrajine na obsežnih območjih Slovenije. Razkrivali so tudi izjemno občutljivost in ranljivost kraškega površja ter posledice njegove izpostavljenosti onesnaževanju.²⁰⁵

204 Klemenčič, Vladimir. »O položaju slovenske geografije.« *Geografski vestnik*, 48 (1976), 3–7.

205 Klemenčič, »O položaju«, 5–6.

Število geografov, ki so izvajali aplikativne raziskave, se je močno povečalo, povečalo se je tudi število tovrstnih raziskav. Geografi so dejavno sodelovali pri prostorskem in družbenem načrtovanju na nacionalni, regionalni ali urbano-ruralni ravni, regionalni delitvi dela, regionalnih analizah, oblikovanju regionalne ali lokalne oskrbe, alokaciji družbenih in zasebnih podjetij oziroma investicij, razreševanju družbenih problemov, kot so etnični in socialno-geografski problemi v mestih ter na podeželju, raziskavah obmejnih območij, načrtovanju rabe in varovanju naravnih virov, varovanju okolja in njegovi sanaciji, preučevanju naravnih katastrof in ujm ter odpravljanju njihovih posledic in mnogih drugih prostorskih družbenih in gospodarskih izzivov.²⁰⁶

Kljub takšni vsestranski angažiranosti se je vse pogostejše dogajalo, da so se z dotlej bolj ali manj izključno geografsko problematiko začele ukvarjati druge, praviloma mlajše in bolj agresivne stroke, predvsem sociologija, ekonomija, urbanizem, krajinska arhitektura, geodezija in etnologija. V zvezi s tem so se vseskozi porajali pomisleki o delovnem področju in predmetu preučevanja geografije.²⁰⁷

Poleg nejasne opredelitve predmeta geografskega preučevanja so bili pglavitni razlogi geografske neprilagodljivosti počasna in težavna reintegracija geografije ter zastarela in nedodelana znanstvena metodologija, ki je slabo izkoriščala nova matematična in statistična dognanja ter s tem zaostajala v uvajanju kvantitativnih metod, pa tudi v tehnoloških novostih, kakršna je bila na primer fotointerpretacija.^{208,209} Tudi zato so se bili geografi primorani vključevati v interdisciplinarne raziskave. Ob tem so se pojavila razmišljanja, da bo treba v geografiji mnogo več pozornosti nameniti razvijanju metod učinkovitejšega prenašanja znanja v prakso.²¹⁰

206 Vrišer, »Aplikacija«, 147–154.

207 Pak, »Nekaj«, 77.

208 Vrišer, »Aplikacija«, 149–150.

209 Pak, »Nekaj«, 75.

210 Klemenčič, »O položaju«, 7.

Študij na Oddelku za geografijo je od začetka ohranjal dvopredmetni značaj (nekaj časa celo tripredmetni), torej v povezavi s študijem še enega predmeta. Sprva je bila to kombinacija z zgodovino, pozneje pa tudi z drugimi predmeti (etnologijo, sociologijo, jeziki). Izkazalo se je, da je za študij geografije koristna povezava z zgodovino, zlasti poznavanje razmer v 19. in 20. stoletju, proti pričakovanjem pa se je obneslo tudi povezovanje s študijem jezikov, kar je omogočalo regionalno specializacijo. Manj uspešno je bilo povezovanje z naravoslovnimi vedami, boljše rezultate kot povezava z biologijo je dala povezava z geologijo.²¹¹ Leta 1966 je Oddelek za geografijo začel izvajati podiplomski študij.

Dvopredmetni in dvostopenjski študij je diplomantom omogočal zaposlitev na osnovnih in srednjih šolah, krepiti se je začelo tudi zaposlovanje zunaj šol. Kratkemu obdobju treh šolskih usmeritev na drugi stopnji (pedagoška smer, regionalno planiranje in geografija turizma) je sledila pretvorba usmeritvenih v obvezne predmete za vse študente. Poleg pedagoške študijske smeri je bila oblikovana nepedagoška, ki je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja prerasla v samostojno smer. Trem osnovnim katedram (regionalna geografija, fizična geografija in družbena geografija) so se pridružile katedre za regionalno planiranje, turizem, varstvo okolja in za didaktiko geografije. V pedagoški proces so se vključevali tudi predavatelji sorodnih ved, denimo geologi in meteorologi.²¹²

Medtem ko je na ljubljanski univerzi do leta 1940 diplomiralo vsega 55 geografov in se je v obdobju med letoma 1941 in 1960 število povzpelo na 197, se je v obdobju med letoma 1961 in 1989 povečalo na okroglih 400.²¹³ Samo v letih 1962–1966 je bilo v doktorje znanosti promoviranih kar 20 geografov.²¹⁴

211 Vrišer, »Geografske«, 78.

212 Plut, »Ob 70-letnici«, 4.

213 Plut, »Ob 70-letnici«, 3.

214 Ilešič, »Slovenska geografija«, 176.

Ob tem je bila slovenska geografija z nekaterimi predmeti že takrat in je deloma še vedno vključena v nekatere izobraževalne programe drugih fakultet (na primer na Ekonomski fakulteti, Fakulteti za družbene vede, Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo, Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete) ter v interdisciplinarna podiplomska študija prostorskega in urbanističnega planiranja (IPŠPUP) na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo ter varstva okolja, ki se pod okriljem Univerze v Ljubljani še vedno izvaja na Biotehniški fakulteti.

Geografski naraščaj se je zaposloval in se s svojim delom uspešno strokovno uveljavil tudi v številnih negeografskih ustanovah, ki so bile zasnovane interdisciplinarno, kot na primer na Zavodu SRS za družbeno planiranje, Urbanističnem inštitutu SRS, Ljubljanskem urbanističnem zavodu, Biroju za regionalno planiranje ter drugih urbanističnih in projektivnih inštitucijah, na Hidrometeorološkem zavodu SRS, Zavodu za statistiko SRS, Geodetskem zavodu SRS, Zavodu SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine, Zavodu SRS za šolstvo, Gospodarski zbornici, Republiškem komiteju za informiranje, Centru za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, v raznih turističnih organizacijah in podobno.²¹⁵

Na začetku osemdesetih let je Ivan Gams podal še natančnejšo analizo zunajšolskih zaposlitev geografov, pri čemer jih je razdelil v dve skupini. V prvo je uvrstil pedagoško-znanstvene in raziskovalne geografske organizacije, v drugo pa tako imenovane ustanove za prakso. Skupno je v njih naštel 106 geografov, 43 v pedagoško-znanstvenih in raziskovalnih ustanovah (v prvi podskupini 24 in v drugi 19), v drugi skupini pa skupno 63. Leta 1981 je bilo v »register raziskovalcev« vpisanih 34 družbenih in 8 fizičnih geografov. Naziv doktor znanosti je imelo 36 geografov, 14 pa je bilo magistrov znanosti.²¹⁶

Pomembna značilnost tega obdobja je relativno zmanjševanje geografskega kadra v osnovnih in srednjih šolah, saj se je zaradi uvedbe

215 Ilešič, »Slovenska geografija«, 176.

216 Gams, Ivan. »Stanje in perspektive slovenske raziskovalne geografije.« *Geografski vestnik*, 55 (1983), 9–18.

tako imenovanega usmerjenega izobraževanja skrčil fond učnih ur za geografijo.²¹⁷ Krhanje geografske vloge v vzgoji in izobraževanju se je odrazilo tudi v opuščanju geografije pri maturi, povezovanju ali bolje rečeno utapljanju geografije v druge šolske predmete in prepuščanju geografskih tem drugim, bolj agresivnim strokam.^{218,219}

V tem obdobju je bilo med geografi veliko idejnih razprav, po mnenju marsikoga celo preveč. V tej idejni praznini, bolje rečeno zmešnjavi, so se začela uveljavljati različna, pogosto povsem oportuna stališča, da je geografija pač vse tisto, kar počno geografi.²²⁰

Slovenski geografi tistega časa so v svojem znanstvenem delu zvečine sprejeli temeljna načela dialektičnega in historičnega materializma. Prednost so namenjali empiričnemu in praktičnemu raziskovanju, pri čemer so, razen redkih izjem, zanemarjali razvoj znanstvene teorije in poglobljanje teoretske misli.²²¹

Soočali so se z nekaterimi dilemami, ki so izhajale iz 19. stoletja, ko se je geografija izoblikovala v sodobno znanstveno vedo. Med njimi so izstopale:²²²

- dualizem oziroma načelno ločeni fizična in družbena (zdaj humana) geografija,
- nerazvitost sinteze, ki bi sicer morala biti temeljna oblika geografske metodologije, a je bila brez izoblikovanih objektivnih kriterijev, in
- čedalje večja razčlenjenost geografije kot odraz splošne specializacije in veljavne klasifikacije znanosti ter posledično pretiranega poudarka na analizi v raziskovalnem delu.

217 Gams, »Stanje«, 9.

218 Vrišer, Igor. »Aplikacija«, 148.

219 Ilešič, »Ob šestdesetletnici«, 6.

220 Vrišer, »Geografske«, 80.

221 Pak, »Nekaj«, 76.

222 Gams, Ivan, Peter Habič, Vladimir Klemenčič, Jurij Kunaver, Avguštin Lah, Darko Radinja in Igor Vrišer. »Razprava o geografiji.« *Geografski vestnik*, 53 (1981), 85–92.

Geografija torej v svojem razvoju ni našla pravega ravnovesja med sicer potrebno specializacijo in posploševanjem ali generalizacijo, v prvi vrsti sintetizacijo znanstveno–raziskovalnih spoznanj.²²³ Geografi so si začeli v čedalje večji meri prisvajati tujo metodologijo in se zato velikokrat soočili s kritiko, da povzemajo tuja dognanja. Pri vsem tem so geografiji tudi njeni najbolj zagrizeni nasprotniki priznavali smisel in pomen, torej naj bi bila veda takšnega značaja vendarle potrebna.

Vse to se je odrazilo v težnji po specializaciji posameznih geografov za preučevanje zgolj določenih pojavov, kar je vodilo k pretirani členitvi vede na geografske specialnosti in v skrajni posledici k pojmovanju geografije kot skupka »*geografskih ved*«. ²²⁴ Ob specializaciji marsikdo ni zmoget zlesti iz svoje »*fizičnogeografske*« ali »*družbenogeografske*« kože, in čeprav je priznaval nujnost povezovanja in upoštevanja obeh sfer, je bila to največkrat le deklarativna gesta. ²²⁵ V fizični geografiji se je precej več pozornosti namenjalo genezi pojavov kot njihovi vlogi, vplivom in učinkom, v družbeni geografiji pa se je nemalokrat upoštevalo le socialne dejavnike in ob tem pozabljalo, da ljudje kot družbeno organizirana skupnost vendarle živijo v nekem naravnem okolju, zato so odvisni tudi od naravnih razmer, virov in možnosti. ²²⁶

Geografi so večino svojih del radi proglašali za geografska, mnoge pa ta problem sploh ni zanimal. To je vodilo k dolgovoznim in neproduktivnim razpravam, kaj je geografsko in kaj ni. Razčiščevanja v glavnem niso prinesla poglobljenih spoznanj, tako da je geografija ostala utesnjena med ključni dilemi: ²²⁷

- kako slediti hitremu razvoju analitičnih ved, ki imajo po zasnovi in obstoječi klasifikaciji znanosti vrsto prednosti že na samem začetku in zato znatno lažje delo kakor tako imenovane sintetične

223 Plut, Dušan. »Geografija in humana ekologija.« *Geografski vestnik*, 58 (1986), 87–95.

224 Vrišer, »Nove«, 3–9.

225 Ilešič, »Nekaj«, 4.

226 Vrišer, »Razmišljanja«, 83–96.

227 Vrišer, »Nove«, 4.

vede, ki skušajo spoznati in razložiti pojave na nov in naši vzgoji tuj način, in

- kako dejansko uresničiti proklamirano kompleksno preučevanje Zemljine površinske sfere, pri čemer naj bi izpostavili povezanost in soodvisnost različnih pojavov, ki ustvarjajo pokrajino.

Ilešič je mlajše kolege dolgo opozarjal na nujnost odločitve, ali se bodo odrekli nadaljnjim skušnjavam in še vnaprej blodili po poteh razkrajajočega dualizma oziroma pluralizma (zagovarjanje tako imenovanega sistema geografskih ved) v geografiji, da vsak zase, bodisi kot posameznik bodisi kot inštitucija, omejujejo svoj interes in delovno vnemo samo na nekatere ožje prvine in probleme realne, kompleksne prostorsko-pokrajinske stvarnosti, s čimer le dopolnjujejo ali celo ponavljajo raziskovalno delo specialnih znanstvenih disciplin, morda le z nekoliko bolj poudarjenim prostorskim vidikom.²²⁸ V znak razumevanja kritike so se kmalu pojavili zapisi o kompleksnosti geografije.²²⁹

Takšno stanje duha se je odrazilo tudi v regionalni geografiji, ki naj bi bila po splošnem mnenju srž geografije²³⁰ in naj bi iz nje prvenstveno izhajala spoznanja, s pomočjo katerih naj bi se oblikovali splošni geografski zakoni.²³¹ Ob tem je prevladalo mnenje, da si v regionalni geografiji ni nujno za vsako ceno prizadevati za nekakšno leksikografsko celovitost in shematičnost. Še več, tudi regionalna geografija naj bi bila usmerjena enkrat v ta in drugič v drug vidik, pri čemer so lahko v ospredju različni problemi in procesi.²³²

Začele so se pojavljati ideje o preprostih ponazorilih, nekakšnih minimalnih tabelaričnih, statističnih in grafičnih kazalnikih, ki bi omogočali natančno merjenje, primerjave med regijami ter hitro prepoznavanje ključnih problemov, odnosov in zvez med pojavi.²³³

228 Ilešič, »Slovenska geografija«, 178.

229 Radinja, Darko. »O kompleksnosti geografije in izven nje.« *Geografski vestnik*, 49 (1977), 25–30.

230 Gams, Ivan. »Regionalna geografija – vrh ali anahronizem metodične geografije.« *Geografski obzornik*, 24/1–2 (1977), 41–45.

231 Vrišer, »Nove«, 5.

232 Vrišer, »Razmišljanja«, 87.

233 Vrišer, Igor. »Zapis o regionalni geografiji.« *Geografski vestnik*, 59 (1987), 127–131.

Statistično-matematične metode, podprte z računalniško obdelavo podatkov, naj bi se v čedalje večji meri uporabljale tudi v preostali geografiji, saj zgoščeno in relativno najbolj natančno podajajo različne znanstvene rezultate.²³⁴

V prizadevanjih po kvantifikaciji geografije so se slovenski geografi oprli na britanskega geografskega teoretika Petra Haggetta (1933–), ki je v svojih delih zagovarjal enotnost geografije in jo označil za »sodobno sintezo«. Haggettov koncept družijo v enoten kompleks brez izrazitih mej ne le fizično in družbeno geografijo, ampak tudi občo in regionalno.²³⁵

Kljub ideološki zmedi so se v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja močno razmahnila prizadevanja slovenskih geografov po enakopravnejšem vključevanju v mednarodno geografsko raziskovalno delo, v katera so bili prej vključeni le redki posamezniki. To je sčasoma povečalo zanimanje za dosežke slovenske geografije v

mednarodnih krogih in se odrazilo v vrsti prispevkov, objavljenih v nemščini, angleščini, poljščini, madžarščini, italijanščini in nekaterih drugih jezikih,²³⁶ še zlasti s področja agrarne in socialne geografije.²³⁷ Tako so slovenski geografi med koncem druge svetovne vojne in osamosvojitvijo Slovenije v tujem znanstvenem tisku objavili kar 480 prispevkov, veliko večino po letu 1962.²³⁸

Slika 12: Fotografija s 4. mednarodnega speleološkega kongresa v Ljubljani leta 1965.²³⁹

234 Vrišer, »Nove«, 7.

235 Ilešič, »Geografija na«, 8.

236 Takratna srbohrvaščina v tistem času še ni bila opredeljena kot tuj jezik.

237 Pak, »Nekaj«, 28.

238 Klemenčič, Vladimir. »Vloga slovenske geografije v mednarodni predstavitvi Slovenije.« *Geografski vestnik*, 67 (1995), 121–126.

239 Gams, Ivan. *Kras v Sloveniji v prostoru in času*. Ljubljana: Založba ZRC, 2003.

Slovenski geografi so organizirali vrsto simpozijev, mnoge z udeležbo jugoslovanskih in tujih strokovnjakov. Leta 1965 je v Postojni, Ljubljani in Dubrovniku potekal četrti mednarodni speleološki kongres (slika 12), najbolj ugledno srečanje dotlej, ki so ga organizirali slovenski geografi. V okviru osmega zborovanja slovenskih geografov na Ravnah na Koroškem leta 1969 je bilo v program prvič vključeno tudi preučevanje zamejske Slovenije. Že leta 1964 je bil v Mariboru prvi jugoslovanski simpozij o agrarni geografiji, v Ljubljani pa so bili izvedeni iniciativni zvezni razgovor o aplikativni geografiji leta 1967, prvi jugoslovanski simpozij o urbani geografiji leta 1970 in jugoslovanski simpozij o kraški terminologiji leta 1971. Organizirana je bila tudi vrsta meddržavnih (slovensko-hrvaški, slovensko-italijanski, jugoslovansko-poljski) in medinštitutskih (na primer Inštituta za geografijo univerze z geografskima inštitutoma v Münchnu in Frankfurtu ob Majni) simpozijev.²⁴⁰

Simpoziji so potrdili širok znanstveni pomen tovrstnega strokovnega komuniciranja, omogočili neposredno soočenje o posameznih vsebinskih področjih in vsaj do neke mere afirmirali slovensko geografijo zunaj naših meja. Prispevki z njih so se praviloma objavljali v posebnih zbornikih.

V tem obdobju je tako v svetovni znanosti kot geografiji prišlo do izrednega razmaha znanstvene publicistike, pri čemer Slovenija ni bila izjema. K temu je na eni strani pripomoglo znižanje tiskarskih stroškov, kar je omogočilo precej bolj razkošno opremljenost publikacij z barvnimi slikami in fotografijami, na drugi strani pa so se okrepile težnje vse bolj številčnih znanstvenikov, da si z objavljanjem raziskovalnih dosežkov utrdijo oziroma izboljšajo svoj poklicni položaj. Tako sta se pri nas že pred tem uveljavljenemu *Geografskemu vestniku* ter malo prej ustanovljenima *Geografskemu zborniku* in *Geografskemu obzorniku* pridružili znanstveni reviji *Geographica Slovenica*, ki jo je leta 1970 začel izdajati Inštitut za geografijo Univerze, in *Dela*, ki jih od leta 1985 izdaja Oddelek za geografijo.²⁴¹

240 Pak, »Nekaj«, 78–79.

241 Vrišer, »Geografske«, 81.

Kljub temu je bila pomembna značilnost tega odboja tako imenovana »elaboratomanija«, to je pisanje tipkopisov, s katerimi se je zadostilo naročniku, dvojniki pa so končali na internih knjižničnih policah in v predalih avtorjev. Krog njihovih uporabnikov je bil majhen, zato jih »smemo označili za mrtvorojeno dete, vsaj kar zadeva razvoj stroke«.²⁴²

Družba neko vedo v precejšnji meri ceni po njenih reprezentativnih in preglednih znanstvenih delih. Čeprav se je tretja generacija resno lotila tako nacionalnega atlasa, posodobljene regionalnogeografske monografije in terminološkega slovarja, so njena prizadevanja obstala na pol poti ali celo v začetni, konceptualni fazi. Nekateri so neuspešnost pri tem pripisali inštitutski razdeljenosti in posledičnemu neobvladovanju skupinskega dela, to je bilo prej izjema kot pravilo tudi znotraj posameznih ustanov, ter le deloma neustrezni raziskovalni politiki.²⁴³

Pa vendar je v tem obdobju nastalo več za slovensko geografijo pomembnih regionalnih monografskih knjižnih del, v katerih so avtorji praviloma objavili poglobitve svojih disertacij. Tako sta leta 1959 Ivan Gams in Vladimir Klemenčič objavila publikaciji o razvoju kulturne pokrajine v Pohorskem Podravju²⁴⁴ ter gospodarski geografiji pokrajine med Snežnikom in Slavnikom,²⁴⁵ leta 1965 sta izšli deli Avgušтина Laha (1924–2011)²⁴⁶ o urejanju in gospodarskem izkoriščanju Ljubljanskega barja^{247,248} in Julija Titla (1914–2014)²⁴⁹ o socialnogeografskih problemih na podeželju slovenske Istre²⁵⁰ (pozneje se je ukvarjal še s

242 Gams, »Stanje«, 17 in 13.

243 Gams, »Stanje«, 17.

244 Gams, Ivan. *Pohorsko Podravje: razvoj kulturne pokrajine = Pohorsko Podravje: développement du paysage culturel*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1959.

245 Klemenčič, Vladimir. *Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom: gospodarska geografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1959.

246 Špes, Metka. »Ob smrti dr. Avgušтина Laha.« *Geografski vestnik*, 82/2 (2010), 126–128.

247 Lah, Avguštin. *Ljubljansko Barje: problemi urejevanja in gospodarskega izkoriščanja v obdobju 1945–1961*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1965.

248 Pozneje se je Lah ukvarjal predvsem z varstvom okolja.

249 Natek, Milan. »V spomin Juliju Titlu.« *Geografski vestnik*, 86/1 (2014), 89–91.

250 Titl, Julij. *Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju*. Koper: Lipa, 1965.

toponomastiko), leta 1966 je izšlo delo Draga Mezeta (1926–2003)²⁵¹ o geomorfološkem razvoju Zgornje Savinjske doline²⁵² (pozneje se je ukvarjal predvsem s samotnimi kmetijami), leta 1967 delo Jakoba Medveda²⁵³ o socialnogeografskem razvoju Mežiške doline,²⁵⁴ leto zatem publikaciji Boruta Belca (1931–)²⁵⁵ o agrarni geografiji Ljutomersko–Ormoških goric²⁵⁶ in Petra Habiča (1934–1998)²⁵⁷ o kraškem svetu med Idrijco in Vipavo²⁵⁸ ter leta 1969 po dolžini s knjižnim delom primerljiv članek Mirka Paka²⁵⁹ o družbenogeografskem razvoju zgornjega dela Dravskega polja.²⁶⁰ Leta 1977 je izšla knjiga Mavricija Zgonika (1910–2002)²⁶¹ o razvoju kulturne pokrajine v Dravski dolini,²⁶² v letih 1967, 1975, 1982 in 1985 pa je svoj monografski »četverček« o Vinorodnih Halozah,²⁶³ Ptujskem polju,²⁶⁴ Gozdnatih Halozah²⁶⁵ in

251 Natek, Milan. »Dr. Dragu Mezetu v spomin.« *Geografski vestnik*, 75/2 (2003), 128–132.

252 Meze, Drago. *Gornja Savinjska dolina: nova dognanja o geomorfološkem razvoju pokrajine = La vallée supérieure de la Savinja: nouvelles constatations dans le développement géomorphologique de la région*. Dela 10. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1966.

253 Klemenčič, Vladimir. »V spomin pokojnemu Jakobu Medvedu.« *Geografski vestnik*, 51 (1979), 210–212.

254 Medved, Jakob. *Mežiška dolina: socialnogeografski razvoj zadnjih sto let*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.

255 Kert, Božidar in Ludvik Olas. »Borut Belec – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 73/1 (2001), 101–102.

256 Belec, Borut. *Ljutomersko–ormoške gorice: agrarna geografija*. Maribor: Obzorja, 1968.

257 Kranjc, Andrej. »Prispevek Petra Habiča k poznavanju hidrologije krasa.« *Geografski vestnik*, 71 (1999), 176–180.

258 Habič, Peter. *Kraški svet med Idrijco in Vipavo: prispevek k poznavanju razvoja kraškega reliefa = The Karstic region between the Idrijca and Vipava rivers: a contribution to the study of development of the Karst relief*. Dela 11. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1968.

259 Rebernik, Dejan. »Mirko Pak – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 78/2 (2006), 132–133.

260 Pak, Mirko. »Družbeno geografski razvoj Zgornjega Dravskega polja.« *Geografski zbornik*, 11 (1969), 283–402.

261 Natek, Milan. »Mavricij Zgonik – devetdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 72/2 (2000), 85–87.

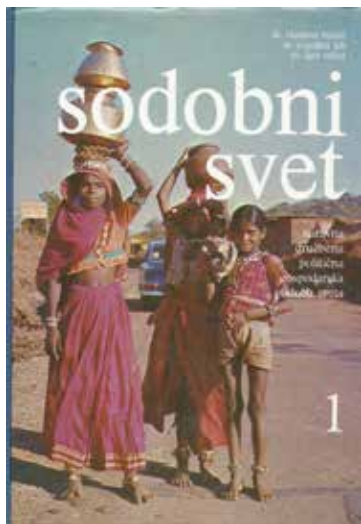
262 Zgonik, Mavricij. *Dravska dolina, novejši razvoj kulturne pokrajine*. Maribor: Obzorja, 1977.

263 Bračič, Vladimir. *Vinorodne Haloze: socialno–geografski problemi s posebnim ozirom na viničarstvo*. Maribor: Obzorja, 1967.

264 Bračič, Vladimir. *Ptujsko polje: historično socialnogeografska študija*. Maribor: Obzorja, 1975.

265 Bračič, Vladimir. *Gozdne Haloze: socialnogeografska študija*. Maribor: Obzorja, 1982.

Dravinjskih goricah s Podpohorskimi goricami²⁶⁶ zaokrožil Vladimir Bračič (1919–1996).²⁶⁷

Slika 13: Naslovnica prvega dela knjige *Sodobni svet*.

V tem času so izšli tudi izvrsten Ilišičev učbenik *Obča geografija*,²⁶⁸ Vrišerjev univerzitetni učbenik *Uvod v geografijo*,²⁶⁹ ki je med letoma 1969 in 2002 doživel kar sedem izdaj in bil nepogrešljiv spremljevalec številnih generacij študentov geografije, Lahovo in Vrišerjevo poljudnoznanstveno delo in hkrati univerzitetni učbenik v dveh knjigah *Sodobni svet*^{270,271,272} (slika 13)

ter Vrišerjeva znanstvena monografija in obenem univerzitetni učbenik *Regionalno planiranje*.²⁷³ V povezavi z zadnjim velja omeniti, da so nekateri geografi sodelovali pri izdaji prvega regionalno–prostorskega plana za območje SR Slovenije.^{274,275} Spregledati ne smemo niti

266 Bračič, Vladimir: *Dravinjske gorice s Podpohorskimi goricami: družbenogeografska študija*. Maribor: Obzorja, 1985.

267 Vrišer, Igor. »Ob sedemdesetletnici profesorja dr. Vladimira Bračiča.« *Geografski vestnik*, 61 (1989), 198–200.

268 Ilišič, *Obča geografija*.

269 Vrišer, Igor. *Uvod v geografijo: osnove geografskega dela*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1969.

270 Lah, Avguštin in Igor Vrišer. *Sodobni svet: družbena geografija. 1, Svetovno prebivalstvo*. Maribor: Obzorja, 1969.

271 Lah, Avguštin in Igor Vrišer. *Sodobni svet: družbena geografija. 2, Svetovno gospodarstvo*. Maribor: Obzorja, 1969.

272 V ponatisu *Sodobnega sveta* leta 1983 se je avtorjema pridružil Vladimir Bračič.

273 Vrišer, Igor. *Regionalno planiranje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.

274 *Regionalni prostorski plan za območje SR Slovenije: stanje v prostoru in razvojne težnje*, ur. Matjaž Jeršič in Peter Svetik. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za regionalno prostorsko planiranje, 1973.

275 Klemenčič, »O Vrišerjevih«, 98–99.

Vrišerjevih univerzitetnih učbenikov *Urbana geografija*²⁷⁶ in *Agrarna geografija*²⁷⁷ ter Gamsovega univerzitetnega učbenika *Osnove pokrajinske ekologije*.²⁷⁸

V fizični geografiji se je znanstveno publiciranje zunaj periodike osredotočilo na kras in kraške pojave. Leta 1973 je izšla pomembna knjižica *Slovenska kraška terminologija*,²⁷⁹ vrh, lahko bi rekli kar celotne geografske publicistike obdobja tretje generacije, pa zagotovo predstavlja leto mlajša monografija *Kras*,²⁸⁰ ki jo je avtor Ivan Gams izpopolnjeval in z nekoliko spremenjenim naslovom skoraj tri desetletja pozneje izdal v precej bolj razkošni obliki.²⁸¹

Mnoga prej naštetá dela imajo poljudnoznanstveni značaj, za katerega je značilno, da »se pisci trudijo tudi zapletene stvari povedati čim bolj preprosto in jasno«. ^{282,283} Vrišer je sicer potožil, da naraščanju slovenske geografske znanstvene publicistike v tem obdobju ni sledilo tudi objavljáanje poljudnoznanstvenih del,²⁸⁴ kar le deloma drži, na kar ga je opozoril Vladimir Klemenčič.²⁸⁵ Med drobnimi tovrstnimi deli lahko izpostavimo knjižici *Naš alpski svet*²⁸⁶ in *Ob bregovih Soče*²⁸⁷ izpod peresa v prvi vrsti geomorfologa, didaktika in historičnega geografa

276 Vrišer, Igor. *Urbana geografija*. Ljubljana: Interdisciplinarni podiplomski študij prostorskega in urbanističnega planiranja pri Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo; Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 1984.

277 Vrišer, Igor. *Agrarna geografija*. Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 1995.

278 Gams, Ivan. *Osnove pokrajinske ekologije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986.

279 *Slovenska kraška terminologija*, ur. Ivan Gams v sodelovanju z Jurijem Kunaverjem in Darkom Radinjo. Ljubljana: Katedra za fizično geografijo Oddelka za geografijo Filozofske fakultete, 1973.

280 Gams, Ivan. *Kras: zgodovinski, naravoslovni in geografski oris*. Ljubljana: Slovenska matica, 1974.

281 Gams. *Kras*, 27.

282 Toporišič, Jože. *Slovenska slovnica*, 4., prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja, 2000, 29.

283 Pri potrebnosti poljudnoznanstvenega pisanja lahko razlikujemo več vidikov (Natek, 2013, 199–200): seznanjanje širšega kroga ljudi z ugotovitvami znanosti, spodbujáanje zanimanja ljudi za določeno temo in s tem tudi njihovo vzgajáanje, prenos znanstvenih terminov iz lastnega ali tujih jezikov v splošno rabo ter vključeváanje javnosti v odločáanje o pomembnih družbenih vprašanjih.

284 Vrišer, »Geografske«, 81–82.

285 Klemenčič, »O Vrišerjevih«, 96–97 in 100–101.

286 Kunaver, Jurij. *Naš alpski svet*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979.

287 Kunaver, Jurij. *Ob bregovih Soče*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.

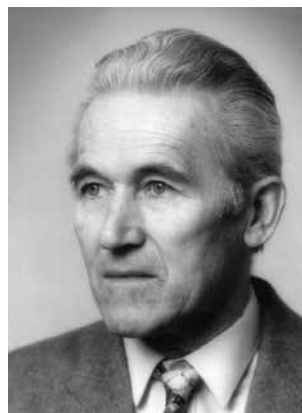
Jurija Kunaverja (1933–),²⁸⁸ sem lahko prištejemo vse štiri knjige Krajevnega leksikona Slovenije, ki smo jih zaradi pripadnosti urednika drugi generaciji slovenskih geografov obravnavali že v prejšnjem poglavju, pa tudi *Veliki atlas sveta*,²⁸⁹ prvi sodobni in po Cigaletovem *Atlantu* šele drugi nešolski atlas v slovenskem jeziku.

V njem sta urednik, geograf Jakob Medved in jezikoslovec Janko Moder (1914–2006) morda kar preveč dosledno sledila takrat sprejetim resolucijam konferenc Združenih narodov o standardizaciji zemljepisnih imen glede zmanjševanja števila eksonimov. Strogo sledenje tem načelom s strani geografov je v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja zanetilo resen spor med geografi pod vodstvom Gamsa in jezikoslovci pod vodstvom Jožeta Toporišiča (1926–2014), ki so zagovarjali jezikovno avtonomijo.²⁹⁰ Unesel se je šele z "zlato dobo" slovenske atlasne literature, ki jo je vzpodbudila osamosvojitve Slovenije.²⁹¹

Slika 14: Portret akademika
Ivana Gamsa.

Vir: Arhiv Geografskega inštituta
Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 15: Portret akademika
Igorja Vrišerja.

Vir: Arhiv Geografskega inštituta
Antona Melika ZRC SAZU.

288 Gams, Ivan. »Ob sedemdesetletnici dr. Jurija Kunaverja.« *Geografski vestnik*, 75/1 (2003), 136–137.

289 *Veliki atlas sveta*, ur. Jakob Medved in Borut Ingolič. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.

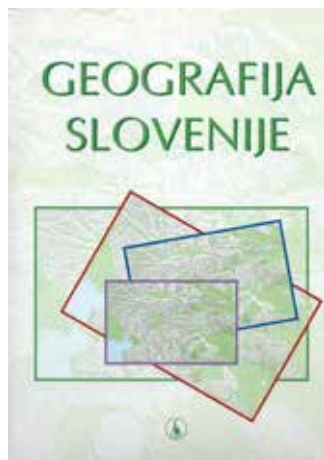
290 Kladnik, Drago. »Tuja zemljepisna imena v slovenskem jeziku: razvojni vidiki in problematika njihove rabe.« Doktorska disertacija, Ljubljana: Filozofska fakulteta UL, 2006, 31–40.

291 Kladnik, »Slovenian«, 237–249.

Iz pregleda publicističnih dosežkov tretje generacije je razvidno, da sta bila njena najvidnejša predstavnika Ivan Gams (slika 14) in Igor Vrišer (slika 15), oba tudi člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Prvi je njen izredni član postal leta 1978 in redni 1985, drugi pa izredni leta 1987 in redni leta 1993. Oba sta poleg monografij ter učbenikov doma in v tujini objavila vrsto znanstvenih člankov²⁹² in drugih prispevkov, kot mentorja vzgojila večje število doktorjev ter magistrstov znanosti in pomembne sledi zapustila tudi z uredniškim delom. Njuno najpomembnejše skupno delo je že v uvodu v to poglavje omenjena monografija *Geografija Slovenije*²⁹³ (slika 16).

Slika 16: Naslovnica monografije *Geografija Slovenije*.

Sicer so bila glavna področja Gamsovega izjemno razvejenega raziskovanja krasoslovje in speleologija (slika 17),²⁹⁴ fizična geografija s poudarkom na geomorfologiji, klimatogeografiji in hidrogeografiji, pokrajinska ekologija, naravne nesreče,²⁹⁵ regionalna geografija in regionalizacije²⁹⁶ ter terminologija in zemljepisna imena.²⁹⁷ Kljub vsestranskemu udejstvovanju se je Gams vendarle prvenstveno uveljavil

292 Gams ima v informacijskem sistemu SICRIS zavedenih kar 174 znanstvenih člankov, Vrišer pa 68.

293 *Geografija Slovenije*, ur. Ivan Gams in Igor Vrišer. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.

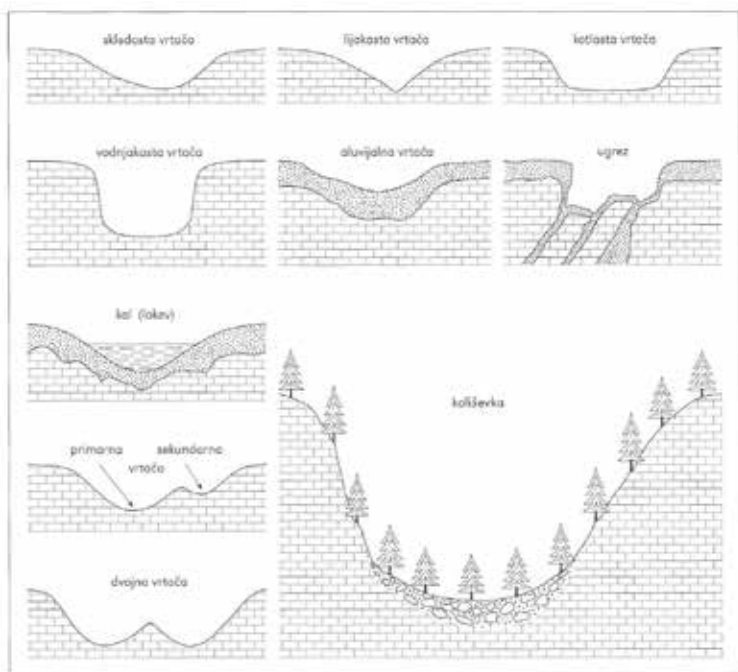
294 Kranjc, Andrej. »Ivan Gams – karstologist = Ivan Gams – krasoslovec.« *Acta geographica Slovenica*, 53/1 (2013), 9–21.

295 Zorn, Matija in Blaž Komac. »Contribution of Ivan Gams to Slovenian physical geography and geography of natural hazards = Prispevek Ivana Gamsa k slovenski fizični geografiji in geografiji naravnih nesreč.« *Acta geographica Slovenica*, 53/1 (2013), 23–41.

296 Perko, Drago. »Contribution of Ivan Gams to Slovenia's regional geography and regionalization = Prispevek Ivana Gamsa k regionalni geografiji in regionalizacijam Slovenije.« *Acta geographica Slovenica*, 53/2 (2013), 241–256.

297 Kladnik, Drago. »Ivan Gams – terminologist, encyclopedist, biographer, and more = Ivan Gams – terminolog, encikloped, biograf in še kaj.« *Acta geographica Slovenica*, 53/2 (2013), 215–240.

kot fizični geograf, medtem ko je Vrišerjevo primarno raziskovalno področje družbena geografija.^{298,299} Znotraj nje lahko izpostavimo socialno in gospodarsko geografijo (agrarna in industrijska geografija), urbano geografijo, geografijo naselij in centralna naselja. Poglobljeno se je ukvarjal tudi s teorijo geografije in regionalnim planiranjem³⁰⁰ kot posebnim interdisciplinarnim področjem.

Sl. 136 Imena in oblike vrtač.

Slika 17: Prikaz tipov vrtač in njihovih poimenovanj v Gamsovi monografiji *Kras v Sloveniji v prostoru v času*.

298 Kranjc, Andrej. »Igor Vrišer (1930–1913).« *Letopis SAZU*, 64 (2014), 223–226.

299 Topole, Maja. »Vrišer, Igor«. Prispevek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, januar 2017.

300 Černe, Andrej. »Akademik prof. dr. Igor Vrišer – utemeljitelj slovenske geografske regionalno planerske šole.« *Geografski vestnik*, 85/1 (2013), 105–108.

Ob Gamsu in Vrišerju je tretjo generacijo slovenskih geografov še najbolj zaznamoval neumorni motivator Vladimir Klemenčič,^{301,302} ki je zaradi mednarodne prodornosti kot eden prvih slovenskih znanstvenikov leta 1992 prejel laskavo državno priznanje ambasador Republike Slovenije v znanosti.^{303,304} Velja za utemeljitelja socialne in politične geografije v Sloveniji, pri čemer je še najbolj poglobljeno raziskoval slovensko podeželje, prebivalstvo in poselitev, obmejna območja, narodne manjšine, še posebej Slovence na avstrijskem Koroškem,³⁰⁵ ter slovensko izseljenstvo.

Poleg že prej omenjenih so ustvarjalnost tretje generacije slovenskih geografov pomembneje zaznamovali geomorfolog Milan Šifrer (1928–2016),³⁰⁶ geomorfolog, hidrogeograf in okoljevarstvenik Darko Radinja (1927–2016),³⁰⁷ klimatogeografi Danilo Furlan (1913–2003),³⁰⁸ Janko Pučnik (1916–1982)^{309,310} in France Bernot (1923–2002),³¹¹ hidrogeograf Marko Kolbezen (1932–),³¹² pedogeograf in fitogeograf Franc Lovrenčak

301 Zupančič, Jernej. »In memoriam: prof. dr. Vladimir Klemenčič (10. 7. 1926–27. 5. 2013).« *Geografski vestnik*, 85/1 (2013), 108–110.

302 Repolusk, Peter. »Klemenčič, Vladimir«. Prispevek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, december 2016.

303 Seznam ambasadorjev Republike Slovenije v znanosti. Dosegljivo na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Seznam_ambasadorjev_Republike_Slovenije_v_znanosti (dostop: marec 2018).

304 Kranjc, Andrej. »Prof. dr. Vladimir Klemenčič – Ambasador Republike Slovenije v znanosti.« *Geografski vestnik*, 64 (1992) 247.

305 Klemenčič, Matjaž in Vladimir Klemenčič. *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni: (izbrana poglavja)*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2006.

306 Gabrovec, Matej in Mauro Hrvatin. »V spomin Milanu Šifrerju.« *Geografski vestnik*, 88/1 (2016), 153–154.

307 Plut, Dušan. »Prof. dr. Darko Radinja (11. 1. 1927–9. 12. 2016).« *Dela*, 46 (2016), 183–185.

308 Ogrin, Darko. »Ob smrti dr. Danila Furlana.« *Geografski vestnik*, 75/1 (2003), 130–132.

309 Borko, Miran. »Ob smrti prof. Janka Pučnika (1916–1982).« *Geografski vestnik*, 54 (1982), 140–141.

310 Pučnik, Janko. *Velika knjiga o vremenu*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.

311 Lovrenčak, Franc. »Dr. France Bernot – sedemdesetletnik. « *Geografski vestnik*, 65 (1993), 186–187.

312 Natek, Milan. »Marko Kolbezen – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 74/1 (2002), 117–118.

(1940–),^{313,314,315} regionalni geograf, ki se je ukvarjal tudi s toponomastiko, Anton Sore (1925–2015),³¹⁶ regionalni geograf in pomemben urednik Bela Sever (1936–2004),³¹⁷ vsestranski družbeni geografi Marjan Žagar (1920–1980),³¹⁸ Božidar Kert (1928–),³¹⁹ Ludvik Olas (1930–2002)³²⁰ in Milan Natek (1933–),³²¹ preučevalec planinskega pašništva in kulturne pokrajine v slovenskih Alpah Metod Vojvoda (1937–),³²² preučevalec geografije turizma in rekreacije ter prostorski planer Matjaž Jeršič (1934–),^{323,324} prostorski planer Vladimir Kokole (1925–1993),³²⁵ regionalni planer Andrej Briški (1930),³²⁶ regionalna ter prostorska planerja Lojze Gosar (1932–2014)³²⁷ in Pavle Mihevc (1936–),³²⁸ ekonomski geograf Vincenc/ Cene Malovrh (1915–2000),³²⁹ specialni didaktik Slavko Brinovec (1936–),^{330,331} drugi vodja Zemljepisnega muzeja in pisec o vremenu Mirko Bogić (1916–2016),³³² kartograf Marko Žerovnik (1932–)³³³ in publicist

313 Repe, Blaž. »dr. Franc Lovrenčak, redni profesor v pokoju – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 83/2 (2011), 105–113.

314 Lovrenčak, Franc. *Pedogeografija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 1994.

315 Lovrenčak, Franc. *Osnove biogeografije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2003.

316 Natek, Milan. »Prof. dr. Anton Sore.« *Geografski vestnik*, 67 (1995), 197–201.

317 Natek, Milan. »Beli Severju v spomin.« *Geografski vestnik*, 76/1 (2003), 107–109.

318 Gams, Ivan. »Univ. prof. dr. Marjan Žagar – šestdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 52 (1980), 205–207.

319 Olas, Ludvik. »Prof. dr. Božidar Kert – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 70 (1998), 230–232.

320 Kert, Božidar. »Ludvik Olas – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 72/2 (2000), 87–89.

321 Gabrovec, Matej. »Milan Natek – osemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 85/1 (2013), 111–112.

322 Kunaver, Jurij. »Dr. Metod Vojvoda – šestdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 69 (1997), 231–234.

323 Cigale, Dejan. »Osemdeset let prof. dr. Matjaža Jeršiča.« *Dela*, 42 (2014), 153–154.

324 Jeršič, Matjaž. *Turistična geografija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 1985.

325 Vrišer, Igor. »Dr. Vladimir Kokole – šestdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 57 (1985), 107–109.

326 Vrišer, Igor. »Andrej Briški – šestdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 62 (1990), 177–179.

327 Kladnik, Drago. »V spomin Lojzetu Gosarju (22. avgust 1932–14. januar 2014).« *Geografski vestnik*, 87/1 (2015), 147–150.

328 Gosar, Lojze. »Pavle Mihevc – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 78/2 (2006), 127–128.

329 Vrišer, Igor. »Ob osemdesetletnici dr. Vincenca Malovrha.« *Geografski vestnik*, 67 (1995), 195–197.

330 Brinovec, Slavko. *Kako poučevati geografijo: didaktika pouka*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2004.

331 Kunaver, Jurij. »Slavko Brinovec – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 78/1 (2006), 112–115.

332 Kunaver, Jurij. »V spomin Mirku Bogiću (1916–2016).« *Geografski vestnik*, 89/1 (2017), 139–143.

333 Natek, Milan. »Dr. Marko Žerovnik – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 74/1 (2002), 116–117.

Peter Ficko (1936–).^{334,335} V tretjo generacijo slovenskih geografov spadata tudi zamejski geograf in narodni buditelj Beneških Slovencev Viljem Černo (1937–2017)³³⁶ ter geografski izseljenec v Združene države Amerike Jože Velikonja (1923–2015),³³⁷ ki je pečat odtisnil predvsem v socialni geografiji in didaktiki geografskega pouka.

Na kratko si pogledajmo še takratni razvoj slovenske kartografije, ki se je že povsem institucionalizirala. Vodilni kartografski ustanovi Geodetski zavod Slovenije ter Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo FGZ sta bili zadolženi predvsem za izdelavo sodobno zasnovanih in tehnično izpopolnjenih temeljnih topografskih načrtov v merilih 1 : 5000 in v gorskem svetu 1 : 10.000, občinskih, turističnih in planinskih zemljevidov v merilu 1 : 50.000, avtokart, zemljevidov mest, ortofotokart ter letalskih posnetkov. V Kartografskem zavodu Geografskega inštituta ZRC SAZU so se izdelovali večinoma tematski zemljevidi. Vse tri ustanove so med drugim pripravile tudi številne zemljevide za *Enciklopedijo Slovenije* (1987–2002) in druge publikacije. Njihovi raziskovalci svoje znanstvene dosežke objavljajo v znanstveni reviji *Geodetski vestnik*, ki od leta 1956 izhaja štirikrat letno.³³⁸ Leta 1985 je izšel *Atlas Slovenije*³³⁹ (slika 18) z enotnim merilom zemljevidov 1 : 50.000, ki so pokrili celotno slovensko ozemlje. Kljub nakladi 60.000 izvodov so ga zaradi izjemnega zanimanja ponatisnili že v letih 1986 in 1987.

334 Ficko, Peter. Šaleški biografski leksikon. Dosegljivo na: <http://www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=39> (dostop: marec 2018).

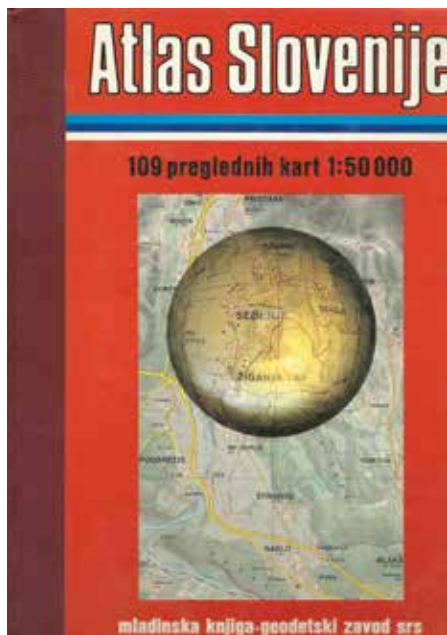
335 Ficko, Peter. *Kamniške in Savinjske Alpe: planinski vodnik*. Ljubljana: Planinska založba pri Planinski zvezi Slovenije, 1973.

336 Pipan, Primož. »Černo, Viljem«. Prispevek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, julij 2017.

337 Gosar, Anton. »Ob sedemdesetletnici univerzitetnega profesorja Jožeta Velikonje.« *Geografski vestnik*, 65 (1993), 183–186.

338 Fridl, »Oris«, 51.

339 *Atlas Slovenije*, ur. Vili Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga, Geodetski zavod SR Slovenije, 1985.

Slika 18: Naslovnica prve izdaje knjižne
uspešnice *Atlas Slovenije* iz leta 1985.

Slovenski potopis tega obdobja so pomembneje zaznamovali novinar Miran Ogrin (1914–1985), ki je obredel tako rekoč ves svet in popotne vtise bralcem posredoval v kar sedmih knjigah, slikar Jože Ciuha (1924–2015) s knjigama *Okameneli smehljaj* o Burmi (1963) in *Pogovori s tišino* o Južni

Ameriki (1967), pisatelj Anton Ingolič (1907–1992) s knjigama *Pri naših v Ameriki* (1964) in *Sibirska srečanja* (1966), psiholog Vid Pečjak (1929–2016), ki je svoje vtise in doživetja strnil v knjigi *Ameriške razglednice* (1970), novinar Zoran Jerin (1925–2005) s knjigo *Himalaja, rad te imam* (1978) in, po izobrazbi geograf, sicer pa novinar Marjan Raztresen (1936–) s knjigo *Kruta gora: jugoslovanski vzpon na Mount Everest* (1979).³⁴⁰

³⁴⁰ Lah, Andrijan. »Slovenski potopis: (Po sledovih razstave v Slovanski knjižnici).« *Jezik in slovstvo*, 29/5 (1984), 163–171.

SKLEP

Z razpadom avstro-ogrske monarhije ter vključitvijo glavnine Slovencev v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, so se razmere za razvoj slovenske geografije korenito spremenile. Znašla se je pred novimi izzivi, med katerimi so bili v ospredju temeljito raziskati ožjo in širšo domovino v novonastalih razmerah, organizirati pedagoško in raziskovalno delo, ju vpeti v mednarodne tokove ter vzpodbuditi publicistično dejavnost.

Po prvi svetovni vojni se je geografska znanost v vodilnih evropskih državah odmaknila od tradicionalnega pojmovanja geografije kot vede o zemeljski obli in spoznavanju zemeljskega površja ter odkrivanju neznanih ali malo znanih predelov in njihovem enciklopedičnem opisovanju. Geografski raziskovalni cilji so se preusmerili k preučevanju medsebojnih vzročnih, in funkcijskih zvez med različnimi pokrajinskimi prvinami in procesi, ki sestavljajo in preoblikujejo prostorsko-pokrajinsko stvarnost, še posebno zvez in medsebojnih učinkovanj med naravo in družbo. Prej prevladujoče opisovanje je nadomestilo znanstveno razglabljanje o problemih. Ob tem se je zaostriло vprašanje dualizma, katerega alternativa je bila kompleksna obravnava prostorsko-pokrajinske stvarnosti kot celote.

V slovenski geografiji je bil v tem obdobju dualizem komaj zaznaven, saj so se takrat še redki raziskovalno usmerjeni geografi praviloma ukvarjali s celotnim, tako naravnim kot družbenim raziskovalnim spektrom.

V razvoju slovenske geografije lahko čas med svetovnima vojnama razčlenimo v dve obdobji. Prvo, tako imenovano ustanovitveno obdobje (trajalo je do leta 1928), je bilo še močno v znaku tradicionalnih tokov, ki so prihajali v glavnem z območja Srednje Evrope. Drugo obdobje je bilo izrazito v znaku pobud prvega slovenskega geografskega akademika Antona Melika in njegove številčno sicer skromne »šole«.

Razvoj je že po dobrih dveh desetletjih prekinila druga svetovna vojna. Šele po njej je slovenska geografija kot ena najmlajših nacionalnih ved pridobila širše možnosti za organizacijski, študijski in vsebinski razmah, vendar je vse do pričetka šestdesetih let prejšnjega stoletja organizacijski okvir za geografijo na univerzi ostal dokaj skromen. Celotno obdobje med letoma 1919 in 1960 so zaznamovali še vedno maloštevilni pripadniki druge generacije slovenskih geografov.

Leti 1960 in 1961 pomenita izrazit mejnik v razvoju slovenske geografije. Takrat je bil dotedanji Geografski inštitut umeščen v okvir Filozofske fakultete kot njen Oddelek za geografijo, s čimer se je matična geografska enota kadrovsko postopoma močno okrepila. Leta 1961 je bil ustanovljen Inštitut za geografijo, leto pozneje pa v okviru novonastale Pedagoške akademije Univerze v Mariboru Oddelek za geografijo.

S tem sta se močno okrepila izobraževanje bodočih geografov in znanstvenoraziskovalno delo, pojavile pa so se posledice organizacijske razdrobljenosti, ki so v znatni meri okrepile težnje k dualizmu. Geografsko raziskovanje se je od podedovanih sestavin fizičnega in družbenega okolja preusmerilo k obravnavanju recentnih pojavov in procesov. Slovenska geografija je v obdobju tretje generacije geografov doživela hiter vzpon, kar dokazuje veliko število opravljenih raziskav in publiciranih znanstvenih del. Močno se je povečalo tudi število geografov, ki so izvajali aplikativne raziskave.

Ob raziskovalnem delu so slovenski geografi sproti odkrivali in analizirali razvojne probleme, ki jih je praksa zaradi slabe povezanosti z znanostjo običajno zaznala mnogo pozneje, navadno šele takrat, ko so zaradi nastale škode ali razvojnih težav problemi postali splošno aktualni. Opozarjali so na primer na onesnaževanje okolja, odseljevanje prebivalstva in razkrajanje kulturne pokrajine na obsežnih območjih Slovenije. Razkrivali so tudi izjemno občutljivost in ranljivost kraškega površja in podzemlja.

V tem obdobju je prišlo do izrednega razmaha znanstvene publicistike. Že uveljavljeni reviji *Geografski vestnik* ter mlajšima

Geografskemu zborniku in Geografskemu obzorniku sta se pridružili reviji *Geographica Slovenica* in *Dela*.

Novo prelomnico v razvoju slovenske geografije pomeni osamosvojitve Slovenije leta 1991, ki je domoznanski vedi, kakršna je geografija, prinesla nove priložnosti in izzive. Teh so se najbolj zavzeto lotili pripadniki četrte generacije slovenskih geografov, o čemer poročamo v tretjem, zadnjem delu članka.

VIRI IN LITERATURA

- Atlas Slovenije, ur. Vili Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga, Geodetski zavod SR Slovenije, 1985.
- Badjura, Rudolf. Ljudska geografija: terensko izrazoslovje. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1953.
- Badjura, Rudolf. Ljudska geografija: terensko izrazoslovje. Del 2, Rešeto umetnih in ljudskih zemljepisnih izrazov. Ljubljana: samozaložba, 1957.
- Badjura, Rudolf. Na Triglav, v kraljestvo Zlatorogovo! Ljubljana: H. Badiura, 1913.
- Badjura, Rudolf. »Slovensko in nemško geografsko sedlo.« Geografski vestnik, 22 (1950), 138–170.
- Badjura, Rudolf. Sto izletov po Gorenjskem, Dolenjskem, Notranjskem: Ljubljana: samozaložba, 1930.
- Belec, Borut. Ljutomersko-ormoške gorice: agrarna geografija. Maribor: Obzorja, 1968.
- Blaznik, Pavle. »Bitenj.« Geografski vestnik, 4 (1928), 3–66.
- Blaznik, Pavle. »Posestne razmere v Selški dolini.« Geografski vestnik, 10 (1934), 88–98.
- Bohinec, Valter. »K morfologiji in glaciologiji rateške pokrajine.« Geografski vestnik, 11 (1935), 100–132.
- Bohinec, Valter. »Ljubljanska mestna aglomeracija in njena antropogeografska meja.« Geografski vestnik, 2/1 (1926), 22–35.
- Bohinec, Valter. »Nil in dežela Egipčanov. Del 1: Narava.« Svet: slovenska poljudnoznanstvena knjižica, 1/6 (1944), 129 strani.
- Bohinec, Valter. »Po vaseh in mestih Slovenske Istre.« Turistični vestnik, 3 (1956), 89–104.
- Bohinec, Valter. »Postglacialno Korénško jezero.« Geografski vestnik, 14 (1938), 98–106.
- Bohinec, Valter. »Profesorju Oskarju Reyi v spomin.« Geografski vestnik, 52 (1980), 208–209.
- Bohinec, Valter. »Razvoj geografije v Slovencih.« Geografski vestnik, 1/1 (1925), 1–24.
- Bohinec, Valter. Slovenske dežele na zemljevidih od 16. do 18. stoletja. Ljubljana: Cankarjeva založba, Trubarjev antikvariat, 1969.
- Bohinec, Valter. »Županova jama.« Geografski vestnik, 2/4 (1927), 156–168.
- Bohinec, Valter in Roman Savnik. »Kako je nastalo geografsko društvo Slovenije.« Geografski vestnik, 44 (1972), 161–165.
- Borko, Miran. »Ob smrti prof. Janka Pučnika (1916–1982).« Geografski vestnik, 54 (1982), 140–141.
- Bračič, Vladimir. Vinorodne Haloze: socialno-geografski problemi s posebnim ozirom na viničarstvo. Maribor: Obzorja, 1967.
- Bračič, Vladimir. Ptujsko polje: historično socialnogeografska študija. Maribor: Obzorja, 1975.
- Bračič, Vladimir. Gozdnote Haloze: socialnogeografska študija. Maribor: Obzorja, 1982.

Bračič, Vladimir. Dravinjske gorice s Podpohorskimi goricami: družbenogeografska študija. Maribor: Obzorja, 1985.

Brinovec, Slavko. Kako poučevati geografijo: didaktika pouka. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2004.

Capuder, Karl. Naša država: zemljepisni pregled s statističnimi tabelami. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1919.

Cigale, Dejan. »Osemdeset let prof. dr. Matjaža Jeršiča.« Dela, 42 (2014), 153–154.

Čerček, Edvard. »Planine v južnih Kamniških Alpah.« Geografski vestnik, 20–21 (1948–1949), 37–85.

Černe, Andrej. »Akademik prof. dr. Igor Vrišer – utemeljitelj slovenske geografske regionalno planerske šole.« Geografski vestnik, 85/1 (2013), 105–108.

Fajgelj, Vlado. »Planine v vzhodnem delu Savinjskih Alp.« Geografski vestnik, 25 (1953), 123–166.

Ficko, Peter. Kamniške in Savinjske Alpe: planinski vodnik. Ljubljana: Planinska založba pri Planinski zvezi Slovenije, 1973.

Ficko, Peter. Šaleški biografski leksikon. Dosegljivo na: <http://www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=39> (dostop: marec 2018).

Fridl, Jerneja. »Oris razvoja kartografije in geografije.« V: Geografski atlas Slovenije: država v prostoru in času, ur. Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko in Aleš Pogačnik, 50–51. Ljubljana: DZS, 1998.

Gabrovec, Matej. »Milan Natek – osemdesetletnik.« Geografski vestnik, 85/1 (2013), 111–112.

Gabrovec, Matej in Mauro Hrvatin. »V spomin Milanu Šiferju.« Geografski vestnik, 88/1 (2016), 153–154.

Gams, Ivan. Kras v Sloveniji v prostoru in času. Ljubljana: Založba ZRC, 2003.

Gams, Ivan. Kras: zgodovinski, naravoslovni in geografski oris. Ljubljana: Slovenska matica, 1974.

Gams, Ivan. »Načrtovanje jugoslovanskega in slovenskega nacionalnega atlasa.« Geografski vestnik, 39 (1967), 163–167.

Gams, Ivan. »O pomenu Antona Melika za slovensko geografijo.« Geografski vestnik, 78/1 (2006), 79–86.

Gams, Ivan. »Ob sedemdesetletnici dr. Jurija Kunaverja.« Geografski vestnik, 75/1 (2003), 136–137.

Gams, Ivan. Osnove pokrajinske ekologije. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986.

Gams, Ivan. Pohorsko Podravje: razvoj kulturne pokrajine = Pohorsko Podravje: développement du paysage culturel. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1959.

Gams, Ivan. »Prof. dr. Valter Bohinec – sedemdesetletnik.« Geografski vestnik, 40 (1968), 173–177.

Gams, Ivan. »Regionalna geografija – vrh ali anahronizem metodične geografije.« Geografski obzornik, 24/1–2 (1977), 41–45.

- Gams, Ivan. »Stanje in perspektive slovenske raziskovalne geografije.« *Geografski vestnik*, 55 (1983), 9–18.
- Gams, Ivan. »Univ. prof. dr. Marjan Žagar – šestdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 52 (1980), 205–207.
- Gams, Ivan, Peter Habič, Vladimir Klemenčič, Jurij Kunaver, Avguštin Lah, Darko Radinja in Igor Vrišer. »Razprava o geografiji.« *Geografski vestnik*, 53 (1981), 85–92.
- Gašperič, Primož. »Cartographic images of Slovenia through time = Kartografske upodobitve Slovenije skozi čas.« *Acta Geographica Slovenica*, 47/2 (2007), 245–273.
- Gavazzi, Artur. »O meteoroloških postajah v Sloveniji.« *Geografski vestnik*, 1/1 (1925), 55–61.
- Geografija Slovenije, ur. Ivan Gams in Igor Vrišer. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.
- Geografski terminološki slovar, ur. Kladnik, Drago, Franc Lovrenčak, Milan Orožen Adamič, Marjeta Humar in Borislava Košmrlj-Levačič. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Geršič, Matjaž, Borut Batagelj, Herman Berčič, Ljudmila Bokal, Aleš Guček, Janez Kavar, Stane Kocutar, Blaž Komac, Zvezdan Marković, Peter Mikša in Blaž Torkar. Rudolf Badjura – življenje in delo. *Geografija Slovenije* 29. Ljubljana: Založba ZRC, 2014.
- Geršič, Matjaž in Blaž Komac. »Geografski opus Rudolfa Badjure.« *Geografski vestnik*, 86/2 (2014), 73–84.
- Gosar, Anton: »Geography in Slovenia.« *Slovene Studies*, 15/1–2 (1993), 197–204.
- Gosar, Anton. »Ob sedemdesetletnici univerzitetnega profesorja Jožeta Velikonje.« *Geografski vestnik*, 65 (1993), 183–186.
- Gosar, Lojze. »Pavle Mihevc – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 78/2 (2006), 127–128.
- Habe, France. »Toplinski odnošaji na izvirih Ljubljanice.« *Geografski vestnik*, 12–13 (1936–1937), 53–61.
- Habič, Peter. Kraški svet med Idrijco in Vipavo: prispevek k poznavanju razvoja kraškega reliefa = The Karstic region between the Idrijca and Vipava rivers: a contribution to the study of development of the Karst relief. Dela 11. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1968.
- Hribar, France, France Habe in Roman Savnik. »Podzemeljski svet Prestranškega in Slavinskega Ravnika.« *Acta carsologica*, 1 (1955), 91–147.
- Ilešič, Svetozar. Die Flurformen Slowenines im Lichte der europäischen Flurforschung. Kallmünz/Regensburg: M. Lassleben, 1959.
- Ilešič, Svetozar. »† Dr. Henrik Tuma.« *Geografski vestnik*, 11 (1935), 189–190.
- Ilešič, Svetozar. »† Dr. Jože Rus (20. 3. 1888–25. 3. 1945).« *Geografski vestnik*, 17/1–4 (1945), 118–120.
- Ilešič, Svetozar. »Geografija na razpotjih.« *Geografski vestnik*, 46 (1974), 3–9.
- Ilešič, Svetozar. »Geografska regionalizacija Jugoslavije.« *Geografski vestnik*, 33 (1961), 3–23.
- Ilešič, Svetozar. Gospodarska geografija sveta. 1: Amerika. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.

Ilešič, Svetozar. Gospodarska geografija sveta. 2: Afrika, Južna Azija, Avstralija z Oceanijo in južnim polarnim svetom. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.

Ilešič, Svetozar. Gospodarska in politična geografija sveta. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1947.

Ilešič, Svetozar. »Klimatska območja Jugoslavije.« Geografski obzornik, 17/3–4 (1970), 4–10.

Ilešič, Svetozar. »Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem.« Geografski vestnik, 9 (1933), 3–94.

Ilešič, Svetozar. »Načelna razglabljanja o geografiji v socialistični Evropi.« Geografski vestnik, 46 (1974), 75–80.

Ilešič, Svetozar. »Nekaj besed ob priliki proslavljanja šestdesetletnice geografskega društva Slovenije.« Geografski vestnik, 55 (1983), 3–7.

Ilešič, Svetozar. »Nekaj smernic v sodobnem morfo-genetskem proučevanju.« Geografski vestnik, 1213 (1936/1937), 114–156.

Ilešič, Svetozar. »Ob sedemdesetletnici profesorja Antona Melika.« Geografski vestnik, 32 (1960), 3–9.

Ilešič, Svetozar. »Ob smrti dr. Vitala Manohina (1914–1970).« Geografski vestnik, 42 (1970), 158.

Ilešič, Svetozar. »Ob šestdesetletnici geografskega društva Slovenije.« Geografski vestnik, 54 (1982), 3–7.

Ilešič, Svetozar. Obča geografija: priročnik za gimnazije in druge srednje šole. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.

Ilešič, Svetozar. »Planine ob dolnji Zilji.« Geografski vestnik, 7 (1931), 120–148.

Ilešič, Svetozar. Pogledi na geografijo: teoretsko-metodološki prispevki, razprave in poročila. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1979.

Ilešič, Svetozar. »Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije.« Geografski vestnik, 2930 (1957–1958), 83–140.

Ilešič, Svetozar. »Profesor Silvo Kranjec – osemdesetletnik.« Geografski vestnik, 44 (1972), 201–202.

Ilešič, Svetozar. »Rečni režimi v Jugoslaviji.« Geografski vestnik, 19 (1947), 1–111.

Ilešič, Svetozar. »Redakcijska zasnova in struktura predvidene regionalno-geografske monografije Slovenije.« Geografski vestnik, 53 (1981), 103–114.

Ilešič, Svetozar. Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem = La physionomie parcellaire des champs en Slovénie. Dela 2. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1950.

Ilešič, Svetozar. »Slovenska geografija v petdesetih letih slovenskega geografskega društva.« Geografski vestnik, 44 (1972), 165–180.

Ilešič, Svetozar. »Slovenske pokrajine.« Geografski obzornik, 3 (1956), 25–38.

Ilešič, Svetozar. »Slovenske pokrajine.« Geografski vestnik, 44 (1972), 9–31.

Ilešič, Svetozar. »Škofjeloško hribovje.« Geografski vestnik, 15 (1938), 48–98.

Ilešič, Svetozar. »Terase na Gorenjski ravnini.« Geografski vestnik, 11 (1935), 132–167.

Ilešič, Svetozar. »Vladko Fajgelj († 26. junija 1956).« *Geografski vestnik*, 27-28 (1955-1956), 436-437.

Ilešič, Svetozar. »Za enotnost geografije.« *Geografski vestnik*, 26 (1954), 157-161.

Jeršič, Matjaž. *Turistična geografija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 1985.

Jordan, Bogdan. »Planine v Karavankah.« *Geografski vestnik*, 17/1-4 (1945), 40-104.

Južnič, Stanislav in Rožle Bratec Mrvar. »Pouk geografije na Slovenskem v kronološkem zaporedju.« V: Blaž Kocen in začetki pouka geografskih vsebin ter geografije med Slovenci, razstavni katalog. Slovenski šolski muzej. Dosegljivo na: <http://www.ssolski-muzej.si/slo/exhibits.php?item=83> (dostop: marec 2018).

Karlin, Alma. *Einsame Weltreise*. Minden i. W., Berlin, Leipzig: W. Kohler, 1928. Dosegljivo na: https://de.wikipedia.org/wiki/Alma_Karlin#/media/File:Alma_M_Karlin_-_aus_Einsame_Weltreise.jpg (dostop: februar 2019).

Karlin, Alma M. *Samotno potovanje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.

Kert, Božidar. »Ludvik Olas – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 72/2 (2000), 87-89.

Kert, Božidar in Ludvik Olas. »Borut Belec – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 73/1 (2001), 101-102.

Kladnik, Drago. »Bohinec, Valter«. Prispevek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, junij 2017.

Kladnik, Drago. »Ivan Gams – terminologist, encyclopedist, biographer, and more = Ivan Gams – terminolog, encikloped, biograf in še kaj.« *Acta geographica Slovenica*, 53/2 (2013), 215-240.

Kladnik, Drago. »Naravnogeografske členitve Slovenije.« *Geografski vestnik*, 68 (1996), 129-153.

Kladnik, Drago. *Podomačena tuja zemljepisna imena v slovenskih atlasih sveta*. Geografija Slovenije 14. Ljubljana: Založba ZRC, 2007.

Kladnik, Drago. »Slovenian geography and geographical names.« V: *Geographical tidbits from Slovenia: special issue on the occasion of the 32nd International Geographical Congress in Cologne*, ur. Matija Zorn, Matija, Rok Ciglič in Drago Perko, 237-249. Ljubljana: Association of Slovenian Geographers = Zveza geografov Slovenije, 2012.

Kladnik, Drago. »Tuja zemljepisna imena v slovenskem jeziku: razvojni vidiki in problematika njihove rabe.« *Doktorska disertacija*, Ljubljana: Filozofska fakulteta UL, 2006.

Kladnik, Drago. »V spomin Lojzetu Gosarju (22. avgust 1932-14. januar 2014).« *Geografski vestnik*, 87/1 (2015), 147-150.

Klemenčič, Matjaž in Vladimir Klemenčič. *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni: (izbrana poglavja)*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2006.

Klemenčič, Vladimir. »O položaju slovenske geografije.« *Geografski vestnik*, 48 (1976), 3-7.

Klemenčič, Vladimir. »O Vrišerjevih dilemah in dejanskem stanju slovenske geografije v času delovanja tretje generacije slovenskih geografov.« *Geografski vestnik*, 81/2 (2010), 95–104.

Klemenčič, Vladimir. »Vloga slovenske geografije v mednarodni predstavitvi Slovenije.« *Geografski vestnik*, 67 (1995), 121–126.

Klemenčič, Vladimir. *Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom: gospodarska geografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1959.

Klemenčič, Vladimir. »V spomin pokojnemu Jakobu Medvedu.« *Geografski vestnik*, 51 (1979), 210–212.

Kozina, Jani. »Savnik, Roman«. Prispevek za *Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, september 2016.

Krajevni leksikon Dravske banovine, ur. Guido Zupan. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine v Ljubljani, Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937.

Krajevni leksikon Slovenije. 1. knjiga: Zahodni del Slovenije, ur. Roman Savnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.

Krajevni leksikon Slovenije. 2. knjiga: Jedro osrednje Slovenije in njen jugovzhodni del, ur. Roman Savnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.

Krajevni leksikon Slovenije. 3. knjiga: Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo, ur. Roman Savnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.

Krajevni leksikon Slovenije. 4. knjiga: Podravje in Pomurje, ur. Roman Savnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.

Kranjc, Andrej. »Igor Vrišer (1930–1913).« *Letopis SAZU*, 64 (2014), 223–226.

Kranjc, Andrej. »Ivan Gams – karstologist = Ivan Gams – krasoslovec.« *Acta geographica Slovenica*, 53/1 (2013), 9–21.

Kranjc, Andrej. »Ob osemdesetletnici dr. Franceta Habeta.« *Geografski vestnik*, 61 (1989), 197–198.

Kranjc, Andrej. »Prispevek Petra Habiča k poznavanju hidrologije krasa.« *Geografski vestnik*, 71 (1999), 176–180.

Kranjc, Andrej. »Prof. dr. Vladimir Klemenčič – Ambasador Republike Slovenije v znanosti.« *Geografski vestnik*, 64 (1992) 247.

Kranjec, Silvo. »Geografija.« V: *Slovenska matica 1864–1964*, ur. France Bernik, 195–219. Ljubljana: Slovenska matica, 1964.

Kunaver, Jurij. *Naš alpski svet*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979.

Kunaver, Jurij. »Dr. Metod Vojvoda – šestdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 69 (1997), 231–234.

Kunaver, Jurij. *Ob bregovih Soče*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.

Kunaver, Jurij. *Pavel Kunaver – Sivi volk: pričevanja o vzgojitelju, geografu, alpinistu drenovcu, jamarju, skavtu – taborniku, astronomu, umetniku, naravovarstveniku in pisatelju*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2018.

Kunaver, Jurij. »Petinosemdeset let dr. Romana Savnika.« *Geografski vestnik*, 32 (1960), 3–9.

- Kunaver, Jurij. »Profesor France Planina – devetdesetletnik.« Geografski vestnik, 63 (1991), 171–172.
- Kunaver, Jurij. »Slavko Brinovec – sedemdesetletnik.« Geografski vestnik, 78/1 (2006), 112–115.
- Kunaver, Jurij. »V spomin Mirku Bogiću (1916–2016).« .« Geografski vestnik, 89/1 (2017), 139–143.
- Kunaver, Pavel. Cerkniško jezero. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961.
- Kunaver, Pavel. Kraški svet in njegovi pojavi: poljudnoznanstven spis s slikami. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1922.
- Kunaver, Pavel. Na planine! Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1921.
- Kunaver, Pavel. »Roke proč od cerkniških voda! : Odločen poseg v idiliko Cerkniškega jezera: največja oskrumba slovenske narave.« Delo, 19. november 1969, 6.
- Kunaver, Pavel. »Triglavski ledenik in njegova skrivnost – brezno.« Planinski vestnik, 59/9 (1959), 387–394.
- Kunaver, Pavel. Tuji svetovi, neznana morja. Ljubljana: Glavni odbor Prešernove družbe, 1966.
- Lah, Andrijan. »Slovenski potopis: (Po sledovih razstave v Slovanski knjižnici).« Jezik in slovstvo, 29/5 (1984), 163–171.
- Lah, Avguštin. Ljubljansko Barje: problemi urejevanja in gospodarskega izkoriščanja v obdobju 1945–1961. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1965.
- Lah, Avguštin in Igor Vrišer. Sodobni svet: družbena geografija. 1, Svetovno prebivalstvo. Maribor: Obzorja, 1969.
- Lah, Avguštin in Igor Vrišer. Sodobni svet: družbena geografija. 2, Svetovno gospodarstvo. Maribor: Obzorja, 1969.
- Leban, Vladimir. »Doseljevanje v Ljubljano.« Geografski vestnik, 18 (1946), 60–93.
- Leban, Vladimir. »Kmetijska zemlja v Sloveniji.« Geografski vestnik, 19 (1947), 139–149.
- Lipoglavšek Rakovec, Slava. »Slovenski izseljenci.« Geografski vestnik, 22 (1950), 3–60.
- Lipoglavšek Rakovec, Slava. »Tržič: Mestna geografija.« Geografski zbornik, 2 (1954), 115–186.
- Longyka, Igor. »Prikazi slovenskega ozemlja.« V: Ilustrirana zgodovina Slovencev, ur. Marko Vidic, 443–483. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.
- Lovrenčak, Franc. »Dr. France Bernot – sedemdesetletnik. Geografski vestnik, 65 (1993), 186–187.
- Lovrenčak, Franc. Osnove biogeografije. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2003.
- Lovrenčak, Franc. Pedogeografija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 1994.
- Manohin, Vitalij. »Podnebje Ljubljane.« Geografski vestnik, 17 (1945), 3–48.
- Medved, Jakob. Mežiška dolina: socialnogeografski razvoj zadnjih sto let. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.

Melik, Anton. Amerika in ameriška Slovenija: popotni zapiski. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.

Melik, Anton. »Bohinjski ledenik.« Geografski vestnik, 5 (1929–1930), 1–39.

Melik, Anton. »Bovec in Bovško: regionalnogeografska študija.« Geografski zbornik, 7 (1962), 309–388.

Melik, Anton. »Druga svetovna vojna in mi geografi.« Geografski vestnik, 17 (1945), 105–115.

Melik, Anton. »Fluvialni elementi v Krasu.« Geografski zbornik, 6 (1961), 333–362.

Melik, Anton. »Izvenalske planine na Slovenskem.« Geografski zbornik, 4 (1956), 275–307.

Melik, Anton. Jugoslavija: zemljepisni pregled, 1. del. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1921.

Melik, Anton. »Kmetška naselja na Slovenskem.« Geografski vestnik, 9 (1933), 129–165.

Melik, Anton. Kolonizacija Ljubljanskega barja. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1927.

Melik, Anton. Kozolec na Slovenskem. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1931.

Melik, Anton. »Mlini na Slovenskem.« Geografski vestnik, 25 (1953), 3–26.

Melik, Anton. »Nova glaciološka spoznanja v Julijskih Alpah.« Geografski zbornik, 3 (1954), 6–49.

Melik, Anton. »Pisava krajevni imen.« Geografski vestnik, 4 (1928), 129–130.

Melik, Anton. Planine v Julijskih Alpah. Ljubljana: SAZU, 1950.

Melik, Anton. »Pliocenska Soča.« Geografski zbornik, 4 (1956), 129–157.

Melik, Anton. »Pliocensko porečje Ljubljanice.« Geografski vestnik, 4 (1928), 69–88..

Melik, Anton. Posavska Slovenija, Slovenija 3. Ljubljana: Slovenska matica, 1959.

Melik, Anton. »Razvoj železnic na ozemlju Jugoslavije.« Geografski vestnik, 14 (1938), 118–134.

Melik, Anton. Slovenija: geografski opis. Ljubljana: Slovenska matica, 1935.

Melik, Anton. Slovenija I: geografski opis II: Splošni del. Ljubljana: Slovenska matica, 1936.

Melik, Anton. Slovenski alpski svet, Slovenija 1. Ljubljana: Slovenska matica, 1954.

Melik, Anton. Slovensko primorje, Slovenija 4. Ljubljana: Slovenska matica, 1960.

Melik, Anton. Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Slovenija 2. Ljubljana: Slovenska matica, 1957.

Melik, Anton. Zemljepis kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1923.

Melik, Anton. »† Dr. Alfred Šerko (17. februarja 1910 – 7. septembra 1948).« Geografski vestnik, 20–21 (1948–1949), 339–341.

Meze, Drago. Gornja Savinjska dolina: nova dognanja o geomorfološkem razvoju pokrajine = La vallée supérieure de la Savinja: nouvelles constatations dans le développement géomorphologique de la région. Dela 10. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1966.

- Natek, Karel. »Stanje in prihodnost poljudnoznanstvenega pisanja v slovenski geografiji.« *Dela*, 40 (2013), 197–214.
- Natek, Milan. »Beli Severju v spomin.« *Geografski vestnik*, 76/1 (2003), 107–109.
- Natek, Milan. »Dr. Dragu Mezetu v spomin.« *Geografski vestnik*, 75/2 (2003), 128–132.
- Natek, Milan. »Dr. Marko Žerovnik – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 74/1 (2002), 116–117.
- Natek, Milan. »Jubilej prof. Slave Rakovec-Lipoglavšek.« *Geografski vestnik*, 69 (1997), 227–228.
- Natek, Milan. »Marko Kolbezen – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 74/1 (2002), 117–118.
- Natek, Milan. »Mavricij Zgonik – devetdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 72/2 (2000), 85–87.
- Natek, Milan. »Prof. dr. Anton Sore.« *Geografski vestnik*, 67 (1995), 197–201.
- Natek, Milan. »V spomin Juliju Titlu.« *Geografski vestnik*, 86/1 (2014), 89–91.
- Natek, Milan in Drago Perko. 50 let Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU. *Geografija Slovenije 1*. Ljubljana: Založba ZRC, 1999.
- »Ob stoletnici rojstva A. Melika,« ur. Darko Radinja. *Geografski vestnik*, 62 (1990), 3–78.
- Ogrin, Darko. »Ob smrti dr. Danila Furlana.« *Geografski vestnik*, 75/1 (2003), 130–132.
- Olas, Ludvik. »Prof. dr. Božidar Kert – sedemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 70 (1998), 230–232.
- Pak, Mirko. »Družbeno geografski razvoj Zgornjega Dravskega polja.« *Geografski zbornik*, 11 (1969), 283–402.
- Pak, Mirko. »Nekaj misli o položaju v slovenski geografiji.« *Geografski vestnik*, 53 (1981), 73–83.
- Perko, Drago. »Contribution of Ivan Gams to Slovenia's regional geography and regionalization = Prispevek Ivana Gamsa k regionalni geografiji in regionalizacijam Slovenije.« *Acta geographica Slovenica*, 53/2 (2013), 241–256.
- Perko, Drago in Matija Zorn. »Geography in Slovenia.« V: *Geographical tidbits from Slovenia: special issue on the occasion of the 32nd International Geographical Congress in Cologne*, ur. Matija Zorn, Rok Ciglič in Drago Perko, 9–21. Ljubljana: Association of Slovenian Geographers = Zveza geografov Slovenije, 2012.
- Perko, Drago in Matija Zorn. »Sedemdeset let raziskovanj na Geografskem inštitutu Antona Melika ZRC SAZU.« *Geografski vestnik*, 88/2 (2016), 133–162.
- Perko, Drago in Matija Zorn. »Zgodovina Geografskega vestnika.« *Geografski vestnik*, 80/2 (2008), 9–27.
- Pipan, Primož. »Černo, Viljem«. *Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, julij 2017.
- Planina, France. »Dr. Pavle Blaznik – osemdesetletnik.« *Geografski vestnik*, 55 (1983), 125–127.
- Planina, France. *Jugoslavija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968.
- Planina, France. *Poljanska in Selška dolina*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1962.

- Planina, France. Slovenija in njeni kraji. Ljubljana: Prešernova družba, 1963.
- Planina, France. Škofja Loka z bližnjo okolico. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1962.
- Plut, Dušan. »Geografija in humana ekologija.« Geografski vestnik, 58 (1986), 87–95.
- Plut, Dušan. »Ob 70-letnici poučevanja in raziskovanja geografije na ljubljanski univerzi.« Dela, 6 (1989), 1–8.
- Plut, Dušan. »Prof. dr. Darko Radinja (11. 1. 1927–9. 12. 2016).« Dela, 46 (2016), 183–185.
- Polajnar Horvat, Katarina. »Gavazzi (Franovič), Artur«. Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, avgust 2016.
- Potočnik Slavič, Irma. »Začetki Geografskega obzornika: Geografski obzornik v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja ali Geografski obzornik postane polnoleten.« Geografski obzornik, 50/3–4 (2003), 34–35.
- Pučnik, Janko. Velika knjiga o vremenu. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.
- Radinja, Darko. »O kompleksnosti geografije in izven nje.« Geografski vestnik, 49 (1977), 25–30.
- Rebernik, Dejan. »Mirko Pak– sedemdesetletnik.« Geografski vestnik, 78/2 (2006), 132–133.
- Regionalni prostorski plan za območje SR Slovenije: stanje v prostoru in razvojne težnje, ur. Matjaž Jeršič in Peter Svetik. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za regionalno prostorsko planiranje, 1973.
- Reja, Oskar. »Navali hladnega in toplega zraka v Dravsko banovino.« Geografski vestnik, 10 (1934), 66–88.
- Repe, Blaž. »dr. Franc Lovrenčak, redni profesor v pokoju – sedemdesetletnik.« Geografski vestnik, 83/2 (2011), 105–113.
- Repolusk, Peter. »Klemenčič, Vladimir«. Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, december 2016.
- Reya, Oskar. »Najvišje in najnižje temperature v Sloveniji.« Geografski vestnik, 15 (1939), 3–26.
- Rus, Jože. Istorijske osnove etničnog i kulturnog stanja kod Slovenaca. Glasnik geografskega društva, 5 (1921), 180–188.
- Rus, Jože. »Jedro kočevskega vprašanja: zgodovina, sedanost in bodočnost kočevskega gospodarstva in njegovih prirodnih in socialnih podlag.« Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh, 1 (1939), 131–173.
- Rus, Jože. Slovenska zemlja: kratka analiza njene zgradnje in izoblike. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna, 1924.
- Rus, Jože. »Vaške table in vaška imena.« Geografski vestnik, 14 (1938), 1–8.
- Savnik, Roman. »Hidrografsko zaledje Planinskega polja.« Geografski vestnik, 32 (1960), 213–223.
- Savnik, Roman. »Problemi Piranskih solin.« Geografski zbornik, 9 (1965), 59–82.
- Savnik, Roman. »Solarstvo Šavrinskega primorja.« Geografski vestnik, 23 (1951), 137–155.

Seznam ambasadorjev Republike Slovenije v znanosti. Dosegljivo na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Seznam_ambasadorjev_Republike_Slovenije_v_znanosti (dostop: marec 2018).

Simonič, Ivan. »Geografski pregled kočevskega jezikovno mešanega ozemlja.« Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh, 1 (1939), 7–43.

Simonič, Ivan. »Zgodovina kočevskega ozemlja.« Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh, 1 (1939), 45–130.

Slovenija: pokrajine in ljudje, ur. Drago Perko in Milan Orožen Adamič. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.

Slovenska kraška terminologija, ur. Ivan Gams v sodelovanju z Jurijem Kunaverjem in Darkom Radinjo. Ljubljana: Katedra za fizično geografijo Oddelka za geografijo Filozofske fakultete, 1973.

Šelih, Alenka. Pozabljena polovica: Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana: Tuma in SAZU, 2007.

Šerko, Alfred. »Barvanje podtalnic v Sloveniji.« Geografski vestnik, 18 (1946), 125–139.

Šerko, Alfred. »Kraški pojavi v Jugoslaviji.« Geografski vestnik, 19 (1947), 43–70.

Špes, Metka. »Ob smrti dr. Avgušтина Laha.« Geografski vestnik, 82/2 (2010), 126–128.

Titl, Julij. Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju. Koper: Lipa, 1965.

Topole, Maja. »Ilešič, Svetozar«. Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, december 2016.

Topole, Maja. »Vrišer, Igor«. Prispevek za Novi slovenski biografski leksikon, Ljubljana, januar 2017.

Toporišič, Jože. Slovenska slovnica, 4., prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja, 2000.

Tuma, Henrik. Imenoslovje Julijskih Alp. Ljubljana: Slovensko planinsko društvo, 1929.

Tuma, Henrik. »Toponomastika.« Geografski vestnik, 1/2 (1925), 86–97.

Veliki atlas sveta, ur. Jakob Medved in Borut Ingolič. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.

Vrišer, Igor. Agrarna geografija. Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 1995.

Vrišer, Igor. »Andrej Briški – šestdesetletnik.« Geografski vestnik, 62 (1990), 177–179.

Vrišer, Igor. »Aplikacija geografije za družbene potrebe.« Geografski vestnik, 62 (1990), 147–154.

Vrišer, Igor. »Dr. Vladimir Kokole – šestdesetletnik.« Geografski vestnik, 57 (1985), 107–109.

Vrišer, Igor. »Geografija – humanistična veda.« Geografski vestnik, 58 (1986), 83–85.

Vrišer, Igor. »Geografske dileme.« Geografski vestnik, 79/1 (2007), 77–84.

Vrišer, Igor. »Nove meje geografije.« Geografski vestnik, 47 (1975), 3–9.

Vrišer, Igor. »Ob osemdesetletnici dr. Vincenca Malovrha.« Geografski vestnik, 67 (1995), 195–197.

Vrišer, Igor. »Ob sedemdesetletnici profesorja dr. Vladimira Bračiča.« Geografski vestnik, 61 (1989), 198–200.

- Vrišer, Igor. »Razmišljanja o geografiji.« *Geografski vestnik*, 51 (1979), 83–96.
- Vrišer, Igor. *Regionalno planiranje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.
- Vrišer, Igor. »Slovenski geografi ob smrti akademika profesorja dr. Svetozarja Ilešiča.« *Geografski vestnik*, 57 (195), 3–7.
- Vrišer, Igor. *Urbana geografija*. Ljubljana: Interdisciplinarni podiplomski študij prostorskega in urbanističnega planiranja pri Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo; Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 1984.
- Vrišer, Igor. *Uvod v geografijo: osnove geografskega dela*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1969.
- Vrišer, Igor. »Zapis o regionalni geografiji.« *Geografski vestnik*, 59 (1987), 127–131.
- Vrišer, Igor in Tatjana Šifrer: »Geografska veda v Sloveniji = Geography in Slovenia.« *Geographica lugoslavica*, 1 (1978), 42–58.
- Zgodovina Pedagoške fakultete. Dosegljivo na: <https://www.pef.uni-lj.si/59.html> (dostop: marec 2018).
- Zgonik, Mavricij. *Dravska dolina, novejši razvoj kulturne pokrajine*. Maribor: Obzorja, 1977.
- Zorn, Matija in Blaž Komac. »Contribution of Ivan Gams to Slovenian physical geography and geography of natural hazards = Prispevek Ivana Gamsa k slovenski fizični geografiji in geografiji naravnih nesreč.« *Acta geographica Slovenica*, 53/1 (2013), 23–41.
- Zorn, Matija in Blaž Komac. »The history of Acta geographica Slovenica = Zgodovina znanstvene revije Acta geographica Slovenica.« *Acta geographica Slovenica*, 50/1 (2010), 7–34.
- Zorn, Matija in Primož Gašperič. »Geografska dediščina – sedem desetletij Zemljepisnega muzeja.« *Geografski vestnik*, 88/1, (2016), 97–120.
- Zupančič, Jernej. »In memoriam: prof. dr. Vladimir Klemenčič (10. 7. 1926–27. 5. 2013).« *Geografski vestnik*, 85/1 (2013), 108–110.
- Žagar, Marjan. »Umrli je dr. Vladimir Leban.« *Geografski vestnik*, 49 (1977), 259–260.
- Žerovnik, Marko. *Ivan Selan: od ponarejanja denarja do slavnega kartografa*. Komenda: Občina, 2012.
- »† Bogdan Jordan (1917–1941).« *Geografski vestnik*, 17/1–4 (1945), 124–125.

Retro **SPEKTIVE**

Nove tehnologije

DELO S PDF DATOTEKAMI

WORKING WITH PDF FILES

dr. Bojan Balkovec

Avtor predstavlja delo s pdf datotekami na temelju lastnih izkušenj. Kot primer uporabe je predstavljen program PDF-XCHange Viewer.

Ključne besede: pdf datoteka, raziskovalni pripomočki, PDF-XCHange Viewer

Based on his own experience, the author presents working with PDF files. As a case study, he presents PDF-XCHange Viewer program.

Keywords: PDF File, research tools, PDF-XCHange Viewer

S pdf datotekami se danes srečujemo na vsakem koraku v digitalnem svetu. Kaj pravzaprav je pdf zapis? PDF je okrajšava za Portable Document Standard. Razvilo ga je podjetje Adobe Systems v začetku devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Vse do leta 2008 je bil to standard v lasti omenjenega podjetja. Od takrat dalje, pa je to odprt standard.¹ In kaj je tu standardnega? Tehnične zahteve PDF so, da je to dokument, ki se prikaže v enaki obliki ne glede na platformo prikaza. Datoteka pdf vsebuje popoln zapis dokumenta, »vključno z besedilom, prelomom, pisavami, grafičnimi elementi, metapodatki in drugimi podatki, nujnimi za enoznačen prikaz«. ² Bistveno je torej, da se datoteka pdf ne glede na programsko okolje prikaže v enaki obliki. In točno v tem je bistvena prednost tega standarda. Pdf datoteko moramo videti v enaki obliki na računalniku, ne glede na operacijski sistem, tablici ali telefonu. In seveda na prikaz ne sme vplivati niti program, s katerim smo datoteko odprli. Vsak se je že srečal s težavo, ko je dokument, tu so mišljeni

¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/PDF>

² https://sl.wikipedia.org/wiki/Portable_Document_Format

predvsem dokumenti v obliki besedilnih datotek, napisal na enem računalniku, potem pa ga je želel dokončati na drugem računalniku, in sicer v istem programu. Besedilo samo se seveda ni spremenilo, tudi opombe so se ohranile. Pogosto se je spremenila pisava, razmiki med vrsticami, zamaknjenost prve vrstice odstavka, sploh pa so lahko bile težava tabele. Če so težave že pri uporabi istega programa, kako to šele izgleda, če zamenjate tudi program, npr. da ste začeli besedilo pisati v Wordu in nadaljevali v programu Open Office. Seveda je to le zasebna težava, ki jo rešujemo, ko smo besedilo dokončali in ga shranimo. Če ga nekomu pošljete v branje, se mu bo zgodilo podobno kot vam med pripravljanjem besedila. Predvsem se mu bodo zamikale strani. Stran, odprta na vašem računalniku, se ne bo ujemala s tisto na njegovem računalniku. In tu je težave rešil pdf format. Ne glede na to, v kakšnem okolju bo nekdo odprl pdf besedilno datoteko, ki ima seveda lahko tudi različne grafične elemente (tabele, slike, grafikone), bodo vsi uporabniki dokument videli na enak način.

Ali lahko sami izdelate pdf? Razlog, zakaj bi to počeli, je ravno v tem, da želite nekomu nekaj pokazati in vas zanima njegovo mnenje ne le o vsebini, pač pa tudi o obliki, postavitvi strani in prelomu strani. Pdf lahko izdela vsak. V tem prispevku ostajamo v okenskem okviru in nas jabolčno okolje ne zanima. Preprosto ga ne poznam in pri nas je tudi manj pogosto kot drugod. To lahko trdim na osnovi izkušenj pri delu s študenti, pri katerem moram zaradi določenih nalog včasih vedeti, v katerem računalniškem okolju delajo. Večina je na oknih.

Pdf datoteko lahko seveda danes brez težav izdelate sami. V preteklosti, ko je bil to zaprt standard, je bilo to precej težje. Danes lahko na računalniku, ki teče v oknih in na njem uporabljate orodja Microsoft ali odprtokonde programe, npr. LibreOffice, v programih, ki jih uporabljate pri glavnini dela, brez najmanjšega napora izdelate pdf datoteko. Pri shranjevanju dokumenta je le potrebno izbrati možnost Shrani kot in potem izbrati možnost pdf. Program bo vaše besedilo, tabele ali predstavitev shranil v pdf format. Za izdelavo pdf datotek kot pretvorbo nekih drugih datotek je na voljo seveda tudi veliko različnih programov ali spletnih mest. Enega od izborov teh programov najdete

npr. na naslovu <http://www.cogniview.com/blog/pdf-editing-creation-40-opensourcefree-alternatives-to-adobe-acrobat/>.

Morda predvsem pri predstavitvah, ki so narejene ali z orodji zbirke Office ali odprtokodnimi programi, izbira shranjevanja v pdf, ni slaba izbira. Še posebej je to morda pomembno, če za svoje delo uporabljate odprtokodne programe (LibreOffice, OpenOffice ali kaj tretjega) in datoteke shranjujete v privzete zapise tega programa. Velika verjetnost je, da prezentacije ne boste mogli predstaviti, ker na računalniku, ki vam bo na voljo, ne bo programa, s katerim ste naredili predstavitev. V tem primeru je shranjevanje v pdf pravzaprav vaša nujna izbira, in ne izhod v sili. Shranjevanje predstavitev v pdf ni slaba izbira tudi, če imate v svoji predstavitvi večje število slik, ki so velike datoteke. Stiskanje slik in shranjevanje kot predstavitev je manj učinkovito, kot če predstavitev shranite kot pdf. In zakaj je lahko pdf rešitev? Preprosto zato, ker je tako rekoč na vsakem računalniku nameščen nek program za branje pdf datotek. Pogosto je to program Adobe Acrobat Reader. Pravzaprav je ravno zaradi zahtev pdf standarda vseeno, kateri program je na računalniku namenjen branju pdf datotek, v vsakem primeru boste svoj izdelek lahko predstavili.

Pogosto vprašanje je, ali lahko popravimo pdf datoteko. Če ste avtor nekega izdelka, ki v osnovi seveda ni bil narejen s posebnimi programi za izdelavo pdf datotek, potem to pač ni težava. Preprosto dokument popravite v njegovi izvorni obliki (besedilo, preglednica, predstavitev) in nato zoper pri shranjevanju izberite opcijo Shrani kot in izberite pdf format. Bolj zapleteno je popravljati pdf, ki ga je naredil nekdo drug. Za to potrebuje točno določene programe. Prvi pogoj je seveda, da dokument ni zaklenjen za urejanje. V takšnem primeru s popravljanjem ne bo nič. Če pa dokument ni zaklenjen, si lahko pomagata z odprtokodnim pisarniškim paketom LibreOffice in v njem uporabite program Draw. Tam boste lahko posamezne dele besedila označili, in popravljali. Najpogosteje boste lahko za popravljanje izbrali nek daljši kos besedila, ne le eno besedo. Popolnoma drugače bi bilo, če bi seveda imeli možnost delati s programom Adobe InDesign, ki je temeljno orodje postavljavcev besedil neposredno za izdelavo pdf.

A tega programa večina nima, ker ga razen profesionalcev, niti ne potrebuje. In svojo vlogo igra tudi cena, najmanj 20 \$ mesečno.

Za popravljanje pdf datotek so na voljo tudi posamezni bralniki, ki v plačljivih verzijah omogočajo tudi popravljanje pdf datotek in še nekatera druga opravila. Ta druga opravila so lahko včasih nujni opravek, ki ga moramo narediti.³ Lahko se zgodi, da želimo npr. iz nekega pdf izločiti nekatere strani, izbrisati kakšno stran, zamenjati vrstni red posameznih strani, združiti več različnih pdf datotek v eno in morda obrezati strani, ker imajo prevelik rob. Večina med nami se bo naštetih operacij lotevala v spletu, saj programi za branje pdf datotek v brezplačnih različicah teh opravil ne omogočajo. Rešitev je torej splet, kjer lahko te operacije izvajamo na mnogih straneh. Edino, kar nas lahko pri omenjenih postopkih s pdf datotekami na spletu omejuje, je omejeno število možnih datotek, ki jih lahko uredimo v času enega obiska na strani. V praksi to pomeni, da bomo pač morali dotično spletno stran obiskati večkrat.

Obstaja kar veliko spletnih naslovov, kjer vam ponujajo omenjene postopke s pdf datotekami. V nadaljevanju bom predstavil način dela oz. postopke, ki jih lahko opravite na eni od teh strani. Kot že zapisano, to ni edina spletna stran, kjer je to možno delati, je pač moj izbor. Na vseh primerljivih straneh boste našli nek podoben nabor možnih operacij. S tem seveda te strani tudi ne reklamiram. To je spletna stran <https://smallpdf.com/>.⁴

Kaj se skriva za nekaterimi gumbi, ni potrebno pojasnjevati, saj je razumljivo napisano. Naj pojasnim le nekatere posebne ukaze. Včasih je vaš pdf zelo velika datoteka. Velika pdf datoteka pomeni pri nekaj desetih straneh velikost nad 10 MB. Če ste pdf naredili tako, da ste v pdf pretvorili slike, potem je lahko datoteka velika več kot 100 MB. To pa je velikost, ki je nerodna za uporabo. V tem primeru bi bilo dobro pdf nekako zmanjšati. To boste naredili z izbiro možnosti *Compress PDF*.

3 V oklepaju bodo zapisani angleški izrazi, ki jih potrebujete, če želite nek ukaz izvesti.

4 Podobna opravila lahko uredite tudi na strani <https://www.cleverpdf.com/> ali pa <http://pdftools.egedsoft.com/pdf-features>.

Primerljivo ime bo tudi na drugih spletnih straneh. Uspešnost stiskanja je odvisna od različnih faktorjev in včasih bo rezultat mizeren, saj boste uspeli datoteko zmanjšati le za nekaj odstotkov.

Spletna stran <https://smallpdf.com> za delo s PDF datotekami.

Včasih se zgodi, da želite iz neke pdf datoteke odstraniti neko stran. Zelo podobna operacija je tudi izločanje strani iz pdf datoteke. Obeh nalog se lahko lotite z dvema operacijama. Z *Delete* boste seveda izbrisali določene strani iz datoteke. A to bi bilo precej zamudno, če želite npr. od 50 strani izbrisati 35 strani. Morda bo v tem primeru bolje uporabiti izrezovanje. Na omenjeni spletni strani je to ukaz *Split PDF*. Drugod za to operacijo uporabljajo ukaz *Extract*. Kakšna je razlika med *Delete* in *Extract*? Ukaz *Delete* bo izbrisal stran, ki ste jo označili ali izbrali za izbris. Ukaz *Extract* pa bo izbrisal vse, česar niste izbrali, ohranil pa strani, ki ste jih izbrali. Če bi imeli nameščen program za delo s pdf datotekami, ki bi omogočal tudi zadnji omenjeni funkciji, bi vam pri uporabi *Extract* računalnik ponudil, ali naj datoteke, ki so ostale neizbrane, zbríše, ali pa jih pusti v odprtem dokumentu, tiste strani, ki jih je izločil, pa odpre v novem dokumentu. Pri uporabi spletne strani za urejanje pdf boste npr. po uporabi ukaza *Delete* ali *Split/Extract* dobili le tisto, kar ostane v novi datoteki. Če ste se pri izbiranju strani, ki ste jih

želeli izbrisati ali pa izvoziti, zmotili, boste pač morali vse skupaj začeti znova. Ostala sta še dva ukaza. Prvi je *Merge*, po slovensko bi rekli *Združi*. S tem ukazom lahko dve ali več pdf datotek (to je lahko odvisno tudi od omejitev na spletni strani, v nameščenih programih običajno ni omejitev) združite v en pdf. Na omenjeni spletni strani smallpdf ni ukaza, ki vam tudi lahko kdaj pride prav. V neki datoteki je slika, ki bi jo npr. želeli uporabiti v svoji predstavitvi. Seveda se to da rešiti s posnetkom zaslona, ko imate pdf odprt na omenjeni strani. Boljša izbira pa je funkcija *Extract images from PDF*.⁵ Omenjeno funkcijo ima tudi program, ki ga bom predstavil v nadaljevanju, zato nekaj več o tem na tistem mestu. Kaj stori ukaz *Rotate PDF*, je popolnoma jasno. Včasih se zgodi, da nekje dobite pdf, ki pa ima vse strani ali pa le obrnjeno za 90° ali več. S tem ukazom boste stran(i) obrnili in besedilo bo lepo berljivo v pokončnem formatu.

Okno v programu PDF Xchange viewer z odprtima dvema datotekama, navpična delitev zaslona.

Za branje in še kakšne postopke s pdf datotekami uporabljam program PDF-Xchange Viewer. Programa ne razvijajo več, a se ga še vedno lahko prenese.⁶ Ustvarjalci promovirajo njegovega naslednika, ki sliši na ime PDF-Xchange Editor.⁷ Oznaka editor je zavajajoča, saj

5 Ukaz boste našli na tej strani <https://www.cleverpdf.com/>.

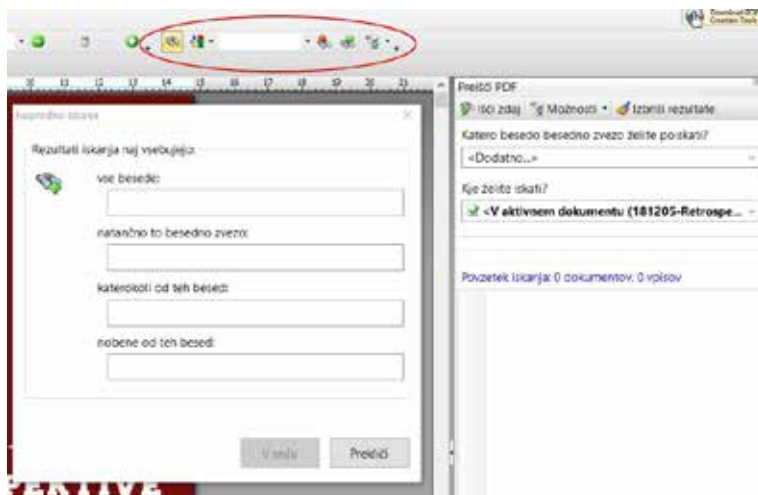
6 <https://www.tracker-software.com/product/pdf-xchange-viewer>

7 <https://www.tracker-software.com/product/pdf-xchange-editor>

sta oba po funkcijah primerljiva. Če želite uporabiti dodatne funkcije za ustvarjanje in urejanje, pa morate plačati za licenco nekaj deset evrov.

Najprej naj povem, da je program na voljo tudi v slovenskem jeziku, potrebno ga je le izbrati v precej obsežnem naboru različnih nastavitev. Najpogostejša uporaba programa bo seveda za branje pdf datotek. Če program nastavite za privzet bralnik pdf datotek, se vam bo npr. ob prenosu neke pdf datoteke s spleta ta avtomatsko odprla v XChange Viewerju. Včasih se nam zahoče, da želimo imeti na zaslonih vzporedno primerjavo dveh tekstov.

Program to zmore brez težav. Lahko celo v vsako od datotek posegate z operacijami, ki bodo opisane v nadaljevanju.

Okno za iskanje.

PDF datoteke so idealne, kadar želimo v tekstu poiskati neko besedo ali besedno zvezo. V polje za iskanje vpišemo, kar nas zanima, lahko tudi določimo, ali je iskanje občutljivo na velikost črk, in nato skačemo od zadetka do zadetka naprej ali nazaj po besedilu. Bi to lahko šlo še hitreje oz. bolj učinkovito? Da, program vam omogoča, da s posebno obliko ukaza za iskanje iščete po celem dokumentu in rezultati se vam prikazujejo takoj. To bomo storili tako, da iskalne besede ne bomo

vpisali v iskalno okno in pritisnili tipke Enter, temveč bomo po vpisu besede uporabili gumb Možnosti iskanja. Ta gumb najdemo v skupini gumbov orodne vrstice Iskanje. Prepoznali ga bomo, ker je na gumbu naslikan lijak. Druga možnost pa je, da kliknemo gumb Iskanje, ki ga prepoznamo po daljnogledu, ki je naslikan na njem. Odprlo se nam bo pogovorno okno, ki ponuja množico opcij za iskanje. Kaj storiti s poljem *Katero besedo besedno zvezo želite poiskati*, razumemo. Tudi to polje ima nekaj možnosti, ki jih odkrijemo, če pritisnemo gumb na desnem robu okvira za vpisovanje iskalnega besedila in nato spodaj izberemo Dodatno. Našli bomo nekaj možnost bolj kompleksnega iskanja. Med njimi je npr. iskanje večjega števila besed, ki niso besedna zveza.

Pravi zaklad pa je gumb *Kje želite iskati*. Običajno je tam že nekaj nastavljeno, najpogosteje je to možnost *V aktivnem dokumentu*. Kaj se zgodi, če izberemo, da naj išče po aktivnem dokumentu. Program bo preletel dokument in začel nizati zadetke iskanja. Mesta, kjer se pojavlja beseda, ki smo jo iskali, se začnejo izpisovati drugo pod drugim. Če bomo kliknili na enega od zadetkov, kjer je naša iskana beseda, bo program odprl datoteko na ustrezni strani. Podobno deluje

tudi možnost iskanja po vseh odprtih dokumentih. Najboljša možnost za obsežno iskanje pa je iskanje po mapi. V praksi to pomeni, da imate npr. pdf datoteke časopisov za celo leto lahko z enim iskanjem iščete določeno besedo po celem letniku. Tudi tu bi se vam potem ob kliku na nek zadetek pojavila stran, kjer je najdena beseda. Program bo namreč v ozadju datoteko odprl in nato premaknil pogled na stran z iskano besedo. Vsekakor zelo dobrodošel način iskanja.

Prikaz rezultatov iskanja po celotni datoteki.

Kar se tiče bogastva funkcij iskanja, je to najbolj funkcionalen program, na katerega sem naletel. Seveda predvsem po zaslugi iskanja po večjem številu datotek v mapi naenkrat.

Iskanje po dokumentu je najpogostejša funkcija, ki jo bomo uporabili pri bralnikih pdf datotek. Pogosto uporabljena je tudi funkcija vstavljanja komentarjev v pdf datoteko. Potreba po komentarjih se lahko pojavi zaradi dveh razlogov. Prvi je zagotovo ta, da si želite v nekem besedilu označiti določene dele, vzroki pa so lahko pomembnost, nejasnost ali karkoli drugega. Orodja za vstavljanje komentarjev boste našli v vseh bralnikih pdf. Razlikujejo se le po bogastvu možnosti oblik označevanja, ki ga nudijo. Orodja za označevanje, vstavljanje komentarjev, risanje, itd. so v različnih programih označena različno. Najpogostejše jih boste našli pod *Orodja* ali pa pod *Komentarji in oznake*. Različna imena v različnih programih včasih povzročijo nekaj zmede, saj pod nekim ukazom ne najdemo tega, kar smo pričakovali. Vsekakor programi niso preveč zapleteni, da ne bi mogli ugotoviti, kako so kaj poimenovali in kako deluje.

Primer seznama komentarjev, dodanih v PDF datoteko.

Programi so po teh funkcijah med seboj primerljivi in zapisano v nadaljevanju velja bolj ali manj za vse. Katere operacije so nam torej na voljo? Najprej je tu označevanje besedila, kot da bi na listu nekaj označili s flomastrom. Barve, s katerimi lahko označujemo besedila, so lahko različne. Malo je potrebno pogledati, kako zamenjati izbrano barvo. Programi namreč ob izbiri neke barve za operacijo kot privzeto uporabljajo zadnjo uporabljeno barvo. Za branje in opazke ob besedilu poleg označevanja besedila potrebujemo še neko okence, kamor bomo to zapisovali. Večina bralnikov pdf datotek omogoča, da nek komentar

zapišete pri kakršnikoli oznaki, ki jo naredite v tekstu. Torej lahko to storite tudi pri obarvanem besedilu. Običajno je potrebno klikniti na označeno mesto in odpre se vam pojavno okno, kamor vpišete, kar se vam zdi, da morate zapisati. Nerodnost takšnega vpisovanja komentarjev je, da potem ne vidite komentarjev oz. jih vidite razmetane po celotni strani. Program Xchange Viewer vam omogoča, da te komentarje vidite v obliki seznama komentarjev na levem robu strani ob dokumentu. Če izberemo gumb *Možnosti* na levem dnu okna programa in potem *Pogled/Komentarji*, se nam ti izpišejo od prve strani, kjer se prvič pojavijo. Komentarji so lahko zaprti in v tem primeru samo vidite številko strani in število komentarjev na strani. Če pa kliknete + pred številko strani, pa se komentarji razprejo in poleg vsebine vidite še podatke o avtorju komentarja in čas vnosa komentarja.

Komentar lahko vnesete tudi neposredno v oblaček, nekateri programi pa omogočajo tudi kar tipkanje po dokumentu. Možnih je seveda še veliko različnih načinov označevanja, kot npr. prečrtavanje besedila, podčrtovanje besedila, risanje črt, vijug, likov. Posamezni programi omogočajo tudi vstavljanje *Zaznamkov/Bookmarks*. Zgledno urejen pdf neke knjige ali drugega daljšega teksta bo imel kazalo urejeno tako, da boste s klikom na številko kazala, skočili na ustrezno stran. Če pa pdf ni takšen, pa boste sami za to poskrbeli z zaznamki. Če boste s programom XChange Viewer vstavili Zaznamke na določene strani, npr. na začetke poglavij, boste to neke vrste vaše kazalo potem priklicali z gumbom *Možnosti*, levo spodaj, in nato z izbito *Pogled/Zaznamki*.

Na koncu pa seveda še en element različnega označevanja in pisanja komentarjev. Vse se da tudi izbrisati. Izjemoma se to ne da storiti, če ste morda v nekem programu vse te svoje komentarje in druge stvari »zapekli« v pdf. V programu XChange tega ne morete storiti, saj takšne možnosti med *Shrani kot* ni. Iz tega razloga zato ta program ni primeren za izpolnjevanje pdf obrazcev, ki vam jih nekdo pošlje. Obrazec bi namreč brez težav lepo izpolnili, točno v okvirčke, ki so za to predvideni. Še več, dodate lahko tudi svoj podpis. A ker teh

vnosov ne morete »zapeči« v datoteko, bo seveda vsak, ki bi to datoteko odprl, lahko popravil vaše vnose.

Omenim naj še dve uporabni funkciji programa XChange Viewer. Prva se pojavi, ko imamo sicer pdf datoteko, a po njej ne moremo iskati, saj ne prepozna besedila. Vaš pdf je v tem primeru pravzaprav slika, le da je v pdf formatu. To pa seveda pomeni, da ga ne moremo uporabljati za nič drugega razen za linearno branje. Ampak mi bi raje besedilo preiskali. Nič lažjega, naredimo to z našim programom. V meniju Dokument imamo ukaz Prepoznavanje besedila. S tem ukazom bomo zagnali operacijo, v kateri bo program pregledal vse besedilo in namesto slik črt bomo dobili še en neviden sloj, kjer bodo črke samostojni znaki. Operacija lahko traja različno dolgo, odvisno od velikosti datoteke. Zagotovo tega ne počnite s 300 stranmi naenkrat, ker boste med tem, ko se bo računalnik potil, vi morali dolgo časa početi kaj drugega in to ne z računalnikom. Pa še precej verjetno se mu bo zgodilo, da bo omagal. Rezultati prepoznavanja besedila so odvisni od kvalitete. Mlajša besedila niso problem, ampak tudi z medvojnimi tiski, npr. časopis, ki ste ga poslikali, pogosto ni taka težava, da ne bi bil rezultat zadovoljiv.

Zadnja uporabna funkcija XChange Viewerja je možnost izvoza. Iz pdf datoteke, lahko neko stran, ali več strani preprosto izvozite v sliko, kjer določite tudi kvaliteto te slike v dpi, odvisno za kaj potrebujete sliko.

Neke vrste obratna operacija kot izvoz pa je skeniranje dokumenta. Tu je preveč pogosta napaka, da se pri skeniranju dokumenta ustvarja pdf datoteka. Seveda je končni izdelek lahko pdf datoteka, če smo prepričani, da je to tisto, kar potrebujemo. Pogosto pa napačno skenirajo fotografijo, ker želijo neko starejšo sliko pretvoriti v elektronsko obliko. V tem primeru jo seveda ne smemo skenirati v pdf, temveč v jpg ali tiff. Vsekakor moramo zagotoviti tudi dovolj visoko resolucijo. Smiselno je vedno skenirati v resoluciji 300 dpi. Nižja resolucija je primerna le za splet, omenjenih 300 dpi pa je najnižja možna za kasnejše objavlanje v natisnjeni knjigi ali članku.

Večina programov za branje pdf, kjer vnašamo tudi komentarje, je dostopnih tudi na tablicah in telefonih. Branje na telefonu je seveda lahko nerodno, če je format strani večji. Podobno kot lahko na računalniku vstavljamo v pdf komentarje, jih lahko tudi na tablicah in telefonih. Pravzaprav lahko delo, ki smo ga začeli na računalniku, nadaljujemo na tablici ali telefonu. Večina programov na vseh platformah namreč prepozna komentarje in oznake, ki so bili narejeni z drugim programom. Nerodnost je le v tem, da bodo komentarji, predvsem oblački, lahko različnih oblik.

S programi, ki omogočajo resnično urejanje datotek pdf in so običajno plačljivi, lahko seveda opravimo še kakšno operacijo. Nekaj teh osnovnih se povsem zadovoljivo lahko naredi tudi na spletu. Torej potrebujemo le nek bralnik datotek pdf. Zagotovo pa se je potrebno izogniti odpiranju datotek pdf v brskalniku, saj tam najrazličnejših operacij ne moremo storiti. Morda sicer lahko vstavimo kakšen komentar, ampak potem je takoj vprašanje, ali in kako to trajno shraniti. Da se izognemo odpiranju v brskalniku, je potrebno nek bralnik, ki smo ga izbrali za svojega, določiti za privzeti program za odpiranje naših datotek. To lahko storimo v programu samem, morda nas to program vpraša kar sam ob prvem zagonu. Če ne drugače, pa lahko to spremenimo v nastavitvah našega računalnika, kjer so določeni programi za privzete operacije.

KONTAKTI AVTORJEV

AUTHORS' CONTACT INFO

dr. Bojan Balkovec, docent,

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija,
bojan.balkovec@ff.uni-lj.si

Jure Bežan, univerzitetni diplomirani zgodovinar

Strmov 7, SI – 4000 Kranj, Slovenija
jure.bezan@gmail.com

Domen Kaučič, kustos, univerzitetni diplomant španskega jezika in
književnosti in univerzitetni magister zgodovinskih znanosti

Muzej novejše zgodovine Slovenije
Celovška cesta 23, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
kaucic.domen92@gmail.com

dr. Drago Kladnik, znanstveni svetnik

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in
umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
drago.kladnik@zrc-sazu.si

Maja Vehar, mlada raziskovalka, asistentka

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
maja.vehar@ff.uni-lj.si

